Bayerische StaatsBibliothek
Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Luzzatto, Samuel David, 1800-1865 / Luzzatto, Isaia / Graeber, Schealtiel Eisik

Igrot Shadal

Bd.: 7

Przemyśl 1891

A.hebr. 862-6/8
urn:nbn:de:bvb:12-bsb11538200-3

אגרות שד"ל

אשר הוציא לאור

שאלתיאל אייזיק גראֶבער

חלק שביעי.

מהירו 2½ Franc

קראקא
בדפוסו של יוסף פישער [גראָדגאַססע נו. 62].
שנת תרנ"א לפ"ק.

אגרות שד"ל

אשר הוציא לאור

שאלתיאל אייזיק גראֶבער

חלק שביעי.

מהירו 2½ Franc

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער [גראָדגאססע נו. 62].

שנת תרנ"א לפ"ק.

לחובבי הספרות.

אוצר הספרות שנה רביעית הנחו תחת מכבש הרפוס בעיר קראקא בבית דפוס המהולל של ה' פישער. לא אהלל מעשי בזה, לא אתפאר כי הגדלתי לעשות, רק אוריע כי בעז"ה האוצר ילך הלוך וגדול והנהו באמת אוצר כל כלי חמדת הספרות.

ולמען יעמוד האוצר על בסיס נכון, להטיב גורלו מבית ומבחוץ, ויצא לאור במועדו, אוציאו לאור בשותפות עם המו"ס הנודע אהרן פויסט בקראקא.

ההותמים בכל ארצות תבל יוכלו לפנות אלי הח"מ או לבית מסחר הספרים של אהרן פויסט בקראקא.

לארץ רוסי' לא הפקרתי סוכן וכל דורשי האוצר הן המו"ס או כל איש פרטי ידרשהו מיד בית מסחר הספרים הנ"ל והוא ימלא הפצם ע"צ היותר טוב.

ההותמים על אוצר הספרות עד ר"ח מרחשון הבע"ל יקבלו את הספר היקר העבדות מהרב הכולל צדיק הכהן מפאריז, בתור תשורה הנם אין כסף המאהרים לבוא לא ישיגו התשורה.

מחיר אוצר הספרות (עם התשורה לאלה ההותמים עד ר"ח מרחשון הבע"ל) בעסטרייך אונגארן 3 fl ברוסי' 2 רו"כ באשכנז 5 מארק ובשאר ארצות 7 פראנק.

שאלתיאל אייזיק גראבער

יאראסלויא בחדש מנחם אב תרנ"א.

אגרות שד"ל.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

S. D. LUZZATTO'S

HEBRÄISCHE BRIEFE

gesammelt von seinem Sohne

Dr. Isaias Luzzatto

HERAUSGEBER

EISIG GRÄBER.

SIEBENTER BAND.

KRAKAU.
Druck von Josef Fischer.
1891.

אגרות שד"ל

„אכת״ב דברי, ואם לא יהיה הדור כדאי להם, אניחם
לאדם שיהיה אחרי, והוא יוציאם לאור אחרי מותי."
שד"ל (1838).

אשר הוציא לאור

שאלתיאל איזיק גרעבער

חלק שביעי.

(בהוצאות המוציא לאור).

קראקא
בדפוסו של יוסף פישער [גראָדגאַססע נו. 62].
שנת תרנ"א לפ"ק.

Nr. CCCLXIV.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 477. Vol. VI. Nr. 14.

4. 9. 1844. כ׳ אלול התר״ד.

לידידי רצתה נפשי הגביר היקר החכם והנבון כש״ת הר״ר יה״ש שלום עד העולם.

שמחתי מאד במציאתך מדברי ר׳ שבתי דונולו בס׳ רזיאל דף י״ה וי״ט. ומכל מקום המלאך רזיאל עשה כרצונו בדברי ר׳ שבתי והשמיט והחליף בהם כמה דברים, עד כי באמת אם לא הביא זכרון הקלירי אין להביא מכאן שום ראיה לסיוע החכם מוהר״ר שי״ר האומר כי לא ר׳ שבתי הזכירו, אלא אחרים הוסיפו המלות ההן בתוך דבריו. ודע ידידי כי יש לי תקוה להשיג העתקה שלמה מספרו של ר׳ שבתי.

אם יש בידך או אפשר לך להשיג ס׳ פרחי צפון הנדפס בווילנא 1841, תעשה נחת רוח רבה לבני בכורי אם תעתיק לי אגרת גינצבורג על היהודים אשר בארץ כוש; כי הנה זה בני זה לו שנתים ימים שהוא חוקר עליהם, וקרא והעתיק כל מה שבא לידו ממה שנכתב עליהם בכל לשונות הגוים, ועתה מקרוב מצא באיזרי׳ אננ׳ זכרון הס׳ הזה, והאגרת הזאת, ונכספה גם כלתה נפשו לראותה גם כי לפי הנראה מדברי יאסט, אין בה דבר חדש רק לקוטים מס׳ Bruce אשר בני הנ״ל קרא בו זה שתי שנים, והבין והכיר שאין תמיד אמונה בפיו.

אתה עתה ברוך ה׳ יהדש ה׳ עליך ועל כל בני ביתך שנת ברכה והצלחה וששון ושמחה, והיית אך שמח בחגים הבע״ל כנפשך וכנפש הכו״ה פה פאדובה היום כ׳ אלול תר״ד, ידידך שד״ל.

Nr. CCCLXV.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 478. Vol. VI. Nr. 16.

12. 9. 1844. כ״ח אלול התר״ד.

לכבוד ידיד נפשי ועטרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא כש״ת מוהר״ר שי״ר נ״י שלום עד העולם.

אחרי ההוראה לך על אשר מהרת ומלאת את שאלתי בענין הבהור הכהן, אמר כי קראתי בשמחת לבב דבריך בקאלענדער ולמדתי ממך היתר

המבוכה אשר בענין התחלת מנין שטרות. גם ראיתי דבריך על מעשה ארבעה שבויים, וכבר קודם לכן הראני בני בכורי הספור ההוא בס׳ איטלקי שהוא קצור מס׳ Conde.

ובני הי״ו אומר כי על כל פנים לא יקשה כלל אם רב שרירא לא היה גאון עד שנת תשכ״ז ולא אב״ד עד שנת תשי״ט, והמעשה לדברי Conde היה בשנת תשט״ו, והראב״ד אמר שהיה בימי רב שרירא — כל זה לא יקשה, כי דברי הראב״ד לא יתכן שיהיו אלא לפי שיטת הראב״ד, לא לשיטת רב שרירא; והנה לדברי הראב״ד רב שרירא היה גאון משנת תש״י ואילך. א״כ (אומר אני) יתכן ג״כ להגיה במקום תש״ן תשי״ו. ויהי מה, הלופים רבים אני רואה בין ספור הראב״ד וספור Conde, ולבי מפקפק הרבה אם שניהם ענין אחד, ואולי החכמים ההם נשבו בזמן אחר על ידי עקספעדיציאן אחרת שעשה המלך ההוא עבד — אלרהמאן. ומכל מקום יפה דנת, ויפה הקדמת המאורע ההוא כשלשים שנה, מאחר שהמלך ההוא כבר מת בשנת תשכ״א, ומפני שאר הראיות שהבאת.

רק זה רע בעיני, שלא הבאת בקהל האנשים המצויינים את רש״י ז״ל, אחרי שהזכרת את הרי״ף אשר מי יאמר שהועיל יותר מרש״י ? —

והנני מודה לך במאד מאד על דבריך לבני לאמץ את לבו, ומי יתן וישמע בקולך גם בשמירת הבריאות. כי הנה ביום הולדתו הלך לכפר Monsélice הרחוק מכאן שלש פרסאות כדי להעתיק המצבות אשר שם, ובהליכתו השגחתי שילך במרכבה, ונתתי בידו כסף די והותר לכל צרכיו ולצרכי חזרתו, אבל המרכבה לא היתה באה משם לכאן רק בבקר השכם, והוא רצה להתעכב שם איזה שעות להשלים מלאכתו, ואח״כ חזר ברגליו כחם היום ביום י״א תמוז, ובשובו הביתה חלה, ונתרפא, אך איננו עדיין על קו הבריאות, ועם זה אינו זז שעה אחת מהגות ומחקור בכל עניני קדמוניות הנוגעים מעט או הרבה לעניני בני ישראל בכל מקומות פזוריהם. ובשבוע שעבר הלך לויניציאה כדי לראות במרקום ביבליאטעק את ס׳ רב פעלים לר׳ יוסף זארק, והעתיק משם ההקדמה וראשי השערים.

אמת הוא כי כבר היו בבית לוצאטו אנשים (לא הרבה) הנקראים לוציו, ונקראים בלה״ק אורי, אך לפי דעתי הקבלה תנצח, שאנחנו מארץ Lusatia. מעולם לא השבנו לא אני ולא בני שבעל מנחה בלולה ובעל עובר לסוחר איש אחד הם.

דגלי בית אב נוהגים הרבה בינינו, וברוב המצבות אשר בבית הקברות של פאדובה יש למעלה דגל המשפחה, וכן בהרבה ספרים הנדפסים באיטליאה יש דגל המדפיס, כגון בס׳ אור ה׳ ובס׳ האמונות לרש״ט ובהשגות אלאשקר ובמערכת האלהות יש דגל המדפיס ר׳ אברהם אושקי, ועל ידי הסימן הזה הבחין בני בין ס׳ Consolaçamas tribulaçoens de Israel, cnmposto por Samuel Usque הנדפס בפיארה בבית אברהם אושקי, ובין הנדפס אח״כ באמשטרדם וכתוב בו שנדפס בפיארה, אבל אין בו דגל אושקי אלא דגל אחר, והוא דפוס מזוייף.

ביום כ"ג ניסן כתבתי לידידנו היקר החכם ר' זקש ובקשתי ממנו שיודיעך שאני קורא והולך תשובות שערי צדק, ואני מעריך כל תבה עם הנסה כ"י שבידי, וזה בסיוע תלמידי היקר הנכבד מהר"ר משה עהרענרייך ואני מוצא כמעט בכל דף מן הנדפס טעיות והשמטות רבות, ושאם אתה תחפוץ ותוכל להוציא לאור הס' ההוא שנית בעירך אני מוכן לשלוח אליך כל הגהותי וגם כל התשובות אשר אמצא בכ"י יתר על הנדפס.

באגרתי אליו הבאתי ג"כ דוגמא משבוש נפלא שמצאתי בשערי צדק, גם שאר עניני הכמה כתבתי לו ביום ההוא שיאמר אליך, ואתה לא כתבת לי דבר על זה, אולי ידידנו היקר הנ"ל שכח ולא גלה את אזנך. ומה מאד נכספה נפשי לראות תשובות הגאונים נדפסות בהגהות והערות מאיש כמוך.

מענינא דיומא אעירך על שבוש שנפל באחת מסליחות ערב ר"ה וערב יה"כ, והיא אשר תחלתה ובכן יר"מ יי או"א שתהא השנה הזאת וכו', כי בהרבה מחזורים נדפס קץ ותכלית לשבי פשע עמך, רק במחזור עם פירוש רוו"ה מצאתי לְשְׁבִי עמך, והוא הנכון בלא ספק, והברו מוכיח עליו ועת סוף לגלותנו. ודע כי התחנה הזאת היפה והנחמדת, יסודתה באיטליאה, והיא בסוף כל המחזורים כמנהג בני רומה, והיא לתענית צבור (כפור קטן), והיא ארוכה, ובמנהג אשכנז השמיטו רובה. והנה בכל מחזורי בני רומה שראיתי בדפוס ובכ"י לא נמצא מלת פשע, אלא לשבי עמך. ודע כי במחזור בני רומה הנדפס בשנת רמ"ו כתוב קץ ותכלית שְׁבִי עמך, ובשאר דפוסים אחרונים כתוב לְשָׁבֵי עמך, ובכ"י אחד שבידי מנוקד לְשְׁבִי ושני כ"י אחרים שבידי הם בלא נקוד, ונ"ל ברור כי האיטלקיים עצמם טעו וקראו לְשָׁבֵי, ואח"כ כשעלתה התחנה הזאת מן הדרום אל הצפון, הצפוניים מצאו לשבי עמך מלות שאין להן הבנה, ותקנו ואמרו לשבי פשע, והוסיפו קלקול על קלקול.

ואם גם במקומך אומרים לשבי פשע, אם יישר הילך תבטל שבוש גדול כזה. ודע כי בכ"י אחד שבידי כתוב אצל התחנה הזאת: „זאת התפילה תיברה מרנא ורבנא הר' יצחק ע"ה בכ"ר בנימן ז"ל בכמה"ר שלמה זצ"ל ממשפחת הפינצי".

ואני לא ידעתי ולא שמעתי בלתי היום את המחבר הזה.

ואגב אשאלך הידעת את הקדוש ר' נתנאל בר יוסף, המכונה בר"ת הקר"ן, ויש לי במחזור בני רומה כ"י „סדר התמיד לקר"ן" תחלתו: תמיד קרוב לעמך ונדרש, בהמצא אַל לדמעה תחרש. ועתה מקרוב מצאתי (בכ"י שביד אחרים והעתקתי לי) תחנה ארוכה מצויינת בשם „י"ה מן הקר"ן" כל חרוזיה (מתחלת התחנה עד סופה) מסיימים בהברת יה. תחלתם: ה' אלהי צבאות מי כמוך חסין יה, ה' אלהי צבאות יהודון צבא רום ודרי נשיה, אות הוא ברבבות צבאיו ומה דמות אליו דמויה, אש לוהט משרתיו ולו ענות עני לא בזויה וכו' וכו'.

הידעת ר' אליהו שנשרף? במחזורי בני רומה כ"י מצאתי סליחות על מיתתו.

והנני מבקש ממך ידיד נפשי שתשלח אלי בחזרה, קונטרים הפיוטים ששלחתי לך, והנני מוכן לשלוח אליך אח״כ שני קונטריסים אחרים כיוצא בו.

אתה עתה ברוך ה׳, יחדש ה׳ עליך שנת ברכה והצלחה וששון ושמחה כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ״ה אלול תר״ד.

ידידך שד״ל.

Nr. CCCLXVI.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 487. Vol. VI. Nr. 24.

15. 10. 1844. ב׳ חשון התר״ה.

ידיד נפשי ועטרת ראשי שלום.

בשמחה רבה קבלתי מכתבך האחרון מפראג, והנני מצפה לראות מכתבך הראשון מברלין.

והנך אומר אלי: וזאת היא בקשתי ממך שתפתח לי אוצרך הטוב וכו׳, ואתה לא הודעתני מתי אזכה ואראה הפיוטים אשר שלחתי אליך והעתקת אותם לל״א. ועכ״פ אל תדפים מאמרי בטרם תקבל ממני נסח חדש על קרית ספר, ואני לא אשלח אליך התקון ההוא בטרם ארע שתוציא מאמרי לאור בלו כמות שהוא. הלא ידעת כי יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להיניק ומי יתן ותוכל להוציא לאור דיואן ר״י הלוי כלו או קצתו, כי אז הייתי ממהר להעתיקו עם הערות (לא עם פירוש ארוך כאשר עשיתי בחמש מחברות שראית) ולשלחו אליך מעט מעט. וכבר זה שנתים ימים שלחתי הקדמת הדיואן (שהיא בלשון ערבי) לגייגער והבטיחני להוציאה לאור עם העתקה, ולא עשה. התאמר שאשלחנה למונק? — ומה מאד צר לי על תשובה יקרה וארוכה מרש״י ז״ל אשר ביגיעה רבה העתקתי ושלחתי לגייגער להוציאה לאור, והוא לא עשה ולא יעשה.

ס׳ עמק הבכא איננו ס׳ גדול ויקר במעלה, ולא נעשה בתכלית הדיוק, ומכל מקום יש בו קצת ענינים שלא יהיו ידועים, כגון תענית מהרי״ל. בני אומר שמי שירצה להוציאו לאור ראוי שיעיר בו הערות הרבה. כמות הס׳ 58 עמודים, בכל עמוד 50 שיטות, ובכל שיטה 50 אותיות, נמצא הספר פחות מחצי ספר תורה.

הס׳ מתחיל מחרבן בית שני, אך דבריו על הדורות הראשונים מעטים ומבולבלים, ואח״כ הוא מעתיק כל דברי עצמו בס׳ ד״ה הנדפס. ר׳ יוסף כתב המוצאות אותנו עד שנת של״ה, ואיש אחר המשיך הספורים עד שנת שס״ה.

סדר העבודה לראב"ע כבר הזכרתיו בכ"ה ז' עמוד 79. אבל עבודת הרמב"ע אראה בשמחה קצת מתחלתה ומסופה.

מה שהבאת לפני ממחזור אלגיר קצתם יש בידי במחזור והראן, וקצתם לא. שב מן הפסילים הוא בידי, והזכירו הרשב"ש בתשובה סימן תנ"ו (זה למדתי מאגרת ר' יעקב רייפמאן) ואמר כי זה ר' שלמה בר' יצחק היה מתלמידי הרמב"ן.

והנני מודה לך על ס' וועניריך אשר התנדבת לשלוה לי, ודי לי אם תעתיק לי (לבקשת בני) את דבריו על Titus Livius המתורגם ערבית.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וה' יהיה עם פיך בעת הטיפך, ויתן לבני קהלך אזנים קשובות לשמוע דבריך ולשמור ולעשות. ואתה אֱהַב ואל תשכח את אוהבך הנאמן הכו"ה פה פאדובה היום ב' מרהשוון תר"ה. שד"ל.

לבלתי תהיה האגרת ריקה מכל מטמון, אעתיק לפניך שיר קטן לר"י הלוי.

דיואן ה"א סימן רס"ב

כנדה היתה תבל לפני וכו'

ולסיים בדבר טוב אעתיק עוד אחר: שם סימן שמ"ד

עבדי זמן עבדי עבדים הם וכו'

עוד זה תקה מידי ותצחק: שם סימן שנ"ב יעלת החן תשאלני וכו'

כלומר הסירי הוי"ו וכו'

Nr. CCCLXVII.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Tübingen.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 489. Vol. VI. Nr. 25.

21. 10. 1844. ח' חשון התר"ה.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון, מגלה עמוקות מני חשך ויוציא לאור צלמות, זה דודי וזה רעי ר' יהודה ליב דוקעס, שלום עד העולם.

אגרתך הנעימה ושני ספריך היקרים הגיעוני בליל ש"ק ו' מרחשון ושמחתי בהם כמוצא שלל רב, והנני מודה לך עליהם במאד מאד. יהי ה' אתך ויצליחך להוציא לאור עוד תעלומות ופליאות הכמה כהנה וכהנה.

והנה לא רציתי לאַחר כתיבתי אליך ותודתי למתנותיך ותשובתי לשאלותיך, על כן לא קראתי עדיין רק מעט כה וכה בשני הספרים אשר שלחת אלי, ובמשך הזמן אגלה את אזנך על כל אשר אמצא להעיר בהם.

והנה נא השתי ולא התמהמהתי להעתיק לך תחלת פירוש דונש (הוא אדונים) בן תמים, הוא יצחק הישראלי, על ס' יצירה, ואם תרצה ותוכל

להוציאו לאור אז אשלים העתקתו, והוא י״ז דפים קטנים, והוא חסר באמצע. ומי יתן ותוכל להוציא לאור גם פי׳ ס׳ יצירה לרס״ג הטמון במינכען, ויש כאן ממנו ששה דפים גדולים. גם יש כאן פי׳ אחר ארוך מאד על ס׳ יצירה לר״י בן ברזילי בעל ס׳ העתים, והנני מוכן ללקט ממנו לקוטים הדבה למי שירצה להוציאם לאור. ודע כי מאד נכספה נפשי שיתפרסמו הספרים האלה בישראל, להודיע ולהוודע כי הקדמונים כלם פירשו הספירות מענין מספר, ולא עלה על דעת שום אחד מהם לומר שהם ענינים נמצאים בפעל, אך כלם האמינו כי בעל ס׳ יצירה לא נתכוון אלא לעשרת המספרים, שהם כוללים כל המספר. כך כתבו רס״ג ודונש בן תמים ור״י בן ברזילי ובעל הכוזרי, וכן הוא באמת בלא ספק. למען יבושו ויכלמו הדשים מקרוב באו, האומרים כי הקבלה והפנ־טעאיזמוס מורשה לקהלת יעקב מדורות עולם.

ודע כי יצחק הישראלי כתב פירושו לס׳ יצירה בודאי אחרי מות רס״ג, ושקר הוא א״כ שמת בשנת 932.

ר׳ מנחם בן שלמה הזכרתיו בכ״ח ז׳ עמוד 69, והוא בעל ספר שכל טוב, ואם תרצה להוציא לאור לקוטים ממנו אעתיקם אליך. דע ראססי בדיצ־יאונאריאו אומר כי ר׳ מרדכי גומפל בפי׳ קהלת משבחו ומביא אגרת ר׳ ישראל ברעסלויא הכוללת לקוטים מס׳ שכל טוב.

לשון למודים לר׳ שלמה בן אבא מרי ירחיי הוא מעט הכמות ומעט האיכות, אך הוא קצור טוב ומסודר יפה ומספיק לתלמידים ואין בו פילוסופיאה, המחבר היה איטלקי, והיה אחרי רד״ק, והוא מזכיר מדקדק שהיה שמו שר שלום, ועיין פראלעגאמעני שלי.

עוד ס׳ דקדוק יש בידי כ״י ישן, שמו ראשית לקח, ושם המחבר שמואל בן יעקב, גם הוא איטלקי, והוא נוטה אחרי דרך הדקדוק הנוהג בלשונות הגוים והוא מונה חלקי הדבור שמונה, ובשמות הוא מזכיר הששה Casu, וז״ל: סימני השם הם ששה, והם פועל נפעל נתן מוליד נקרא ונשלל. ובזמנים הוא מחלק עבר שלם ועבר בלתי שלם, והוא מזכיר ג״כ צורות הפעל (Modi) הסיפיריי התאואיי התנאי הציווי והמקור.

גם יש בידי יסוד הר״ם בה״ר יום טוב מלונישרש, ז׳ דפים קטנים על הנקוד, תחלתו: אדברה נא על משפט בכל״ה, המבררות המלה, לפני אחה״ע, כמו הֶחכם לֶעשיר וכו׳ וכו׳ ואחריו ב׳ דפים משפט הגעיות הנקראים מתגים, תחלתו: בין תבין כי כל מלה שיש בה ב׳ געיות (צ״ל תנועות) קודמות לתנועת הנגינה, המשפט להעמיד הראשונה בגעיא וכו׳ וכו׳. ואח״כ י״ב דפים בחכמת הדקדוק, בלי שם הס׳ והמחבר, תחלתו: רבא אילנא ותקיף, בתחלת תהנוניך יצא דבר ואני באתי כי המודות אתה ובין ברבר והבן במראה. והיה כי יפגשך איש ושאלך לאמר דבור שפת לה״ק איך מתכונתו ועל כמה הלקים יחלק, תשיב לו ותאמר שהוא נהלק לשלשת הלקים, ואני רוצה לבאר לך אלה השלשת הלקים, באר היטב, ואעמיד איש על מחנהו ואיש על דגלו באותות למען ירוץ קורא בו.

בעל הס׳ הזה מזכיר ההיוג ור׳ יונה וראב״ע, ונראה שקדם לרד״ק, ובימיו היה ר׳ אברהם בר׳ עזריאל מזקני בהם.

המחבר היה מתגורר בארצות שהיו רחוקים מידיעת דרכי הדקדוק וקצתם ג״כ מתלוצצים בה. והחדוש היותר גדול שמצאתי בו הוא שם בעל המסורת או אחד מבעלי המסורת. ראה זה מצאתי: אך יצאו מהם שלשה שהם בקמץ ובגעיא אבל לא במלאפום, והם כל הבכור אשר יולד, כל עצמותי תאמרנה, כל אחי רש שנאוהו, כך יצאו במסורת יהודה בן עֶלָאן מבני טבריה, והמוסיף בהם שיקרא בגעיא הוץ מאלה השלשה טועה הוא.

בימים שעברו הלך בני בכורי לויניציאה וחִפֵּשׂ ומצא במארקוס ביבליא־טעק ס׳ רב פעלים לר״י זרק, והעתיק ההקדמה, וראשי הפרקים.

בדבריך על רס״ג כתבת (S. 17) כי יש לתמוה על בעל הכוזרי ועל הרמב״ם שלא הזכירו את רס״ג. יפה דנת על הרמב״ם, אבל בעל הכוזרי עשה ספרו דרך ויכוח בין שני אנשים שקדמו הרבה לרס״ג, ואיך ישים בפיהם זכרון אדם שעדיין לא נולד?

בס׳ הנקוד S. 202 כתבת חוקה (?) וצ״ל ביר הזקה.

ה׳ יצליחך במלאכתך על הפילוסופיאה של רס״ג, וכבר שלחתי לבכורי השנה הנ״ל מטמוני מסתרים על זה, ואולי עוד אחרים אוכל לשלוח אליך.

יברכך ה׳ וישמרך, ואתה מהר וכתוב אלי. פאדובה ח׳ מרחשון תר״ה,

ידידך שד״ל.

Nr. CCCLXVIII.

An Herrn Dr. L. Dukes in Tübingen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 490. Vol. V. Nr. 26.

24. 10. 1844. י״א חשון התר״ה.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון כ״ש רי״ל דוקעס שלום עד העולם.

נמצאו דבריך על זקני להי״ק ואכלם ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי, בראותי קבוצת זהב וכסף ואבן יקרה אשר אספת ממזרח וממעריב והיו לאחדים בידך לתענוג קוראי דבריך. הלא ספרך באמת אוצר נחמד מלא ברכת ה׳, המפיץ אור גדול על תולדות הכמת לה״ק ועל פעולת אבות הדקדוק, ועל התחלת המחקר והקריטיק בקרב ישראל. על כן ברכת כל אוהבי החכמה עליך תבא, יברכוך טובים, ויאמרו תמיד יגדל שמך.

אך לרבוי ההקירות אשר צללת בהן, ולעוצם הקריאה אשר הוצרכת לקרוא למען עשות מלאכתך, לא הספיק לך הזמן להעמיק העיון בכל אחד מהפרטים אשר נזדמנו לפניך, ולא נמלטת מקצת שגיאות אשר אם יפגעו בהן

אנשים מרי נפש האוהבים להתכבד בקלון רעיהם, אולי יהללו את שמך הנכבד; על כן השתי ולא התמהמהתי לערוך לפניך הערותי, למען תוכל לתקן אתה את המעֻות, במאמר שתכתוב בליטעראטור בלאטט, בטרם יקדמוך אחרים בלא רחמים.

ותחת כל דבר הנני תמה תמהון גדול איך לא אתה ולא רעך המשכיל ר׳ רפאל יהודה קירכהיים לא ראיתם כי ספר אותיות הנוח אשר בידכם הוא חסר באמצע. ומי לא יראה כי בין שרש בכה ושרש חנה יש עוד כמה וכמה שרשים נחי ל״ה? והנה בין עמוד 110 לעמוד 111 חסרים כשמנה עמודים. ואני ביום ט׳ סיון נדרשתי לאשר שאלני ר׳ קירכהיים וכתבתי לו: ואם תבקש ממני העתקת דפים אחרים מן הס׳ שבידי אמהר לעשות את שאלתך — והוא לא כתב לי עוד ולא בקש ממני דבר, כי לא ראה שהס׳ חסר. ואיך אפשר שלא לראות הסרון גדול כזה?

וכן בעמוד 127 אחר שרש עלה חסר שרש ענה עצה עקה ערה עשה, ושרש צבה נדפס שם חוץ למקומו, ומקומו בעמוד 130, ואחר צבה חסר שרש צדה. ומלבד זה בכמה וכמה מקומות הלשון משובש ובלתי מובן, וכ״י שלי שלם ומוגה מאד.

ועתה אבאה אל הפרטים, ואתחיל מספרך על זקני לה״ק.

עמוד 28 הערה 3. מהיכן נודע כי ס׳ המאור הגדול הוא נגד רס״ג? כי זה לא נזכר בארה צדיקים דף כ״א.

ובתהלה שמה לבי בראותי כי מאז בשנת תר״ע נכתבו השגות נגד רס״ג, א״כ האריך ימים יותר מחמשים שנה, כי רחוק שבהיותו בן י״ח שנה כבר יחושו לכתוב נגדו. ואם נניח כי בשעה שכתבו נגדו היה הוא ז״ל בן ל׳ שנה, א״כ כשמת בשנת תש״ב היה בן ס״ב שנה, לא בן חמשים.

אבל כשעיינתי שם בארה דיקים ראיתי כי אין לסמוך עליו בעניני הדורות, כי הנה לפי דבריו (דף כ״ד) ר׳ שלמה בן ירוחם כתב מלחמות ה׳ נגד רס״ג, ור׳ שלמה מסר לר׳ יעקב, ור׳ יעקב לבנו ר׳ יוסף, ור׳ יוסף לר׳ שלמה, ור׳ שלמה לר׳ יפת, ור׳ יפת ידענו שהיה בימי רס״ג (מינק באננאלען 1841 עמוד 76), א״כ המשה דורות של קראים נמשכו בחיו של רס״ג. ומי יתן והיה זה אמת, שרס״ג האריך ימים עד ק׳ או ק״ן שנה! אבל מי יאמין כזאת בלי עדות כותבי דברי הימים?

38 מלאכת הדקדוק הנזכרת באמונות ודעות איננה ס׳ דקדוק, אבל ענינה כור הבחינה ומצרף הקריטיק.

60 הערה 1 המשפלת כבוד רס״ג עד עפר, איננה בנויה על אדני האמת. ס׳ שפת יתר איננו אתי.

געזעניוס (Thesaurus, pag. 401) כתב: Vulg. dotavit me Deus dote bona, et in eandem sententiam Saadias וכו׳ וכו׳, ע״ש.

61 בראש עמוד. לא אנקלוס ולא רס״ג ולא רפאפורט חשבו מעולם שיהיה כתוב חתת אלהים, וזה לא היה אלא חלום חזיון שוא של אייכהארן, וראפאפורט כתב בהדיא כי ראב״ע הביא בשם הגאון פירוש נבון על התחת

אלהים, כמו שהוא לפנינו, לא בהפוך המלה—ועיין ג״כ אוהב גר עמוד ח׳ וט׳.

62, נוממער 29 אונקלוס לא נתכוון כלל להוסיף מלת אשאל, ואין כאן etwas ähnliches כלל, כי מימר אלהא דאבוך יהא בסערך אינו אלא תרגום של אל אביך יעזרך, על דרך אם יהיה אלהים עמדי, אם יהא מימרא דה׳ בסעדי, וכמהו לאלפים. ואמנם אנקלוס לא השש לאות המי״ם של מאל, ורס״ג דקדק יותר ותרגם אשאל מאל אביך.

78 רס״ג אין לו Kabbalistische Meinungen, כי עדיין לא נולדה הכמת הקבלה, והכמי הספירות שהזכיר הראב״ע הם הכמי המאטעמאטיקא, והספירות אינן אלא המספרים, לדעת כל הקדמונים.

95 diese ganze Stelle (הנה ישכיל עבדי) gern auf den Messias gedeutet wird.

מי הוא היהודי אשר יאמר כזאת? — וכבר העיד Origenes כי ישראל שבימיו היו מפרשים אותה על עם ישראל, וכן פירשוה רש״י ראב״ע ר״י קמחי רמב״ן רד״ק דון יצחק (בראשון משני הפנים) וכן ראזענמיללער ולפניו דערערליין אייכהארן ואחרים. ואם יש במדרשים ירום מאברהם וגבה ממשה, לא תמצא שום מדרש (אחשוב) שיפרש דיע גאַנצע שטעללע על המשיה.

120 dass die hebr. Wörter alle auf zweibuchstabige Wurzeln zurück geführt werden.

לא כלם, אלא הנחים והחסרים לבדם. כי מי יאמר כי פקד, קדש, ספר, כתב, זכר, שמר, שרשם משתי אותיות? ור״מ בן סרוק עצמו הלא כתב (S. 126) ודע כי כל המשלשות משלוש אותיות הנשרשים וכו׳.

135 סוף עמוד: ונערתים (?) — צ״ל ונעמתים, מל׳ את עמיתו, כמו בעמוד 136 שיטה 7 עמותות הבורות.

137 שיטה 22 צ״ל אני אוהבי אהב.

139 סוף עמוד צ״ל מורה מאד (מלכים ב׳ י״ד כ״ו), ובעמוד אחרון תקנת, והתקון נשתבש בדפוס.

140 הערה 3 היתכן לבעל לעקסיקון עברי שישכה בגד גרל והבריהם? והוצרכת לכ״י של המבורג למען דעת כי במקום גד צ״ל גף?

141 הערה 1 ואיך לא ראית כי קה אינו אלא ט״ס, וצ״ל ק״ג?

145 ותזרני אזור זהב — צ״ל ותזרני מן זֵר זהב.

148 הרשי צירים והערה 6, הכל שבוש, וצ״ל כמו הרשים צורים הבאים מצור לעבודת בית אלהינו — לא שכך כתוב במקרא הרשים צורים, אבל כוונת מנחם למה שמצאנו (מלכים א׳ ז׳ י״ג וי״ד) וישלח המלך שלמה ויקה את חירם מצר בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צרי הורש נחשת, ובד״ה א׳ כ״ב ד׳ כי הביאו הצידנים והצרים עצי ארזים לרב לדוד. ואם היתה כוונת מנחם לפרש הרשי צירים שבישעיה מ״ה י״ו הבאים מצר, מה ענין לעבודת בית אלהינו?

172 הערה 4 כתבת מזכרון, נגד מאמר הז״ל דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם על פה; ואם היית מסתכל בכ״ה היית רואה כי לא בגליון

מעשה אפוד מצאתי הליקוטים ההם, אלא בגליון פי׳ התורה לראב״ע ולרלב״ג כתיבת ר׳ דניאל יע״ל.

178 שיטה 14. 15 איך יתכן שהשיר על הנגינות יהיה אחד עם השיר העושה פשרה בין מנחם ודונש? ויותר אתמה אחרי ראותי באגרתך כי מחברת אלהים לי מגן בידך היא.

189 מה שהקשית על הקראים ממה שבית שמאי מחמירים תמיד אינו כלום, כי גם הקראים מחמירין על הרוב יותר מהרבנים, ולפיכך בדו להם שהם מתלמידי בית שמאי.

ואבא עתה לס׳ ההיוג שהדפסת, ולא אדבר דבר על השבושים הרבים שהיו בכ״י, רק אעיר קצת הערות על הערותיך ועל הערות רעך ר׳ קירכהיים הי״ו.

עמוד 30 סוף עמוד. אמר רעך כי דברי החיוג סותרין זה את זה, וזה שקר. במלת וָאֵחַר האל״ף נקודה בתנועה גדולה, שהיא (לדעת החיוג) מושכת אחריה אל״ף, על כן אמר כי הנה הנעלם הוא פ״א הפעל, והאל״ף הכתובה היא אות אית״ן; אבל במלת וָאֲבֶדְךָ האל״ף נקודה תנועה קטנה שאינה מושכת אל״ף אחריה, על כן לא היה אפשר לו לומר שהאל״ף הכתובה היא אל״ף אית״ן, והוצרך לומר כי אל״ף אית״ן היא בכח הקמץ אשר באות הוי״ו, והאל״ף הכתובה היא אל״ף השרש.

58 הערה 2 צ״ל מה זה שבתם (מלכים ב׳ א׳ ה׳).

89 הערה 1 החיוג אומר כי קאה הוא על משקל הנה אחריכם באה, כלומר שהוא בינוני (כמו שכתבתי בבה״ע תקפ״ז עמוד 172), ומה ראה קירכ־היים לומר (נגד החיוג) שהתבה מלעיל אע״פ שהיא ל׳ עבר?

94 הערה 1 מי הגיד לך כי ר׳ יוחנן למלה יונית (θεραπεια) נתכוון? וחזקיה ובר קפרא שאמרו להתיר פה, היו גם הם כר״י בא״י, לא בבבל.

118 הערה 3 בכתיבת יד שלי יכרו עליו חברים הוא סוף הארטיקעל, ואין בו להכרות את דוד ושאר הענין המשובש.

החלותי לקרוא מלאכת החכם עוואלד, ושמחתי בה מאד. יברכהו ה׳ וינחמהו מכל עצבותיו.

ואתה ידידי היקר שלום. פאדובה י״א מרחשון תר״ה.

ידידך שד״ל.

Nr. CCCLXIX.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 491. Vol. VI. Nr. 27.

29. 10. 1844. ט"ז חשון התר"ה.

לכבוד ידיד נפשי הקצין היקר המשכיל המפואר, זה דודי וזה רעי כה"ר יה"ש
שלום עד העולם.

הפעם הזאת טעית בשפטך, בחשבך כי רצוני להפרד ממך מעט מעט, הלילה לי; וחי האמת יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך, וכל עוד נפשי בי לא אזוז מלחבבך ומלכבדך בין בסתר ובין בגלוי וקבל עם, ובך אתפאר, ובמכתביך אשתעשע, כי ידעתי כי אוהב נאמן אתה לי.

אבל מה אעשה. ואיך תהיינה אגרותי ארוכות כבימי קדם, והנושים בי אגרות מתרבים יום יום. הנה בכל שנה ושנה בחור אחד או שנים יוצאים מבית המדרש כי השלימו שני למודם, והולכים לעירם, וכלם מריצים אלי אגרות, כי כלם לי כבנים, ואני חייב לתמכם ולסעדם בכל אשר יבקשו ממני, כפי אשר תשיג ידי, ומיודעי הרחוקים גם הם מתרבים יום יום, ועתה מקרוב הכם אחד איטלקי אשר לא מישראל הוא ולא ידעתיו מתמול שלשום, החל להוציא לאור ספר תולדות בני ישראל, ושלח ספרו אלי תשורה עם אגרת שלום וכבוד; ואני השיבותיו וערכתי לפניו קצת הערות על ספרו, והוא קבל אותן בשמחה ובקש ממני שאוסיף לעשות עוד הערות לספרו, והבטיחני לתת להן מקום בהמשך ספרו, וכל זה גורם לי אבוד זמן הרבה.

ומתי אעשה גם אנכי לביתי ולבני ולתלמידי הקרובים אלי, ולספרי השואלים ממני השלמה ותקון, מלבד כמה מלאכות אשר בלבי, ועדיין לא יכלתי להחל אותן.

ועתה ידידי היקר קח נא מידי את אשר יתנני הזמן לתת לך, ואם מעט יהיה ואם הרבה, דע נאמנה כי לבי דבק בך בקשר אהבה ברה ותמימה.

והנני מודה לך במאוד מאד על הדברים אשר העתקת לפני, וגם אני הנה הבאתי לפניך העתקת שיר אשר כתבתי להחכם זקש ושלחתיו אליו לברלין.

המשכיל רי"ל דוקעס שלח לי ספרו Rabbinische Blumenlese וספרו וספר החכם עוואלד על זקני לה"ק, עם ספרי דקדוק לר"י חיוג, אשר הוציא לאור, ושמחתי בהם מאד, רק צר לי כי הכ"י אשר ממנו העתיק החיוג הוא משובש מאד.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ה פה פאדובה היום י"ו מרחשון תר"ה.

ידידך שד"ל.

CCCLXX.

An Herrn Dr. Leopold Zunz in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. -rais. 498. Vol. VI. Nr. .33

22. 11. 1844. י"א כסלו התר"ה.

לכבוד החכם המופלא, מי כמוהו תעלומות מגלה, כש"ת מהרי"ט צונץ שלום עד העולם.

מכתבך קבלתי בשמחה.

מר' יוסף בכור שור אין ספק כי לא נעלם ממך לשונו המובא במרדכי מס' שבועות דפוס ריווא סימן אלף וקכ"ו. ועתה בדקתי קובץ ביאורים כ"י שבידי ללקט משם כל הנמצא משמו של ריב"ש הנ"ל. בפרשת ויחי לא אדע מה הוא לריב"ש, כי המחבר אומר „ועתה אכתוב מבכור שור ומדברים אה־ים" ואח"כ איננו מציין מי ומי בעל הדברים, ואעפ"כ אעתיק לך שנים שלשה גרגרים: ידעתי בני ידעתי, ידעתי שזה בכור, וגם ידעתי מה שעשו לך אחיך אע"פ שלא הגדת לי, האספו ואגידה לכם, רצה לגלות את הקץ, אמר הקב"ה ליעקב אם קץ (אותיות קו"ף וצד"י) בשמות בניך, אז תגלה להם הקץ, אמר יעקב לא תמצא ח"ט ולא ק"ץ, כלי חמס, 'הזנים 'מלמדים 'סופרים.

זה שאמר בלעם לא הביט און ביעקב, לפיכך אמר הקבצו, אותיות הק"ץ ב"ו, וכו'. יהודה אתה יודוך אחיך, כל אחיך יהיו נקראים על שמך יהודים.—

בפרשת וארא: וכך תירץ הר"א קושיית בכור שור שהקשה לדברי רש"י הרי במכת ברד שהיתה אחר דָבר נאמר ואשר לא שם לבו (וכו' כמו שנדפס בס' דעת זקנים). יותר מזה לא מצאתי בפירוש הראשון. ובפירוש השני בפרשת בהעלותך מצאתי: ויאמר ה' פתאום, פי' רבינו יוסף בכור שור עד שלא גמרו הדבור מפיהם קראם הקב"ה והוכיחם על זה, שלא יחשדו על משה ויאמרו משה קִבֵל עלינו לפני הקב"ה, ולכך קראם פתאום להם, כדי להוציא משה מן החשד תו' — והנה בדעת זקנים בחלק בעלי תוספות נמצא פירוש זה, אך בקצור ובלי הזכרת שם ריב"ש, לפיכך אי אפשר לומר כי הס' שלי לקח מבעלי התוס', ושזה נרמז באותיות תו' אשר בסוף הדבור. ואולי כל הדבור הזה הוא תוספות שהוסיף אדם אחר בגליון, והמעתיק הכניסו בפנים, וציינו בסימן תו', להודיע שאינו מעיקר הס' אלא תוספת.

מי יתן ואדע מה שמו ומה תבונתו של הס' אשר בלבך להוציא לאור בתוך השנה, ההוא על הסליחות? כי כמה וכמה סליחות בלתי ידועות וכמה מהזורים כ"י קניתי בשלש שנים שעברו.

ותהלה הרשני לומר לפניך דעתי בענין מלת סליחה. דע כי בא אלי מעיר Fez כ"י כולל תקון פורים, וארבע תעניות, תקון סליחות, תקון ר"ה, תקון לעצירת גשמים, מהזור ליום הכפורים. ובס' הזה מצאתי פעמים רבות

כתוב סליחה ואין שם שום סליחה ובקשה, אלא פסוקי דרחמי, כגון בדף 54 לליל ר"ה כתוב כאן סליחה צדק ומשפט מכון כסאך וגו' אשרי שומרי משפט וגו' עשה צדקה ומשפט וגו' ויגבה ה' צבאות וגו' כי ה' אוהב משפט וגו' וכן עוד י"ב פסוקים בכלם מלת משפט, ובדף 56 סליחה ארוממך אלהי המלך וגו' ועוד מקראות מענין מלכות, ובדף 57 סליחה הסדי ה' אזכיר וגו' ושאר מקראות מענין זכרונות, וכן לליל שני בדף 62 סליחה אל תבוא במשפט את עבדך וגו' ושאר פסוקים של משפט, ועוד כָּהֵנָּה כמו בליל ראשון; וכן לליל שבת בינתים יש סליחות שאינן אלא פסוקים, מבלי שתהיה אחריהם שום סליחה ובקשה, אלא פזמון; וכן ביוה"כ יש סליחות רבות ואינן אלא פסוקים, ואחריהם פזמון. ובראותי כל זה, ובראותי המנהג אשר פשט בינינו לומר בין סליחה וסליחה פסוקים הרבה, וגם בס' שפתי רננות נמצא כה וכה הבילות הבילות של פסוקים. — עלה ברעתי לומר כי מלת סליחה לא נתקנה מתחלתה להיות שם למין ממיני הבקשות, אבל הונחה להורות הבילה של פסוקי סליחה ורחמים, כי תחלה התקינו הגאונים להרבות בפסוקי דרחמי, ואח"כ התחילו הפייטנים להבר בקשות, והכניסו אותן בין הבילות הפסוקים הנקראים סליחות, ומעט מעט נתרבו הבקשות ונעשו עיקר והמקראות טפלה להן, ונשאר שם סליחה אל הבקשות עצמן, ואתה בחכמתך תשפוט, ואבואה לענינים הדשים שמצאתי.

בעל חובת הלבבות בשער אהבת ה' פרק ו' מזכיר שחבר תוכחה ובקשה, ובדפוס מנטובה שי"ה כתוב (ומשם נעתקו הדברים גם בדפוס אמשטרדם) „התוכחה כבר נדפסה במחזורים ובסדורים, והבקשה תדפס בע"ה במחזור ההדש אשר התחלנו" והנה התוכחה היא מצויה בכל דפוסי מחזור בני רומה בשחרית ליום כפור, אבל הבקשה עדיין לא נדפסה, והיא נמצאת בכ"י דע ראססי 481 684. 997. 1062, ועתה מקרוב קניתי סדור כמנהג בני רומה כ"י על קלף ומצאתיה בסופו, והיא גדולה כפלי כפלים מהתוכחה הנדפסת, ותחלתה: ה' שפתי תפתח ולשוני תצהצה ולבי תכין ונפשי תעיר וכו' וכו' והיא עשויה על מתכונת בקשת רס"ג אשר שלחתי העתקתה לידידנו מהרימ"ז, ונראה בעליל שהיתה לפני המחבר בעת כתבו, וזו עדות כי באמת היא לרס"ג, ואחר הבקשה הזאת יש עוד „תפלה נחמדת לר' יוחנן" תחלתה: אמנם אלהי הרוחות לכל בשר, מודה אני בעצמי כי כבד עון אני ומגואל בדמי חטאה וכו', וְכַמּוּתָהּ נִכְמוּת תוכחת ר' בהיי הנדפסת.

בסדור אחר כמנהג בני רומה כ"י על קלף שקניתי מצאתי וידוי לרלב"ג (והוא גם בכ"י דע ראססי 919), תחלתו: אלהי בושתי וגם נכלמתי לעמוד לבקש על עוני ולהתודות על הטאתי מפני רוע מעללי אשר עזבתי את תורתך, ומפני עמידתי ברשעי ובמריי רבות עתים וכו', וכַמּוּתוֹ כחצי תוכחת ר' בהיי.

והנני נותן לפניך רשימת קצת ממה שמצאתי הרוש בכ"י מעיר פיס הנ"ל. דף 65 קיקלר מלכותך מלכות כל עולמים, ה' מלך, בחסדך תהלוך על כל יקומים, ה' מלך, לך יום לך לילה לך כל אורה, ה' ימלוך לעולם ועד; בטרם אמון אצולת יוֹמַיִם, ה' מלך, ועד לא ברא ארץ ושמים, ה' מלך, ובגאלו סגופי פעמים, ה' ימלוך; בטרם יסד ממדי נשיה. ה' מלך, ועד לא נטה רום ותחתיה, ה' מלך, ובנתקו מוסדי צואר

צביה, ה׳ ימלוך; בטרם מתח זרותים, ה׳ מלך, ועד לא ברא מלאכים משרתים ה׳ מלך, ובעמוד רגליו על הר הזיתים, ה׳ ימלוך — 75 אליך ה׳ נשאתי עיני שמע קול תחנוני תנה לנו מים (בגליון כתוב: פזמון למלמד תינוקות מקאש־טילייא שמו הר׳ יעקב).— 99 .98 וידוי לר״י הלוי ז״ל: רבון העולמים, יושב על כסא רחמים, ומנהיג את העולמים, במדת רחמים (בכ״י של ידידנו החכם יש״ר אשר קראתי בשם מהזור קלבריזי כתוב כך: רבש״ע צופה כל נעלם), טרם אענה אני שוגג, מתהולל ומתמוגג, זוהל ורועד, ירא וחרד, וכו׳ וכו׳. 122 קיקלר לר״ש ן׳ גבירול תנצב״ה: שעה זכרון דתי במעשה. 123 קיקלר לר׳ משה ן׳ עזרא תנצב״ה: החרשים שמעו מפי נוראות (קיקלר נזכר בתשובות בן מיגש, עיין דוקעס, צור קעננטניסס וכו׳ עמוד 140). 156 קרושה לר׳ חייא אלדאודי ז״ל: גבהי שמים לך כסא כבוד. סלוק לר׳ יוסי אלבנצולי (sic) זצ״ל: אנשי הסד הנושאים קולם הבו לה׳ כבוד. 164 מסתגאב לר׳ יהודה הריזי זצ״ל: יום תקומם בתי ומגרשי. 170 פזמון לר׳ יקותיאל בן הסאן זצ״ל: יה שכיר מבֹּקר מביתך לֹא יָמֻשׁ. 173 תוכחה יוסף אלבנסולי ז״ל: שובי נפשי לקונך, והכלמי מעוניך (ראשי הבתים: לר׳ יוסף בן סולי, או בנסולי). 176 שוממתי ברוב יגוני וכו׳ כי מגלה נמתחת.

גם הובא אלי מן Tetuan וקניתי כ״י נכתב בשנת תק״ה, כולל בקשות ופיוטים, מראשונים ואחרונים, ידועים ובלתי ידועים, מהם טובים ומהם גרועים. בדף נ״ה: אתחיל לכתוב בקשות של שבת, האל ינצרנו כבבת.

דף פ״ה: אתחיל לכתוב פיוטים ושירות, בעזרת יוצר המאורות. טבע להסאיין ינשד. דף פ״ו טבע גריבת להסאיין (מלת גרבת מסופק אני בקריאתה, כי הדיו אכל את הנייר, כאשר קרה גם בשאר מקומות בכ״י זה ובאחרים שנכתבו באפריקא, בתבות הכתובות בכתיבה גסה הנייר נקרע אולי מרוב הקנקנתום שהיה בדיו, והאותיות פרחו באויר). דף פ״ט טבע צביהאן. דף צ״א טבע סהילאן. דף צ״ג טבע אלעשאק. דף צ״ט טבע אצבוחי. ק״ג ט׳ למאייא. ק״ח ט׳ סהילאן אדיל. קי״א ט׳ חמדאן. קי״ח ט׳ ראמיל למאייא. קכ״א ט׳ משרקי. קכ״ד ט׳ בציט למזמום. קכ״ז ט׳ למהריך. קל״א ט׳ לענים. קל״ו ט׳ רומאנצי. קמ״ד ט׳ תורקי. קמ״ה ט׳ ערק עראב. קנ״ד ט׳ מחריך לעשייא. קנ״ז ט׳ להצאר. קס״א ט׳ לצפיראר. קס״ז ט׳ אלויראק. קע״ב ט׳ אוחש לחבאב. קע״ח ט׳ זרונדקי. קפ״ו ט׳ לעלאייטי. אח״כ בדף ר״ב אתחיל לכתוב פיוטים לפסה, דף רי״ז פיוטים לשבועות, דף רכ״ר (שהוא רל״ה, כי המציין הדפים טעה, ואחר רכ״ה חזר וכתב רי״ו) אתחיל לכתוב פיוטים להג הסכות. כל אחד מכ״ד טבעין אלו מתחיל בשיר אחד הנקרא אסתכבר או איסתכבאר, ואח״כ כל השירים שאחריו כתוב בראשם פיוט. לדוגמא טבע רומאנצי מתחיל באסתכבר: האל העירה וראה, צר על עם שפל יגאה (בראשי בתים השנירי, וכאן הוא חסר באמצע, אבל מצאתיו שלם בכ״י אחר), ואח״כ פיוט: יחידה יפה משולה לאל חי (יהודה חזק), פיוט: סגולתי ואור עיני. פיוט: ידיד רוחי ונשמתי (יהודה). פיוט: שיר לאילת אהבים, יעלת חן בת נדיבים (שלמה בן

מזל). פיוט: אן תחנה יעלת השקי (יצחק עזיאל בר אברהם חזק). פיוט: מה תעשי רעיה כי שני תלבשי (מנדיל ברבי אברהם א"ז חזק, א"ז נ"ל ר"ת אבי זמרה). פיוט: נרד וכרכם צץ בגני, קמשון ימל וקטל (נחום. איש ששמו נחום תרגם פי' ס' יצירה ליצחק ישראלי (אדונים בן תמים, וההמה על ידידנו מהר"ר שי"ר שעשה אותם כשני בני אדם בהקדמת הפרחון) ועשה שיר בראשו, ושלחתיו לדוקעס). פיוט: שושנת העמקים חבצלת, פתחי לי רעיתי. פיוט: יהונן צור להשיב את שבותי (יוסף). כל אלה שירי אהבה והשק, אך אין זה מיוחד לטבע רומאנצי, כי גם בשאר טבעין יש פיוטים הרבה כאלה.

גם קניתי כ"י כולל חלק אחד ממחזור רומאניה, ובו סדר י"ז בתמוז וסדר תשעה באב, ותחנונים וסליחות לעשרת ימי תשובה, ושתי תפלות לרס"ג (אשר ברפוס מיוחסות סתם לגאון), וכתר מלכות, ותפלה מהוללה לר' יהודה הלוי זצוק"ל (אברך את ה' אשר יעצני, הנדפסת כבר בס' לשון הזהב בשם ר"מ ן' עזרא, וגם בכ"י דע ראססי 997 היא מיוחסת לר' יהודה הלוי כאשר נודע לי על ידי אחד מתלמידי), ותפלת שירת היד החזקה אשר ייסד מנחם בכ"ר אליהו ז"ל להתחנן בה כל איש ישראל בצר לו בעלותו בית אל ויקרא את שמה מלכיאל עד היום הזה (ארוכה מאד, ולא ארע אם היא בדפוס, כי אין הדפוס ההוא עתה בידי), ואח"כ: תפלה מהוללה לר' שלמה שרביט הזהב.

בא אלי ממודינא קונטרים סליחות כ"י על קלף ולא יכלתי לקנותו והחזרתיו לבעליו, ותחלה העתקתי ממנו כעשרים סליחות בלתי ידועות לי, והא לך רשימתן: האל העירה וראה (השנירי), איך מכל אומות, השפלתי עד תהומות (אמתַּי), אליך נשאתי את עיני (דויד), עדת ה' נפרוש כפינו לאל (משה חזק ואמץ בתורה), אילותי לעזרתי חושה נא ועננו (אברהם חזק), תענה אנקת נתונים בצרה ושביה (בנימן), אליך ה' שועתי (זבדיה), מלך לך יאתה המלוכה (מנחם הקטן ברבי בנימן חזק ואמץ), יה עושה נפלאות (יצחק), אחד ויחיד ואין זר עמך (זבדיה חזק), אתאנו אליך רב העליליה (א"ב), אנא ה' הגדול הגבור והנורא (אכתריאל סנוי סנסוי (sic) ואולי חסר בית אחד), אני חטאתי ואשמתי והרביתי חטאים לכנס, ושבתי אליך לרצותך בדברי פי מהקנס, ואתה אלוה סליחות נתת ליראיך נס, וסלחת לאשר חטאתי לפניך באונס (וכן כל אשמתי בגדתי וכל על חטא, א"ב, בנימן חזק), אתה אל מסתתר נסתר מכל עין מפניך אין להסתר — שוכן עד וקדוש שמך (שבתי), בקר ערכתי ואקראֶה (בנימן חזק), אמנה כורתים אליך נשואי עיניהם (בנימן חזק), אשמתי עד לשמים גדלה (אליה בר שמעיה).

ראית מימיך יה מן הקרן? — דע כי בקונטרים הנ"ל מצאתי סדר אליהו ז"ל עם סדר המערכה לז' ימי השבוע (והוא ג"כ בקצת כ"י דע ראססי), והוא כעין המעמדות הידועות אצלנו, ובתוכו יש יה מן הקרן, חלק ממנו לכל אחד מימי השבוע. הקרַ"ן כבר כתבת אלי לשעבר שהוא הקדוש ר' נתנאל, ועתה דע כי הוא חבר בקשה ארוכה, שכל חרוזיה מסיימים באותיות יה, והיא נקראת בכ"י זה בשם יה מן הקרן, ואני העתקתיה כלה, וזה פתח דבריה: ה' אלהי צבאות מי כמוך חסין יה, ה' אלהי צבאות יהודון צבא רום

ודרי נשיה, אות הוא ברבבות צבאיו ומה דמות אליו דמויה, אש לוהט משרתיו ולו ענות עני לא בזויה וכו' וכו' ויש בו א"ב וגם אני נתנאל בר רב יוסף חזק.

באותו סדר אליהו יש ג"כ תחינה קטנה לכל יום מימי השבוע, ובתחנת יום ראשון מצאתי מלה הדשה ראויה להיות נזכרת, והיא האליהו, ואני אשתוממתי כשעה הרא, עד שהבינותי שענינה deificaverunt, וזה הוא המאמר: כי כל אשר האליהו אחרים עליהם נברא ונוצר.

עוד קניתי ברמים יקרים מחזור כמנהג בני רומה כ"י על קלף הכולל סדר העבודה לראב"ע, ובכ"י זה מצאתי בשולי התחנה הידועה ירמ"י או"א שתהא השנה הזאת קץ תכלית לשבי (לְשְׁבִי לֹא לְשָׁבִי) עמך ישראל וכו' כתוב כך: זאת התפלה חיברה מרנא ורבנא הר' יצחק ע"ה בכ"ר בנימן ז"ל בכמה"ר שלמה זצ"ל ממשפחת הפינצי — ואלה הן הסליחות אשר מצאתי בכ"י זה ולא בזולתו: נ'פ'ש י'ק'ר'ה א'ת 'ה' ה'ל'ל'י (נאם דניאל בר יחיאל חזק), אבלה נפשי והשך משחור תארי (א"ב), אתה הכנת צרי לבשולי עונות (א"ב), בני עמי במהלליו יעירון אַשמור לבקר (בנימן), קדוש שוכן עליון (קלונימוס), כי ה' הצליחה ידידים משוכים אחרי (בנימן), תפלת עני נפשו בהתעטף (תשר"ק, יחיאל), אומץ תוסיף טהור ידים (א"ב, יחיאל חזק), ועוד: רשות לנשמת לשמואל מרווינה: שמך נורא ואין בלתך מרומם (שמואל חזק), סליחה אהרת גם לו: שעה צור אל אמרתי (שמואל).

עוד תדע כי בקונטרים הנ"ל אשר בא ממודינא, וגם בכ"י ישן נושן אשר בידי אשר דברתי אליך על אודתיו בשנים שעברו (הוא אותו שכתוב בסופו גלימאנצי) מצאתי בתוך מחי ומסי, אחר תורתא דמרבייא וכו' וקודם מרן דבשמיא בנפיש חטינן קדמך, לשון אחד הבלתי נמצא בשאר מחזורים, והוא זה: במטותא מנכון מלאכי מרומא, דבירכון מפתחי דרחמי ותחנוני, בעידן די תשמעין קל צלותהון דישראל דשרו בגו עמקי שביא, סבו מפתחייא ופתחו תרעייא, ואעילו צלותנא קדם מלכא רמא, אף אתון בתקוף תקופו ברחמי, ויתגלגלון דחמי ויהון לרעוא. במטותא מנך מיטטרון ספרא רבא, דאת הביב ויקיר מכל אנגלי מרומא, בעידן דיתיהב לך רשותא למיעל קדם מלכא רמא, אף את תקוף בתחנוני, ואמור לפניו הן אל כביר לא ימאס, ולא נהדר ריקם מן קמיה — כל זה השמיטו האחרונים מפני פחד הרמב"ם ומהדר גאונו, ובכ"י ישן נושן הנ"ל שלי כל זה כתוב ולא מנוקד.

והואיל ובא לידנו ענין מאמרי תחנה בלשון ארמית; אשר הם בלא ספק קדומים מאד, כלומר בתחלת ימי הגאונים, קודם מלוך הערביים בבבל, אזכיר לפניך כי במחזור והראן בחג הסכות וקודם שמיני עצרת יש התימה לשבעת ימי החג (בתמ"ה לסבע"ה איאם): אנא אל אחד, אחד ואין לו שני, אנא בנה ביתך, בנה ביתך כבתחלה, אנא גלה קץ משיחנו, גלה קץ משיחנו הארוך, וכו' וכו' (גם זה נראה קדמון מאד), ואח"כ: תתפרקין תשתיזבון מן הרבא מן שביא מן בזתא מן דברתא מן כפנא מן מותנא ומכל מרעין בישין ומכל מיני משחית ומכל מיני פרעניות המתרגשות לבא בעולם, וידושון רגליכון על פריקת מלכי סנאיכון, ותסקון בריש גלי מבבל הטמאה לירושלם הטהורה, ויהזון

עיניכון בבנין היכלא ושכלול מקדשא, וידושון רגליכון בעזרתא דקודשא, ותסבון בידיכון פרי אילנא אתרוגין ולולבין והדסין וערבין דנחל, ותחדון קדם ה׳ אלהכון שבעא יומין ויקוים בנו ובכם קרא דכתיב כי בשמחה תצאו ובשלום תובלון ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף, ותענון ותאמרון הושענא בירושלם, הושיעה את עמך וברך את נחלתך ורעם ונשאם עד העולם.

התבוננת מימיך על התחלת קרובות הספרדים לעשרה בטבת וי״ז בתמוז ותשעה באב: וארץ שפל רומי? דע כי במחזור קלבירזי בתשעה באב מצאתי כתוב כך: אל עליון קונה שמים וארץ, וארץ שפל רומי וכו׳ — מזה נ״ל כי כך היה אצלם הנסח בברכת מגן בא״י או״א וכו׳ האל הגדול הגבור והנורא אל עליון קונה שמים וארץ, כמו שאנו אומרים בברכה מעין שבע בליל שבת. וגם בתפלת יום שני דר״ה מצאתי במחזור והראן מגן: וארץ אתנפל לפני דר גבוהי וכו׳.

וכן בתפלת יוה״כ מצאתי שם רשות למגן לר״ש גבירול: וארץ אשפיל ואפיל תחנתי וכו׳.

אתה עתה ברוך ה׳ אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו״ה בחפזון גדול פה פאדובה בע״ש י״א כסלו תר״ה,

ידידך שד״ל.

Nr. CCCLXXI.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 499. Vol. VI. Nr. 35.

22. 11. 1844. י״א כסלו התר״ה.

לכבוד ידיד נפשי החכם המופלא, לבש צדקה כשריון ויעט כמעיל קנאת ה׳, כש״ת מהרימ״ז נ״י, ברכה ושלום עד העולם.

כל אשר הגדת באזני על אדותיך ועל מעמדך במקום אשר באת שמה, לששון ולשמחת לבב היה לי, ועל הכל בראותי כוונתך הטהורה להועיל ללשוננו ולחכמתנו, ובראותי אהבתך אותי ובריתך הנאמנת לי. כן יהיה תמיד, וכן תרבה וכן תפרוץ לרוב ימים ושנים הצלחתך, וקנאתך לאלהינו, וחסדך את רעך הנאמן, אמן.

ועתה הנני בחפזון גדול כותב אליך שורותים אלה, לבלתי תלך אגרת ממני אל עירך בלתי טעונה ברכה ושלום גם לך יקירי.

ספר וועגריך קבלתי ושמחתי בו, אני שמחתי במה שכתבת בראשו, ובני שמח בכל הכתוב בו מראשו ועד רגליו.

לביסליחש מהרתי וכתבתי ככל אשר צויתני.

תברך בשמי את רעך החכם פֿייט, והנני מקבל עלי להעתיק מעט מעט עם הערות את דיואן רי״ה, ואם אתמהמה תחכה לי, כי המלאכה כבדה לא מעט, לרוב המאמרים הקשים הנמצאים בו, אשר הם כחידות סתומות, ואני אינני מחכמי הדור היולדים בכל יום כתרנגולת.

והנה אין ספק כי שיעור יו״ד או ט״ו באגען לא יכיל כל הדיואן, אבל אין רע אם יודפס תחלה חלק אחד כולל עשר יריעות (באגען), ואח״כ כאשר יאמר החכם פֿייט כן אעשה, אם להמשיך המלאכה או למשוך ידי ממנה.

אם אפשר לו להדפיס הס׳ באחת ממדינות הקיסר, יהיה יותר טוב, שאל״כ יקשה מאד להכניס הס׳ בגלילותינו.

ועל דבר שכר עבודתי, עוד היום גדול לדבר עליו, כי אמנם השכר לא ימהר ולא יאחר מלאכתי.

ראה אתה אומר אלי כי כבר מסרת לבית הדפוס ספרך על המשוררים, ואתה לא הודעתני מה עשית במאמרי.

אקוה שלא נתת לו מקום, כי אמנם אם יודפס, בזולת התקון על דבר קרית ספר, ירע הדבר בעיני, ואת התקון ההוא לא שלחתי ולא אשלח אליך בטרם אדע שבדעתך להוציא מאמרי לאור.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום י״א כסלו תר״ה,

ידידך שד״ל.

Nr. CCCLXXII.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 505. Vol. VI. Nr. 38.

30. 12. 1844. כ׳ טבת התר״ה.

לכבוד ידו״ר הרב הגדול החכם המופלא מוהר״ר שי״ר נ״י שלום עד העולם.

הייתי ממתין עד שאוכל לכתוב אליך אגרת ארוכה, אך אגרתך השניה תאלצני למהר כתיבתי.

ועתה הנה פטירת רש״י ז״ל היא כתובה בספרי Prolegomeni עמוד 28, לפי מה שמצאתי בסוף סדור רש״י כ״י על קלף משנת בם (1282), וטעות היתה בידי מה שכתבתי שם כי סדור רש״י אינו ידוע בעולם, כי אח״כ מצאתי שהוא נמצא בפארמא (De Rossi Cod. 858). וכבר ידעת כי בכ״י 175 של דע ראססי נמצא ג״כ כי רש״י נפטר בשנת תתס״ה, יום חמישי, כ״ט תמוז, בן ס״ה שנים, והזכיר זה גם החכם בלאך בתולדות רש״י הערה א׳.

ולענין השנים הראויות להיות מצויינות, הנני מוסיף שנת שי״ד, והיא שנת 1553, כי בראש השנה שי״ד ביום השבת בכסה ליום חגנו החל הנגף בש״ס, והתחילו לשרוף התלמוד ברומה ואח״כ בכל ערי איטאליה, כמפורש בעמק הבכא כ״י וגם בשלשלת הקבלה.

ואולי תתמה מה ראיתי לרשום השנה הזאת יותר מכמה שנים אחרות של גזרות — דע כי הגזרה הזאת היתה סבה לרעה אחרת קשה הימנה, אשר עדיין לא הטהרנו ממנה. שמע נא דברי הר׳ אברהם מנחם בר יעקב הכהן רפא מפורטו בסוף ספרו מנחה בלולה: וידעתי כי רבים ילעיגו יפטירו שפה עלי, בפרט כי מאחרי לוקחה מאתנו הגמרא נתמלאה הארץ דעה ממקובלים בעלי החכמה האלהית יושבי בסתר עליון ומסתכלים באספקלריא המאירה, ואני בעניי ובאולתי רמים ונבוהים הדברים בעיני כי על כן בחבורי הזה לא ימצאו באלה כי אם זער שם זער שם עכ״ד. ועינינו הרואות כי מיד בשנת שי״ו נדפס ס׳ האמונות לרש״ט, ובשנת שי״ז נדפס ס׳ לוית חן מלא דברי קבלה, ובתחלת שי״ח נדפס ס׳ מערכת האלהות, ובשנה ההיא נדפס ס׳ הזהר, כלם באיטליאה, ואין בידי שום ס׳ קבלה נדפס קודם לכן.

והנני שולח אליך דף אחד מס׳ עובר לסוחר, אשר הביא ה׳ לידי, והוא כולל ההקדמה, ואולי אחרי אשר אין הס׳ ההוא בידך תהיה החתיכה הזאת בעיניך חתיכה הראויה להתכבד, מפני החדוש הנמצא בה, שכתוב בה רבא פורט בבי״ת.

בני בכורי ת״ל חזר לבריאותו, ואינו זז מחקירת קדמוניות אנשי מזרח, וברוך אתה לה׳ על דבריך אשר כבדתו. ואלהי ישראל יחזק ידך נגד הרבנים החדשים, אשר נוסדו יחד לנתק מוסרות.

והנני תמה איך במאמרך הנכבד בראש הפרחון הבאת כשני בני אדם משני דורות ומשתי ארצות את ר׳ אדונים בן תמים ואת ר׳ יצחק ישראלי, ולא זכרת כי מפי׳ ס׳ יצירה כ״י שבידי נראה ברור שאינם אלא אדם אחד (עיין כ״ח ז׳ עמוד 77 ואיזר׳ אנגאלען 1840 עמוד 321). הן אמת כי כרמולי אומר כי בכ״י שבפריש כתוב אבו סהל בן תמים (איזר׳ אנגאלען 1840 עמוד 284), אבל היש לסמוך על עדותו?

ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ׳ טבת תר״ה,

ידידך שד״ל.

Nr. CCCLXXIII.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 506. Vol. VI. Nr. 39.

10. 1. 1845. ב' שבט התר"ה.

ידידי יקירי שלום.

עם היותי יום יום מצפה לתשובתך ולתשובת ידידנו החכם המופלא מהריט"ץ לאגרתי מיום י"א כסלו, לא אוכל להתאפק מלכתוב אליך גם היום, לִמען תודיעני אם אמת הדבר כי בעירך תצא לאור מחברת מנחם בן סרוק. דע ידידי כי הביא ה' לידי כ"י על קלף כתוב בשנת תתנ"א (!!), כולל מחברת מנחם חסרה בראשה עד שרש גף, ושלֵמה בסופה, ואחר מחברת מנחם יש כאן השגות דונש על מנחם, ואחריהן עוד השגות דונש על ר' סעדיה (הנה לפניך דוגמא מהן בתוך האגרת הזאת) אשר דוקעס חשב שכבר נאבדו, ושמחתי בהן כמוצא שלל רב. ובסוף יש שירה לבן סרוק הכותב לרב חסדאי נגד דונש; כי אמנם דונש שלח השגותיו לר' חסדאי והשירה אשר הדפסתי תחלתה בכ"ח ז' היא הדעדיקאציון, ומנחם השיב להשגותיו ועשה גם הוא דעדיקאציון לר' חסדאי. והנה אני דואג ומצטער שמא יקרה למנחם כאשר קרה לחיו"ג ולפרחון, שידפיסוהו מלא שבושים, על כן חשתי להודיעך את כל אלה, למען תוכל להשתמש בכ' בכל מה שיצטרך, להקיש העתק להעתק, ולשלוח לך מה שיחסר בכ"י של ברלין או להוסיף הערות כה וכה.

גם ידוע תדע כי בני בכורי דרש וחקר על מעשה בן רדמיר (כן הוא בכ"י זה), יגע ומצא אותו ואת זקנתו טוטה, והכל בזמן רב חסדאי ודונש ומנחם, כלומר בדור ת"ש לא בדור ת"ת, ואולי אשלח על זה מאמר למגידי חדשות היהודים הכותבים באשכנז.

ואתה ידידי היקר שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וידידנו מהריט"ץ שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום ב' שבט תר"ה,

ידידך שד"ל.

Nr. CCCLXXIV.

An Herrn Simchà Pinsker in Odessa.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 507. Vol. VI. Nr. 40.

24. 1. 1845. ט״ז שבט התר״ה.

לכבוד ידידי החכם היקר, התורה לוית חן לראשו, והמחקר ענק לגרגרותיו, עוטה כמעיל ענוה, וילבש כשריון אמת ומישרים, מגלה עמוקות מני חשך ולכל תכלית הוא חוקר, כש״ת הר״ר שמחה פינסקער, אל שדי ממרומיו, ישקיף עליו ברחמיו, ויתן שלום בעצמיו, ויאריך בטוב ימיו, ויחדהו בזרעו ובאשת חיקו, ובתלמידיו המתענגים בצוף מתקו, כדבש לשונו וביין חכו, ויהי בשלום סכו, ונוהו שקט ושאנן, יִבָּנה ויכונן, והיה עלהו רענן, אמן.

אחרי ההודאה לאל אשר נתנך לנו ולא נתנך לעפר, אמר כי שתי אגרותיך היקרות הגיעוני בעתן. ושמחתי בהן כמוצא שלל רב. והנני ממהר להשיב לך על ראשון ראשון.

בענין מלת טרגאהארת טוב וישר בעיני לומר על דרך רש״י ז״ל לא ידעתי פירושה, מלבדות פירושים רחוקים ודחוקים. וכן בענין חגאט אין בידי להחליט דבר.

בענין מלות „אבל אמרת גמורה האלהים אם לא וכו׳״, מצאתי באגרתך מלת האלהים כתובה בכתיבה גסה, וחשבתי כי אותה אתה מבקש, ועתה שמח לבי בראותי כי לא הוצרכת לכך, אבל שאלתך היתה על גוף הרעיון האמור שם. אך הרעיון ההוא הוא לדעתי דבר פשוט, לא האמנתי שיקשה עליך, ואולי מלת בינינו הנמצאת בכ״י שלך ולא בכ״י אשר לפני, וכן מה שבכתב יד שלך כתוב אם לא מצד שדומה רבוי, ובכ״י שלפני אם לא מצד מה שידומה רבוי, שתי אלה היו סבה שהבנת המאמר קשתה עליך, ועתה בראותך החלופים האלה אולי כבר נתבררה לך כוונתו, ועל כל פנים כמצווה ועושה אני מחוה לך דעתי, בפירוש דברי הראב״ד אלה. הנה למעלה אמר שהאל ית׳ הוא אחד אמתי תמידי נצחי חי יודע רוצה יכול, ואח״כ אמר כי כאשר חייבנו לו תארים רבים צריך שלא יובן מזה רבוי בעצמותו ית׳ וכו׳ וכאשר נתאר האלוה בתארים רבים לא נאמין שהם נכנסים בעצמותו, או מהם קם עצמותו, ואיך? וכבר התבאר במופת וכו׳, אבל יתאמת לנו במופתים ברורים אחדותו הגמורה, ויעלה בידינו אצל בחינותינו תארים רבים, כלומר ידענו במופת שהאל הוא אחדות גמורה, אבל אנחנו לחולשת שכלנו (וכמו שמפרש והולך במשל מי שאישוני עיניו אינם על קו ישר) לא נוכל לצייר בשכלנו ציור אחד פשוט ממנו ית׳, אבל נצטרך לבחון בו בחינות שונות, ועל ידי כן נתארהו בתארים רבים. אבל באמת „כמו שעצמותו אחת מכל צד, כן תוארו יחוייב שיהיה אחד ושיהיה הוא עצמותו״, רצוני שיובן ממנו עצמותו, לא שיובן ממנו דבר מה בעצמותו; וכמו שעצמותו מוסכלת אצלנו, כן זה התאר

(התאר הצודק עליו באמת והמורה על מהותו ית') מוסכל אצלנו". ועכשיו הוא אומר: אמנם אלה התארים אשר נניח אותם אנחנו כאשר נדבר (והם אחד אמתי תמידי וכו') נבאר במופת שאין דבר מהם בטל, אין מהם אחד שיהיה מן השקר ליחסו אליו ית', אבל כלם אמת גמורה, ואין בהם דופי, אם לא מצד שבאמרנו עליו תארים רבים יוכל השומע לחשוב רבוי בו ית', אבל זה כבר התנצלנו ממנו ואמרנו שאין זה אלא מפני חולשת שכלנו, ושאמנם אין ראוי שיובן מזה שום רבוי בו ית' — ובזה נ"ל שכבר התבארו דברי הראב"ד בלא שום דוחק, וגם ידעתי כי לא אמרתי בכל זה שום דבר חדש, כי הדבר פשוט מאד, אבל מצותך עשיתי.

הלא ידעת אם לא שמעת כי המשכיל ריי"ל דוקעס כבר הוציא לאור ספר אותיות הנוח וס' פעלי הכפל לר"י חיוג, אך מהעתקת ראב"ע, לא מהעתקת ר"מ הכהן, ועשה זה מכ"י שבעיר מינכען, ואותו כ"י מלא שבושים וחסרונות, עד שהדפוס עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים. ומי יתן ותוכל לחזור ולהוציא לאור הספרים ההם בדיוק ובפירוש, כי אז תחדש כנשר נעוריו של אביר המדקדקים. ואני גם אני יש בידי כ"י כזה שבידך, והוא מדוייק מאד, וכבר הדפיס ממנו דוקעס י"ד עמודים לדוגמא; והנני מוכן לבדוק בו כל מקום אשר ימצא שם בדק בכ"י שלך. והנה תחלת דברי פיו של ר' משה הכהן כך הם בכ"י שלי: זה ספר אשר חברו איש שכל יודע מבין בדקדוק לשון יהודית ומשכיל בהגיון שפת עברית, עוד ינקב בשמו ובשם אביו, ויודע (נ"ל וְיָוָּדַע) בסוף הדברים, כי כן נודע בראש המדברים ומביני תכונת לשון העברים — ובצדק נתקשית בהבנת עוד ינקב וכו', וגם אני נתקשיתי בהם, ועתה נ"ל לפרשם כך: זה ספר אשר חברו איש משכיל וחכם גדול, אשר עוד לדור דורים יזכר שמו ושם אביו, ויהיה שמו ידוע בסוף הדברים כלומר עד סוף העולם וכימי השמים על הארץ, כי כן עתה נודע ומפורסם שהוא ראש המדברים וכו'. כן נ"ל, ואתה ידידי היקר תשפוט— במקום ראתין כתוב בכ"י שלי דואת.

ס' יסוד מספר הקטן שבידך הוא ג"כ בידי (מלבד הגדול שהזכרתי בכ"ח ז'), וכבר דברתי עליו בציון תר"א עמוד 115, והציון נמצא בידך כנראה מאגרתך כ"ג ניסן תר"ד.

ואתה יפה תקנת ויפה פירשת אלף שני פעמים, אלף שָׁנִים פעמַיִם (קהלת ו' ו'), אך לפי דעתי ראוי עוד למחוק אלף אחד, ולכתוב כך: וטעם אלף שנים פעמים, אלף ערוך על אלף, — כי ראב"ע משתמש כאן הרבה בשרש ערך להוראת ההכפלה, אבל שיאמר אלף ערוך, והכוונה 1000^2, זה אין לו על מה שיסמוך. ודע כי בכ"י שלי כתוב כך: והטעם אלף שני פעמים אלף על אלף— ואחר מלת פעמים יש למעלה ג' נקדות, וכמוהן יש בגליון ואצלן כתוב: ס"א אלף ערוך אלף על אלף — וזהו הנסח שבספרך, ולדעתי קרוב לודאי כי האלף האמצעי מיותר.

יפה דקדקת על רמ"ל במלת פרוון שטעה בחשבו שענינו כתף. מלת מצותא בתרגום האשורי היא ודאי ט"ס במקום מַלְכְוָתָא, על דרך תרבצך שמשפטו

תַּרְבְּיָנָךְ. הקו תחת מצותא כך היה באריגינאל, כי במשך כמה דורות שעברו על הכ״י ההוא כבר נמצא אדם שהכיר שאותה תבה משובשת.

ועתה אלך אשובה אל מכתבך מיום כ״ג ניסן, ואומר כי לא נחה דעתי במה שכתבת על סחפא, ודדך כלל כל מה שרוצים לגזור מלשון ערבי אני מגמגם בו הרבה. ומי לא יראה כמה הוא רחוק שיקראו לכל טעם מפסיק סחפא מענין גזיזה, וכי ההפסקה גזיזה היא? וכי איזו קשה? זו, או מה שאני אומר שנקרא האתנח בשם המורה בארמית דבר הפוך על פניו?

סולם הקולות שהזכרת הוא לדעתי חזיון שוא, והחירק והקבוץ משתנים לשוא ככל שאר התנועות בארמית (שהיא לדעתי הזקנה מכל אחיותיה וכמו אֵם להנה), כגון תִּקְטֹל תִּקְטְלוּן, תְּקַטֵּל תְּקַטְּלוּן, תִּקְטֹל תִּקְטְלוּן, ובלה״ק וַיִּדְבְּקוּ במקום וַיִּדְבִּיקוּ; והדברים ארוכים.

בסימן י״א כתבת „הפשטא שלפני מהפך או דרגא״ אולי טעה המעתיק וצ״ל הקדמא שלפני מהפך וכו׳, כי הבאת אתה עובר היום. והוא קדמא ולא פשטא. ובתרגום אַתְּ במונח, כי כל קדמא ישתנה למונח במלה זעירה.

וצר לי כי אינני מופנה לעת עתה להעמיק החקירה בעניני הנקוד האשורי, ולחקור את כל דבריך אשר דברת על אודותיו בחכמתך.

שמות הטעמים בלשון ערבי אשר מצאת בכ״י ישן נושן הם מעורבים מארמי וערבי, א״כ לא יצאו מתחת ידי בעלי הנקוד, כי למה יבלבלו שתי לשונות יחד? אך נ״ל היותם כנויים המוניים, חדשו אותם המלמדים להקל על תלמידיהם, אבל כבר היו להם גם השמות הארמיים, שהם העיקר, ורובם נזכרים גם ברשימה הזאת.

לא אדע למה נתקשית במ׳לת אתנח, והלא אמרו בעירובין נ״ג ומתנחי להו סימני, הנה במקום הֲנִיחַ אמרו בת״ו במקום הדגש אַתנח. וכיוצא בזה לדעתי ותתצב אחותו מרחוק, קריאתו וַתִּתְיַצֵּב, וענינו וַתַּצֵּב, האֵם העמידה את הבת לדעה מה יעשה לו.

אותו המלמד שציין שמות טעמי אמ״ת וקרא להם אל טבראני שבוש גדול נשתבש, כי הביא שופר מקלוב, שהוא העולה ויורד, והסלסלה שהוא השלשלת, בקהל המשרתים. וזו ראיה גמורה שאין הרשימה הזו דבר שראוי לסמוך עליו, אבל היא מלאכת אחד ממלמדי תינוקות שבקש להועיל לתלמידיו לפי עניות דעתו, ואולי כך היה שמו ישועה נשיא בן אליהו יכין, ורחוק בעיני שיהיה הוא מאסף הדיואן של ר״י הלוי, ובפרט כי בהקדמת הדיואן לא נזכר כלל לא תאר נשיא ולא כנוי יכין.

ברוך ה׳ אשר הביא לידך הקונטרים הנדפס מחדש על הקדמוניות אשר נמצאו בגלילותיך, וברוך אתה לה׳ אשר מהרת לגלות אזני וגם התחכמת לערוך לפני העתקה נאמנת מהליטוגראפיא הנדפסת בקונטרים ההוא הכוללת דוגמא מהנקוד האשורי. והנה תחלה שמחתי מאד ברשימת חלופי בן אשר ובן נפתלי הנמצאת בס׳ כתוב קודם שנת 938 למנינם, ושם נאמר עליהם: ירחמם שדי, נראה שאז היו בחיים, וכן נכון, כי עתה מקרוב מתוך ס׳ תשובות דונש בן לבראט על ר״ס גאון שהביא ה׳ לידי (אחרי אשר חשבו החוקרים שכבר נאבד)

נתברר לי כי רס״ג עשה השגות על בן אשר, נראה שהיה בימיו או לפניו; וכבר בפראלעגאמעני כתבתי כי בן אשר ובן נפתלי היו לפני ראשוני המדקדקים או בזמנם.

הדפתר של נביאים אחרונים הכתוב בשנת 918 למנינם, הוא מטמון יקר ונכבד מאד, אך אם הוא קדמון כל כך נראה ודאי שהוא על קלף. כי לא היה הנייר שלנו בימים ההם, גם מלת דפתר הכתובה בסופו ענינה קלף. ואני לא אבין למה הדפיסו הדוגמא בלא תרגום, ואולי הקובץ הכולל נביאים אחרונים אין בו תרגום, אבל הקובץ הכולל ההפטרות הוא מתורגם, כי היו מתרגמים בביה״כ גם ההפטרה כמו הפרשה.

ואני תפלה יצליח ה׳ יגיעו של החכם המפואר מוהר״ר בצלאל שטערן נ״י, ויועיל לחכמת קדמוניות ישראל, ויוציא לאור תעלומות, יראו ישרים וישמחו.

אתה עתה ברוך ה׳ אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום י״ו שבט תר״ה,

ידידך שד״ל.

Nr. CCCLXXV. (1

An Herrn Jakob Reifmann in Tscheberschin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 508. Vol. VI. Nr. 41.

29. 1. 1845. כ״א שבט התר״ה.

1) נדפס בכרמל טור שני שנה שניה תרל״ד עמוד ס״ג—ס״ז.

Nr. CCCLXXVI.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 509. Vol. VI. Nr. 42

29. 1. 1845. כ״א שבט התר״ה.

לידיד נפשי הגביר היקר המשכיל והנבון כש״ת הר״ר יה״ש שלום עד העולם.

אהבתי לך ידידי הנכבד הוסיפה אומץ בחודש הזה על ידי שתי אגרות שבאו אלי מהחכם פינסקער, אז אמרתי בלבי מי הקנני האוהב החדש והיקר

הזה? הלא יה״ש, ואיך אבגוד בו ואשליכהו אחרי גוי? חלילה לי! אבל מה אעשה, כי בראותי שאין תקוה למצוא מדפים לכרם חמד ולשום ס׳ חדש בלה״ק ידי רפות וברכי כושלות, מכתוב אליך מגלות מגלות, ודי לי אם אשיב לשואלי המרובים ומתרבים יום יום.

ועתה ידוע תדע ידידי היקר כי ידידי החכם פינסקער כתב אלי תמצית קונטרים שנדפס בעירו בלשון רוססיא, על דבר קדמוניות ישראליות שנמצאו בארצות ההן, גם שלח לי העתק מדוייק מליטאָגראַפִּיאַ הנספחה אל הקונטרים ההוא, כוללת סוף מלאכי בנקוד האשורי, ושמחתי בענינים האלה מאד.

עתה מקרוב בא לידי תשלום שני חלקי ציון, וראיתי בהם מכתבים ממך ושמחתי בחכמתך ובאהבתך אותי.

כמה ענינים יקרים מאד באו לידי מחדש, ובנפש חפצה הייתי משתעשע אתך בספור תכונתם, אם היה לי תקוה שיהיו דברי יוצאים לאור. באו לידי תשובות דונש למנחם (השירה אשר הדפסתי תחלתה איננה חלק מהתשובות, אבל היא הדעדיקאציון שעשה דונש לכבוד רב חסדאי בשלחו אליו ההשגות ההן) ותשובות דונש לרס״ג (אשר עליהן כונן ראב״ע חציו על יתר בספרו שפת יתר) אשר לא נודע בעולם שום העתק אחר מהן. גם מצאתי בעיר הזאת ז׳ דפים מפי׳ ס׳ יצירה לרס״ג האמתי, ופי׳ ס׳ יצירה לר״י בן ברזלי ברצלוני ס׳ גדול מאד, ובלתי ידוע העתק אחר ממנו בעולם, ומובאים בתוכו לשונות הרבה מהקדמונים, כגון מרס״ג ושאר גאונים, ומר׳ דוד הבבלי, פילוסוף גדול זקן מרס״ג, וקצת דוגמאות מענינים אלו שלחתי לאמשטרדם, ואולי ילדתי לריק ויגעתי לבהלה.

עתה מקרוב כתבתי מאמר על הקליר, בשביל לעטטערים שכתב אלי שהוא מוציא לאור העתקה חדשה מהמחזור, ובקש ממני להוסיף בו נופך משלי, ועדיין לא שלחתיו אליו, כי אני מצפה שאחד מתלמידי יבדוק בעיר פארמא אם נמצא בס׳ ר׳ שבתי הלשון שמצאתי בפי׳ איוב לר״י קרא, המזכיר את ר׳ אלעזר ברבי קליר זצ״ל. הקליר לדעתי היה בבלי, ואין עוד צורך לומר כי קרית ספר הוא כנוי לפומבדיתא, כי בני בכורי הי״ו מצא אצל נהרדעא עיר ששמה Sippara, ואמרו עליה שהיו בה לכשדיים ישיבות מפוארות, על כן נקראה עיר הספרים. גם לענין מה ששמע בעל הערוך שנקרא קליר על שאכל עוגה ונתפקח (וכבר קיימתי דבריו בכ״ח), עתה מצאתי כי הסוריים יושבי בבל קוראים קלורא לעוגה שהיו כותבים עליה קצת תחנונים והיו מאכילין אותה לתינוקות. וגם זה סיוע נפלא לשטתי שהיה הקליר בבלי.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והחכם של״ש שלום והמליץ ערטער שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום כ״א שבט תר״ה, ידידך שד״ל.

המכתב מכתב תלמידי הנחמד איגל מלבוב, אשר בזמן מועט שהוא בכאן ראה כתיבתי ועשה כמוה, וכתב לאביו אגרת בכתיבה זו, וראה אותה הכושי השוטה (בילקוט על שמעו נא המורים אמר ר׳ ראובן בהדין לישנא יווני צווחין לשטיא מורה), ואמר כי אני כתבתיה (!!).

Nr. CCCLXXVII.

An Herrn Dr. Isidor Kämpf in Alt Strelitz.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 513. Vol. VI. Nr. 44.

28. 2. 1845. כ"א אדר א' התר"ה.

לכבוד ידידי החכם המליץ, יושב בשבת תחכמוני באַלט שטרעליץ, הר"ר שאול יצחק קאעמפף ינחהו ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשו ועצמותיו יחליץ.

ביום ל"ג לעמר שעבר כתבתי תשובה לאגרתך, ומלאתי את כל שאלותיך, ואחר זמן הגד לי כי הוצארת לאור תחלת מלאכתך, ואני לא ראיתיה עד הנה ולא זכיתי להתענג בנועם מליצתך, גם אגרת ממך לא ראיתי עד יום תמול שלשום, ראיתי צעקתך ואֶשום, אחת היא על כן אמרתי האגרת והספר מסרת לאותו שוטה, מדרך יושר נוטה, וכמדקרות חרב בוטה, ולאלהים ולאנשים חוטא, והוא השליך הכל אחרי גבוי למען הודיעך כי ארור הגבר אשר יבטח בו. ואם לא אליו מסרת, אולי לאיש אחר כיוצא בו התחברת, ונשענת על קנה רצוץ, והיית עשוק ורצוץ. ויהי מה, דע כי בשרי כמה, ולבבי יצמא, לראות מלאכת חכמה, אשר עבדת על החריזי, בלשון אשכנזי, והנני מוכן לעמוד על ימינך ולהיות לך לעזרה, בכל אשר תשיג ידי הקצרה, והנני ממהר לערוך לפניך חלופי נסחאות אשר מצאתי בשער הרביעי ובשער החמישי, אשר לקטתי ביגיעה רבה בחברת בני בכורי מחמד נפשי. ודע כי ידידי היקר כמ"ר יוסף אלמנצי הי"ו מסר בידי העתק שני. מס' תחכמוני, גם הוא כ"י, אך לא נרשם בו זמן כתיבתו, והכתב מוכיח עליו שהוא מאוחר הרבה לכ"י האחר משנת מ"א, ואני אקרא לראשון כ"י א' ולשני כ"י ב'. ודע כי כ"י ב' הוא חסר קצת בסופו ובתחלתו (ההקדמה ושלשת השערים הראשונים) קראהו אסון, ונקרעו הדפים למעלה באלכסון, ובמקום הקרע נתנו נייר חלק. גם חסר דף אחד והוא כולל סוף שער ג' וראש שער ד'. גם אין בכ"י הזה שום דבר בלשון ערבי. ואמנם גם הכ"י הזה כולל נסחאות טובות שאינן בכ"י האחר. ועתה הא לך חלופי הנסחאות.

במקום: הנה ענקתך גאוה על כלנו, וממרום תדבר לנו, בכ"י א', כתוב כך: הנה גאוה לך עלינו, וממרום תדבר עלינו וכן נכון יותר שיהיה ל' דבור נקשר עם אֶל, גם ל' על כלנו אין לו ענין, כי המריבים לא היו אלא אחד מכאן ואחד מכאן, ואם תאמר: א"כ מה זה ל' רבים (עלינו, אלינו)? דע כי כן הוא מנהג משוררי הדורות ההם לדבר בל' רבים במקום יחיד, כגון ימיננו בחיק קצר עצורה (בתולת בת יהודה עמוד 58)—ועתה הודיענו במה כחך זה (כן הוא בשני הכ"י)— חלשים אם גבורים (כ"י א')—ובעת יִגָלו סתריך אז יִבָּחנו דבריך (קוסט' וכ"י א')— ולבקש מזונה נחוצה (קוסט' ושני הכ"י) — תתעלם אם ידרשוּנָהָ (שני הכ"י)— תקטוף מלילות (שני הכ"י) — תסתתר בבתי כלאים (שני הכ"י) — וְעָזְבוּ ולקטה (כן נ"ל) — בלי אֵזור (כן צ"ל) — וִעם הפועלים תעמוד (שני הכ"י) — וּבַקּוֹר

היא מסתרת (כ"י א') — וְתַנִּיחוּ לְמשמרת (כ"י א') — ועת יבא זמן קֵיִץ דלתיה משברת (שני הכ"י)—ויחפירו פני חמה (קוסט' ושני הכ"י) ומתי צלחה רוח אלהים עליך (שני הכ"י) — אלו קרעת שחרים, ורקעת הררים (שני הכ"י) — ועי"ש עם בניה עבדיך, ותרים על ראש תלי דגליך ונסיך, ונשרפה האש מאש המסיך (כ"י ב') — לקול פחדי, ולעו דבריך, וחתו גבוריך, וְעָיְפוּ דהרות אביריך, וכשלו סוסי אמריך, להשיג אבק רכבי, ולעלות למרום ניבי, עד תוכל כמוני (כ"י ב')—לבאר ולפרוש, עניני הפרעוש (שני הכ"י) — לא יחרדו הנשרים, מקול הצפורים, ולא יפחדו הזאבים, לקול כנפי הזבובים (כ"י ב') — השכיבני למעצבה (שני הכ"י)— ולקח לו לְמוֹשָׁב וּלְמַצָּבָה (שני הכ"י) — וחלבו האליה תמימה (שני הכ"י)— יורה את עוֹרֶךָ, ובלי חנית יקור את בשרך (כ"י ב') — במלחמתו חֱלָשָׁם (כ"י א') — יבאו קרוביהם לשפוך דמך (שני הכ"י) — כל אשר הוא מולך (כ"י א')— והמלך אם תשיגהו ידו, ותתפשהו בבגדו (כ"י א') — בכל מאכל (כ"י א') — ודמי הוא כמו ששָׁן מְאָדָם (שני הכ"י)— בְּלַיְלָה האפלה (כ"י א' וכן נכון, והאפלה נאמינאטיף, האפלה תשכיבהו על גבי בלילה, והשחר יעיפהו) — והשחר יעיפו: יְקַצֵּר את תנומתי, ואך י—אריך לילי וְשָׂם ראשו בסופו (כ"י ב', וטעמו כי הלילה שאין אדם יכול לישון מפני הפרעושי' הוא בעיניו ארוך מאד, ובסוף הלילה האיש עיף ויגע ואז יישן, נמצא שהפרעוש גרם לו שיהיה ראש לילו בסופו, כלומר שיתחיל לישון בסוף הלילה) — חרד לב השופט לתוקף דבריהם (שני הכ"י) — וכאשר החביר האל המליצות ביניכם (שני הכ"י) — נדבתו (כ"י ב') — נתיבות בִּין (כן צ"ל)— הריסות שיר פרוצות (שני הכ"י)— שער ה' ומדמעות הטל (שני הכ"י)— והאיר אל עבר פניה (שני הכ"י) — ועל שָׁרוֹנֶיהָ (שני הכ"י) שְׁשׁוֹנֶיהָ (כ"י א')— כי בכל פיות יְרַגְּלוּ עליה (כ"י א')—חדש ניסן ראש הראשים (כ"י ב')—והששונים יצמחו והשושנים יְשַׂמְּחוּ (כ"י א') — ובערש דודים כלולה (שני הכ"י)— וישקעו המצרים במצולים (שני הכ"י) — ומרק וְשֻׁטַּף במים, והקרב והכרעים רחץ במים, וזרע ישורץ על במתי ארץ רָכַב ויהלוך (שני הכ"י) — בגדי רקמות, ולפסות פני האדמה במשבעות נעימות (כ"י ב') — ומתאבלת ברוב ענותה (שני הכ"י) — כי צוף תמצאו בְּחִכִּי (שני הכ"י)—רְאֵה הַגָּן (שני הכ"י)—ולא יהיה מתוייר (כ"י א')— בו יאירו בני עולם (כ"י ב') — והיום יפוח (כ"י א')—אשר בחר בו ה' (כ"י ב')— הסר לְאַט מסוה (שני הכ"י) — צֳרִי מַדְוָן (כן צ"ל) — וּלְשַׂמֵּחַ רעיוני ביינו (שני הכ"י)—ובכל ענף, כל בעל כנף (כ"י ב')—חדש אב, רפאות כל נכאב (כן צ"ל)— וישקיט שאונו (כ"י ב')—והיגון מלקטת (כ"י א')—כנחל שטף ועבר (שני הכ"י)— ובערבה ובהר (שני הכ"י) -- כי יבא כנהר (שני הכ"י) — ויאמר אל הזמן (קוסט' ושני הכ"י)--יום ידין האל יצוריו כאורה והלך (כ"י א', ולי נראה: כְּעָשִׁיר וְכַהֵלֶךְ, כְּאֶזְרָח וְכַהֵלֶךְ) — יהיו באש לרקבון (שני הכ"י)—לשתותי במסבה (שני הכ"י)— ואז גדודי הגשם על פני המדבר נחתים (שני הכ"י) — והדרכים מן הגשם והשלג מלאים חתחתים (שני הכ"י) — בטוב זה תתימר (שני הכ"י) — ואם מרוב יגונך לבך יבעת (שני הכ"י) — וטעמה ימתק וְיֻמַּר (שני הכ"י)— החלץ עצמיך וגם הַרֶן (שני הכ"י) — בידי יגונות הזמן עֶוֶן (כ"י ב', ופירושו כי בה תפלס לך נתיבית גיל אשר הזמן עִוָּה וסִלֵּף אותן (נתיבות גיל) ע"י היגונות)—לנטוע אוֹרֶן (כ"י ב')—

לובשת מעטה פחם (שני הכ"י) — ונסבו על הבית וטמאו העזרה והבית, עד גברו בני חשמונאי ויגרשום מן הבית, ויוציאו לחוץ וכו' (שני הכ"י) — כל עין דמע כים יזה (כ"י ב') — על פרי הגפן (שני הכ"י) — מרפה לנפש נכאבת (שני הכ"י) — ותאמר כי אם אסוך שמן וכו' (כ"י ב')—יחשוב לך הכוס כמו נהר ומימיו צוף דבש (שני הכ"י) — מִלֶחְיוֹ (כן צ"ל) — ויאיר חשכו וְאֶשׁוּנוֹ (כן צ"ל) — והשלוה יָעַט (שני הכ"י, והיוד מן השרש, כמו מעיל צדקה יעטני), — ופרץ האנחות נגדר (כ"י ב') — ותטוה חוטי גשמיה (שני הכ"י)—והוא חדש הפלאות (שני הכ"י)—ואם בניך הם עלי נתונים (כ"י א')—ולשכוח בַּיַּין עצבו (שני הכ"י)— שמוהו לחק ולשעשועים (שני הכ"י) — ועד אחרית השנה. וכאשר נשמעה בכל הארץ (כ"י ב', בלא: אמר המגיד)—למדוה קְהָלָה (כ"י ב')—בגן הביתן (שני הכ"י)— ובלילה לא תערב שנתם (שני הכ"י).

ואתה שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם בחפזון רב, פה פאדובה היום כ"א אדר ראשון תר"ה,

ידידך שד"ל.

Nr. CCCLXXVIII.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Wien.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 514. Vol. VI. Nr. 45.

28. 2. 1845. כ"א אדר א' התר"ה.

ידידי יקירי הר"ר י"ל דוקעס שלום עד העולם.

הנה שמעתי בקולך והעתקתי לפניך כל מה שמצאתי מס' שכל טוב מובא בס' האסופות כ"י אשר ביד ידידי אב"ד דפה מוהר"ר רמש"ג נ"י. התפלה אשר ראית בשטראסבורג איננה לפי מה שאחשוב מעיר טורין (Turin או Torino), אלא מעיר טרין (Trino) וגם היא עיר בפיימונטי. התפלה ההיא איננה בידי, אך ביד ידידי אלמנצי נ"י. ספרי דקדוק שהזכרת אין אחד מהם בידי. היותר חשוב בעיני הוא ס' הזכרון לר"י קמחי.

ראיתי קונטרים ירושלם הנדפס מקרוב בעיר לעמבערג על ידי הכסילים ההולכים בחשך הקוראים עצמם בשם רואים, ושם עמוד 54 מענדעל מאהר תופש אותך כי באריענט העתקת סדר העבודה לראב"ע ונעלם ממך שהוא על סדר א"ב. ועל כן לא העירות מאומה על חסרון אות היו"ד, גם לא שמת עינך על טעות גלויה באות ט"ת — אלה דבריו. ואח"כ הוא רוצה לתקן החסרון, והגיה כך: טובך החיה רוחי, טוב וישר ה', יבא מהרה משיחי, או [אז?] יערב עליך שיחי, ידעתי כי גדול ה'. וביאורו (לפי דעתו) בטובך החייני כי טוב אתה וכו' — והוא לא ראה כי טובך החיה רוחי אינו אלא לשון עבר, לא דרך צווי, וכך הוא

הנוסח בכ"י שלי: טובך הֶהָיָה רוחי, טרם ידע את ה', יישרה אמרתך כחי, ידעתי כי גדול ה'. ואם תרצה לפרסם זה, עשה תעשה.

השגות דונש על רס"ג שחשבת שנאבדו, מצאתי אותן בסוף כ"י כולל מחברת מנחם (חסרה עד גף), והשגות דונש עליו; ואם יהיה ה' אתי אקנה אותו.

ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה, היום כ"א אדר ראשון תר"ה,

ידידך שד"ל.

Nr. CCCLXXIX.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 517. Vol. VI. Nr. 45.

16. 3. 1845. ז' אדר ב' התר"ה.

לכבוד ידידי החכם היקר, הצדיק והישר, מוהר"ר ימ"ז נ"י, שלום וברכה, ששון ושמחה.

הוחלתי עד היום, אולי יבואני מכתב מביסליחש לשלוח אליך (כי ביום קבלתי אגרתך אליו שלחתיה לליוורנו), והיום הזה לא אוחיל עוד, כי רצוני להביא לידך מנה ליום הפורים הבע"ל.

ואבאה להשיב למכתבך הנעים, ואמר כי מעולם לא עלה בלבי להשתתף עם המומר, ואני לא ידעתי מי ומי הוא אשר בלבו להוציא מחברת מנחם, חשבתי אולי ידידנו מהריט"ץ וחבריו יהיה המוציא לאור.

ועל דבר שנת תתנ"א הנרשמת בכ"י שבידי, גם אני מסופק אם היא באמת שנת כתיבת הס', אך אינני חושש כאן לזיוף אלא שמא המעתיק העתיק מה שהיה כתוב בס' שממנו העתיק, כמו שאני חושש בענין חשבון המהלכות (כ"ח ז' עמוד 78).

בני בכורי אין רצונו למהר ולפרסם מציאותיו, אבל כוונתו להרבות החקירה על שאר עניני ישראל בספרד, וכל חפצו הוא לתרגם ולבאר ס' קבלת הראב"ד; ואינו זז מדרישותיו וחקירותיו יומם ולילה.

והנני שולח אליך לשמחת פורים י"ב עמודים מדיואן רי"ה, ותלמידי כבר העתיקו עוד 40 עמודים, ואני מנקד ומגיה ומבאר, והמלאכה ארוכה וכבדה מאד למי שרוצה לעשותה באמונה; אשר על כן אולי היה יותר טוב להדפיס הס' לחלקים, זה אחר זה. והנה השירים אשר כבר נדפסו בבתולת ב"י השמטתי אותם, ואתה ורעך החכם היקר פייט אשר תברך בשמי, תדעו מה לעשות, אם להדפיסם שנית, אם לא. ואם טוב בעיניכם להדפיסם שנית, אז אשלח אליך תקונים להערותי, כי בלבי להסיר משם כל דברי ריבות אשר פלט קלמוסי ביום כעסי.

והננני עורך לפניך ולפני ידידנו מהרימ"ץ ולפני כל מי שתרצה, קצת ספקות ברשימת השירים.

על שיר י"א כתוב: וממא רסם עלי זבדיה — המלה האחרונה לא ידעתי ענינה, וכתבתי לפי הענין.

על שיר י"ג כתוב: וממא ינסב אליה פי אוראק ואללה אעלם באלצחית — מלת אוראק לא ידעתי ענינה.

על שיר י"ד כתוב: ולה פי לחיה בכרה — לחיה בערבי הוא לֶחִי בעברי, והנה הרכב בהפוך אותיות הוא בכרה, אבל החיל איננו בהפוך אותיות לחיה, אלא ליחה.

זה כשני חדשים כתב אלי שטערן מדפיס הפרחון כי עוד מעט יבואני ס' חדש כולל בתוך שאר ענינים גם תשובת ר' שרירא עם הגהות והערות, מאד נכספתי לה, ולא ראיתיה עד הנה.

זה שתים או שלש שנים שלחתי לגייגער הקדמת הדיואַן בלי ערבי, למען יתרגמה ויוציאה לאור, ולא ראיתיה עד הנה.

בצאת ספרך ממכבש הדפוס מהרה חושה ושלחהו אלי על ידי הפאסט, אם תרצה שאשמח בו בחג המצות הבע"ל.

בענין מלת מדובללת עדיין מסופק אני, וכן מלת מדויל קשה עלי מאד. אבל מה שאין לי בו ספק הוא שלא היתה המשנה כתובה בימי האמוראים.

שמח ידידי בימי הפורים הבאים לקראתנו, אתה ורעיך החכמים והישרים בלבותם, ואשת חיקך ויוצאי חלציך, אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ז' אדר שני תר"ה,

ידידך שד"ל.

Nr. CCCLXXX.

An Herrn. Jehuda Wahrmann in Alt-Ofen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 524. Vol. VI. Nr. 50.

30. 5. 1845. כ"ג אייר התר"ה.

לכבוד ידידי החכם היקר כש"ת מוהר"ר יהודה וואהרמאן נ"י, שלום על העולם.

מאד נעמו לי אהביך ידיד נכבד, ומי יתן והיית קרוב אלי, וכמה פעמים נפשי עלי תהמה כי לא נתנך ה' לשבת אצלי ולעבוד עבודת הקדש שכם אחד עמי, כי אז היתה ברכת שדי, במעשה ידי, עד בלי די, לטובתי ולטובת תלמידי.

ואשר שאלתני ידידי על אודות בית המדרש אשר אני מלמד בו, דע כי הבחורים הלמדים בו בשנה זאת הם ארבעה, וכבר יצאו משם שלשה עשר איש מוכתרים בכתר ההוראה (מלבד אחד שמת אחרי היותו מורה צדק, ושלשה שמתו

קודם שיגיעו להוראה). הרבנים המנהלים עתה קהלות ויניציה, מנטובה, סביוניטה, ויאַדַנָה כלם מבית המדרש הזה יצאו, ושאר הבחורים אשר יצאו משם עד היום הם דרשנים ומרביצי תורה בשאר ערי איטליאה, ותהלה לאל רוח הקהלות נוחה מהם כי כלם תמימי דרך ופועלי צדק וכבוד שמים וכבוד האומה והצלחתה מתרבה על ידיהם. בחדש הזה נכתר בכתר הרבנות וישב לארצו הבחור היקר מוהר״ר משה בן מרדכי עהרנרייך מעיר בראדי, אחר ד׳ שנים וחצי שהיה פה. ובשנה הזאת בא לכאן פילוני אחד, הבחור הנחמד ר׳ אליהו אליעזר בר שמואל איגעל מעיר לעמברג. אם יש באשכנז אנשים חפצים בתלמידי המדרש הזה, ראוי להם שישלחו לכאן מבניהם אשר השלימו כבר למודי הגימנאזיום והליצעאום, וישלמו בעדם מאתים שקל כסף לשנה (200 fl. C. M.), כי אמנם רחוק הוא שיהיה איש איטלקי מוכשר לשרת בקהלה אשכנזית. במאתים כסף הנ״ל התלמידים מקבלים דירה ומזון ולמוד ורופא ורפואות, לא נשאר להם מחסור רק כסותם לבדה. הכסף הנ״ל מתחלק לשלשה חלקים, וכל אחד מהם צריך שיהיה מוקדם, כלומר שכל בחור ישלם מאתים צוואנציגער בחדש אקטובר (קודם התחלת שנת הלמודים), ומאתים בפעברואר, ומאתים בחדש יוני. וצריך שיהיה אדם מפורסם ערב בדבר בכתב ידו. אם אולי יש אתך בחור אשר ידבנו לבו לבוא עם כל התנאים האלה, תכתוב אלי ואודיעך העדיות (צייגניסע) שהוא צריך להביא עמו. ומלבד כל זה ראוי לדעת כי כסף הפענזיאָן לפי החקים החקוקים הוא 300 fl. C. M. ורק דרך חנינה הקלו על שני הפולונים שכבר באו, שישלמו רק מאתים, וכן אחשוב שיקלו גם על אחרים שיבאו, אך הדבר תלוי ברצון הפקידים, על כן אין ראוי לבחור למהר לבא לכאן בבטחון שיקבלוהו במאתים, אבל ראוי שיכתוב אלי תחלה, ואני אדרוש את פי הפקידים, ואודיעהו מוצא דבר.

ואתה ידידי החכם היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, יאריך ה׳ ימיך בטוב ושנותיך בנעימים, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ״ג אייר ת״ה

ידידך המוכן לשרתך, שד״ל.

Nr. CCCLXXXI.

An Herrn Joseph Weisstein in Tarnopol.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 526. Vol. VI. Nr. 52.

9. 6. 1845. ד׳ סיון התר״ה.

לכבוד המשכיל והנבון כה״ר יוסף ווייסשטיין שלום עד העולם.

למוד הלשונות הנכריות אם לא יהיה בתבונה והשכל יוכל להתהפך למעין נרפש ולמקור משחת, יהרה עמל וילד און, כי יתפתה האיש ממראה עיניו

אשר יראה במצאו דמיון בין לשון ללשון, וימהר לשפוט כי אחת מן הלשונות לקחה מהאחרת, וזה אמת פעמים רבות, אך איננו אמת תמיד; והדבר הזה איננו בלשונות בלבד, אך גם במנהגים ובחקים ובאמונות ובדעות ובכל עניני בני אדם, כי הלא אב אחד לכלנו, וכמטבע אחד הטבענו כלנו, וכמו שהתינוק הנולד על נהר פרת אמר בימי קדם אַבָּא ואִמָּא, כן הנולד עתה על נהר Arno אומר Babbo e Mamma, בלי שיהיה לשונו של זה לקוח כלל מלשונו של זה. והנה לשון חכמים (אשר כבר דברתי עליו בבה"ע תקפ"ט מעמוד 123 ואילך ובספרי Prolegomeni מעמוד 94 ואילך) הוא לשון הקדש שנשתנה מעט מעט בפי בני ישראל בימי בית שני וגם אחרי חרבנו, והשנוים אשר נהיו בו קצתם באו מן החוץ, מלשון ארמית יונית ורומית שהיו מדברים העמים אשר סביבותיהם, אך קצתם ג"כ פנימיים, וילידי לבבם של בני ישראל עצמם, כגון תָּרַם מן תרומה (עיין רמב"ם בתחלת פירושו למסכת תרומות) והתחיל מן תְּחִלָּה, והתעכל מן אכל, ואחראי ואחריות מן אחר, כי הוא בא אחריו לשלם במקומו, וכהנה רבות, וכן בשביל מן שביל, כמו wegen מן Weg, לא שזה לקוח מזה, אלא שאֵלו ואלו היו בני אדם, והסכימה דעתם בדבר אחד.

והנה כן צאן ברזל אשר שאלת מקורו באגרתך הוא לשון מושאל, נולד בקרב העם אשר היו רועי צאן מתחלת הווייתם, כי הנה ידוע שהרועה המקבל הצאן מבעליהן פעמים רבות יאמר לו (באמת או בשקר) כך וכך מתו או נטרפו או נגנבו, לפיכך לפעמים בעל הצאן בוחר למסרם לחברו על מנת שתהיה אחריותן עליו ולא יוכל לטעון שמתו, אלא יהיו אצלו כאלו הן של ברזל שאין מיתה שולטת בו, וזה מה שנקרא בלשון מושאל צאן ברזל. וכמו שעלה בלב בני ישראל לומר הלשון המושאל הזה להורות על ההוראה הזאת, ככה עלה בלב מחבר קדמון איטלקי אשר משנה ותלמוד לא ראה, וכתב (כאשר העירני תלמידי חביבי מוהר"ר אברהם לאטאש מ"ץ בעיר ויניציאה, שמצא בלעקסיקון איטלקי הנקרא Vocabolario della Crusca ערך A capo salvo) וזה לשונו: Danno lor bestie a socio, a capo salvo, siccome sieno di ferro, cioé s'elli ne muore neuna, quello che le tiene si ne metterá una in quello scambio altresì buona.

לשון נכנס אשר שאלת מהיכן למדו לאמרו על היחיד, כבר פירשתיו בבה"ע תקפ"ט עמוד 125, אמרתי כי נכנס בהנחתו הראשונה הוא נרדף ללשון נאסף, וכמו שהטמא כשהוא נטהר וחוזר ומתחבר לחבריו שהיו בדלין הימנו בימי טמאתו, נקרא נאסף, כמו תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף, ואספתו מצרעתו, כן אמרו משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם, ובברייתא מטוהרים לאכול מתרומתם; ואח"כ הושאל לשון זה להורות על כל ביאה באיזה מקום, כי המקום הוא אוסף ומקבל כל הבאים לתוכו, בין יחיד בין רבים. וקרוב זה בלשון רומי recepit se.

מה שאמרת כי פעל קלע איננו נמצא כלל וכלל בארמי, אין הדבר כן, כי הנה בשמואל א' י"ז מ"ט ואקלעה בקלעא. והנה מליצת איקלע שהזכרת,

נראה שהיא נגזרת מהשלכת אבנים בקלע, ואמרו איקלע על כל מי שנזדמן לו להמצא במקום רחוק ממושבו, כאלו השלך ונזרק לשם.

מליצת נזרקה מפי חבורה נאמרה על מאמר שלא נודע מי אמרו, רק ידוע שאחד מן החבורה אמרו, כאלו הוא אבן שנזרקה מתוכם, ואין ידוע מי הזורק.

מליצת אותו רשע, אותם בני אדם, כבר דברתי עליה בספר הדקדוק אשר כתבתי לתלמידי ועדיין לא נדפס, ושם הראיתי (§ 1065) כי כמהו במקרא (ירמיה כ״ז ח׳) ואת אשר לא יתן את צוארו. דומה ממש לאמרם את שלפני המטה ואת שלאחר המטה, את שלפניהם שכחה, את שדרכו להמדד בגפה, וזולתן רבים, ושם הארכתי. ונ״ל כי זה וכיוצא בו הם Idiotismen שהיו נוהגים באומה מאז מימי קדם, כי לשון ההמון היה תמיד משונה מלשון כותבי הספרים (וזה הוא הגורם שקצת מקראות מס׳ שמואל ומלכים הם קשים מאד, כי הם נגד משפטי הלשון, כי המחבר התחכם להביא המאמר ממש כאשר יצא מפי אומרו).

וכן מליצת שכיב אדינרי, שמצאת דוגמתה בלשון רומי incubare pecuniae, וכן מליצת ארבעים חסר אחת, שמצאת כמוה undeviginti, רחוק אני מאד מהאמין שהאחת לקוחה מהאחרת, אבל שתי האומות נתכוונו לדבר אחד להשתמש במליצות מושאלות.

ואני שמעתי ולא אבין מה שהבאת שלישית מאכל יורשים, והבאת דוגמתו nepos שענינו ג״כ מפזר ממונו, ואמרת כי רבותינו למדו זה מלשון רומי, ואחד מגדולי הדור ידידי ועטרת ראשי, חלק עליך ואמר כי רז״ל לקחו זה מלשון אחרת (יוני או סורסי), וממנה בא גם ללשון רומי.

וכי דבר זה צריך קבלה מגוי לגוי, שדרך היורשים לפזר ממונם? וכשאמרו חכמים שלישית מאכל יורשים, ליורשים ממש נתכוונו, וממילא גם כל שאר מפזרי ממונם יקדימו לאכול; אבל הם לא קראו מעולם יורש למי שמפזר ממונו אשר לא בא לו דרך ירושה, והנה כאן אין לומר כלל כי שתי אומות נתכוונו להשתמש במליצה אחת מושאלת, כי מליצת יורש להוראת פזרן לא מצאנוה כלל בדברי רבותינו. לכן השמר לך ושמור נפשך מאד פן תאמר כי מליצת מאכל יורשים מטע אדמת נכר הוא, כי באמת אין כאן שום לשון מושאל, אלא יורשים ענינו יורשים ממש. ובמליצות שיש בהן באמת לשון מושאל אל תמהר ותשפוט היותן לקוחות מלשונות אחרות, ותגרש אותן מעל אדמת ה׳, חלילה לנו מעשות זאת, כי זה דבר המתנגד לשכל הישר, כי הנסיון יורה אותנו כי (בדברים אשר אינם למעלה מן הטבע) מה שהיה בארץ אחת הוא שיהיה בארץ אחרת, ומה שנעשה בעם אחד הוא שיעשה בעם אחר, בלי שילמדו זה מזה.

עוד אמרת באזני כי מה שיפרשו לרוב תבת קדש בלשון טומאה יצא מהתאר sacrus (צ״ל sacer), אשר פירושו לפעמים דבר תועבה ונמאס — גם זה שבוש גדול, וכי משה והנביאים למדו משפת רומי שלא נבנתה עדיין בימיהם? אבל אמת הוא כי מלת קדש ומלת sanctus קרובות בגזרתן, כי קדש נגזר מן יקד אש, והכוונה על הזבחים, ומלת sanctus נגזרת מן sancire, ומלת sancire נגזרת מן sanguis כי הקדושה היתה תלויה בדם הזבחים; וכבר בארתי זה בארוכה במאמר אשר שלחתי לבה״ע העתיד לצאת לאור במהרה בקרוב בעיר ווין. ולא

היהודים (והארמיים והערביים) למדו מהרומיים, ולא אלו מהם, אלא שכל האומות בימי קדם היו מקריבות זבחים, ותחלת מה שנקרא קדוש היה הקרבן הנשחט והנשרף לכבוד האל, וממנו הושאל לכל דבר שבקדושה.

עוד הבאת לפני מחשבתך אשר חשבת בפסוק כן הנחלתי לי ירחי שוא ולילות עמל מנו לי (איוב ז׳ ג׳), ורצית לשבש הכתוב ולקרוא הנחלתי לירחי שוא, ועשית לילות נאמינאטיף ולא אקוזאטיף. חלילה לנו מעשות זאת! וכי מה מצאנו במקרא הזה קושיא ודוחק, כי באת אליו במקבות וגרזן? וכי זה לברו לי הנוסף ללא צורך, אלא לתפארת המליצה, ויש במשמעה תמיד ענין להנאתך ולטובתך כמו לך לך מארצך, וכן כאן להגדיל ציור צרתו איוב אומר: הנחלה אשר הנחילו לי מן השמים להנאתי ולטובתי אינה אלא — ירחי שוא, ומה שמן השמים מנו והזמינו לי (לשון וימן ה׳ דג) אינו אלא לילות עמל. ההפעל הוא הפעול מן ההפעיל, והנה הנחלתי הוא כמו הנחילו אותי מן השמים. והנה הנוחל והיורש צריך שיהיה בעל חיים, אם אדם, ואם בהמה (וירשוה קאת וקפיד) או האל ב״ה (ונחל ה׳ את יהודה), אבל שיהיו הירחים נוחלים היא מליצה בלתי מתישבת על הדעת, ואיה דוגמתה? וכן מי נתן שלטון ביד הלילות, לומר שהלילות מנו לו עמל? אבל הפעל מִנוּ הוא פעל סתמי, והוא מוסב אל השמים, על דרך די שליטין שמיא (דניאל ד׳ כ״ג).

ואתה הבחור המשכיל הוה מתון בדין, ואל תלך בדרך אנשי הדור הממהרים לחרוץ משפט ולגזור אומר במה שלא ידעו, ולחלל גאון כל צבי! אל תלך בדרך אתם, מנע רגלך מנתיבתם. והנני שולח אליך תחלת פירושי לישעיה, למען תראה דרכי בפירוש המקראות. ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום ד׳ סיון תר״ה.

ידידך שד״ל.

Nr. CCCLXXXII.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 528. Vol. VI. Nr. 53.

14. 7. 1845. ט׳ תמוז התר״ה.

לכבוד ידיד נפשי החכם המפואר מהר״ר ימ״ז שלום עד העולם.

אגרתי מיום ז׳ אדר שני עם י״ב עמודים מדיואן רי״ה הגיעך? זה שני שבועות ברכני ה׳ ונתן לי בן זכר, וקראתי שמו ברוך איוב, על שם אבי אבי ועל שם אבי אשתי ששמם ברוך, ועל שם ס׳ איוב שתרגמתי בשנה הזאת.

עתה מקרוב קבלתי במתנה ג׳ שנים מהאָריענט 1840. 43. 44. ושם ראיתי כי פירשט החל להוציא לאור מאמרי על פערסקונסט, והדפיס י״ג סימנים

ושם עמד ולא הדפיס עוד. אז אמרתי בלבי: עתה ידעתי למה ידידי מהרים״ז רוצה להדפיס סוף המאמר ולא תחלתו. וצר לי כי לא גלית את אזני.

מנחם ודונש קניתי.

קניתי ג״כ אזהרות ר׳ אליהו הזקן אמת יהגה חכי.

בחור עשיר המתגורר בפארמה (יעקב לוי מעיר טורין) העתיק בשבילי ספר תחכמוני צפנת פענח לר׳ שבתי דונולו, והוא עתה בידי, והוא כלו פי׳ ס׳ יצירה, ואין בו דבר מעניני העבור ובריתא דשמואל, כי פי׳ ס׳ יצירה לחוד ופי׳ ברייתא דשמואל וחכמת העבור לחוד, וכבר דברתי על זה במקום אחר. והנני מצפה מתי אמצא מי שילך לפלארענץ ויעתיק לי משם הס׳ החסר לי.

ואני עיני כלות למכתבי ידך, ולדעת את שלומך ושלום כל בני ביתך, ולדעת כי לא נשכח מלבך הכו״ח פה פאדובה היום ט׳ תמוז תר״ה ידידך בכל לבבו, שד״ל.

Nr. CCCLXXXIII.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 529. Vol. VI. Nr. 54.

14. 7. 1845. ט׳ תמוז התר״ה.

לכבוד ידידי החכם והנבון כה״ר משה שטיינשניידער שלום עד העולם.

אגרתך ומאמרך הנדפס והפלאן ואגרת ידידנו הרב הגדול שי״ר ומעותיו והארטיקעלן כ״י קבלתי בשמחה, וראיתי כי אתה עושה מלאכתך בחכמה ובאמונה, יהי ה׳ אתך ויצליח דרכך ובכל אשר תפנה תשכיל.

ומה אענה ומה אמר על הארטיקעלן אשר כבדתני להביאם לפני, ואני אין לי להוסיף בהם רק דבר קטן, והוא כי יש בידי דפוס מן האבודרהם, אשר לא הזכרת אותו, והוא ויניציאה שכ״ו (1566).

ואני חפשתי ולא מצאתי מגן אברהם דפוס ראשון, ואולי במקום שהבן אומר שלא היה אביו בן ששים, אולי צ״ל בן שלשים; ואם לא כן אולי באמרו ואל שער החמשים לא בא, אין הכוונה לשנת חמשים, אבל הכוונה כי היה כמעין הנובע ונגלו לפניו מ״ט שערי בינה ורק אל שער החמשים לא בא. ואני תמהתי על רעך החכם קאססעל שהביא בשם וואלף מיתת בעל מגן אברהם בשנת תנ״ט, ולא העיר כי בשנת תנ״ב כשנדפס ספרו כבר היה מת, כמו שכתב הוא עצמו קודם לכן.

הפלאן שלחתי אל החכם יש״ר.

והנני מצפה לראות קונטרים ראשון מן הענציקלאפעדיע בדפוס.

דע כי ראיתי חתימת אחד ממשפחת אברבנאל בכתובת אשה, והוא כתוב כך: Abravanel.

ואתה ידידי היקר שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום ט׳ רתמוז תר״ה,

ידידך שד״ל.

Nr. CCCLXXXIV.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 530. Vol. VI. Nr. 55.

22. 7. 1845. י״ז תמוז התר״ה.

לכבוד ידיד נפשי ועטרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר״ר שי״ר נ״י שלום עד העולם.

מכתבך היקר עם הכסף הנספח אליו קבלתי בזמנו, ואני לא אדע אם באמת היית חייב לי חמשה כסף, ואחר שאתה אומר כי כך כתוב בחשבונך, אינני מסרב. טוב דברת „ה׳ ירבה ביתך והוצאותיך כפלי כפלים" כי הנה בשבוע שעבר נימול בני השלישי (שמו ברוך איוב), ואני עמוס ההוצאות המתרבות עלי יום יום, והכנסותי אינן מקבלות תוספת. ואתה ידידי כבד חדלו הוצאותיך להתרבות, וכבר שלחת החוצה הבת האחרונה, ובנך גם הוא איננו למשא עליך; ואני בהפך, הילדים רכים, וצער גדולם כבד מאד. אך אשתי היא תנחמני מכל עמלי, כי יקרה היא מפנינים, דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה חן וחסד ושכל טוב, וגבורה וחריצות וסבלנות, והנה נא לי קרוב לשלש שנים שהיא בחיקי, ואהבת לבי אליה קבלה יום יום תוספת ולא מגרעת, ועדיין נראה לי שאין ערוך אליה בכל הנשים הידועות לי, ברוך ה׳ אשר נתן שכרי עקב כל מה שסבלתי במחלת אחותה ז״ל משך שמונה שנים, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האזן יכולה לשמוע, והנני נותן תודה לה׳ בכל לבבי שלא חסרני רק עושר, כי לא ראיתי שום עשיר שיהיה שמח באשתו ובניו כמוני. רק זה רע בעיני, שאין בידי להפיץ על פני חוץ ספרי וספרי הקדמונים שאני מוציא ממצפוניהם, וזה ג״כ מרשל ידי מעבוד עבודת הקדש.

והנני מברך את ה׳ שנתן בלב אחד מתלמידי לתרגם איטלקית סדר ארבע תעניות מנהג ספרד, וכבר ידעת כי יש בסופו ס׳ איוב, והוא בקש ממני שאשלים תרגום הספר הזה, כי זה שמנה שנים החלותי לפרשו לתלמידי, ותרגמתי י״ז סימנים ממנו, ומצאתי הס׳ סתום וחתום יותר מדי ועזבתי המלאכה, ועתה לבקשת תלמידי הנ״ל (הזכרתיו בבה״ע החדשים עמוד ל״ו) הטיתי שכמי לסבול ולא נתתי

שנה לעיני עד שהשלמתי תרגומו ומסרתיו אליו להדפיסו בליוורנו בסדר ארבע תעניות, גם כי ידעתי כי התרגום בלי פירוש הוא עדיין כס׳ החתום, כי הקורא ימצא בו כה וכה ענינים רבים בלתי מובנים או תמוהים, כי יש לי בו פירושים הרבה חדשים וזרים; אך נעתרתי לבקשת תלמידי, ולא חשתי לכבודי. ועל שם העבודה הזאת אשר עבדתי בשנה זו קראתי את הילד הנולד לי בשם איוב, ולבקשת מר חותני הקדמתי לאיוב שם ברוך, שהוא שם חותני (רפאל ברוך) ושם אבי אבי ז״ל.

והנני תמה איך אחרי כמה חברות (פֿעריינע) הנעשות בדור הזה לא תקום ולא תהיה שום חברה להוציא לאור ספרי לה״ק חדשים וגם ישנים, כי סוף סוף עם כל מה שאהבת לה״ק מתמעטת והולכת הנה אין לך קהלה מישראל בכל אירופא שאין בה איש אחד או שנים הקוראים ספרי לה״ק ומתאוים לספרים חדשים, והם נאנחים ונאנקים על זה, והעדר הספרים החדשים גורם ג״כ אבדן האהבה ללה״ק בלב הבחירים. שים לבך על הדבר, עוץ ודבר. ודע שאם לא עכשו אימתי.

כבר שמחתי באומרים לי כי בכורי העתים יתחדשו כנשר נעוריהם, אך אחרית שמחתי היתה תוגה, בראותי בהם תולדות שפינוזא ז״ל, וצר לי מאד בראותי המחבר הזה (רמה״ל) מתפאר בך שאתה אוהבו, א״כ (בהיותכם שניכם בעיר אחת) ידעת וראית מחברתו ולא מחית. ואם איש כמוך לא יתקומם נגד נבלה כזאת, ואם אחד מאוהביך מהלל ומשבח את שפינוזא, ואתה רואה ושותק, היש עוד תקוה לישראל?

הקדמת קמחא דאבישונא אין בה דבר המועיל לחקירת הקדמוניות, והנני תמה מאד איך לא ידעת כי מחזור בני רומא נדפס כבר בשנת רמ״ו בעיר Casalmaggiore, ואיך לא ראית העתק אגרותי לצונץ אשר שלחתי אל זאקס, ובאו תחלה לידך בתוך קמחא דאבישונא ח״ב, ושם רשמתי כל הדפוסים והכ״י שבאו לידי מהמנהג ההוא, וכל מה שמצאתי בכל אחד מהם.

והנני שולח אליך מאמר שחברתי על הקליר, כתבתיו בכוונה לתתו לרמה״ל להדפיסו במחזור שאמר לי שיודפס עם תרגום חדש שלו, ועכשו שראיתי תולדות שפינוזא לא אוסיף להתחבר עמו.

בענין דונש בן תמים ויצחק הישראלי לא אוכל להסכים עמך ולומר שהם שני אנשים, יען וביען פי׳ ס׳ יצירה כ״י שבידי הוא בלא ספק לר׳ ישראלי הרופא המפורסם, כי כן כתוב בו „וכבר בארנו זה בפתיחת ספרנו שחברנו במי הרגלים" ומתוך כ״י זה עצמו נראה ברור כי החכם הגדול ההוא היה גדול ג״כ בחכמת הלשון, הן בחכמת לה״ק והן בחכמת לשון ערבית, ובכלל דבריו בכ״י זה כתוב לאמר „ואלו היינו מדברים בחלוף הנופל בקולות בין לשוננו ולשונם היינו מאריכים בענין זה הספר והיינו יוצאים מכונתנו שאליה התכוונו" והמחבר הזה הוא הראשון שהזכיר (קודם ר׳ חיוג) ענין דגשות הר״ש אצל אנשי טבריה, ואמר „ואנשי א״י ואנשי טבריה הם כהני לשון העברית והיורשים אותו והמתוארים בו והמוטבעים עליו" וכו׳. והדבר קרוב מאד כי איש אשר כזה, פילוסוף ורופא ובקי בחכמת לה״ק ולשון ערבית עשה ס׳ מעורב מן עֵבר וערָב כמו שאמר הראב״ע.

ואם עליך יקשה מה שראב״ע קוראו הבבלי ומזכירו לפני ר׳ יהודה בן קריש, לדידי לא קשיא ולא מידי, כי ידעתי את האיש ואת שיחו, כי נחפז היה בכתבו, והיה כותב לפי מה שהיה עולה בזכרונו באותה שעה, גם לא היה אפשר לו להיות מדוייק בדבריו, להיותו עובר מממלכה אל עם אחר, ולא היו לפניו ספרים, ונ״ל כי מעולם לא היה כותב ומוחק והוזר וכותב. הלא תראה כי בתחלת ספר מאזנים איננו מייחס לר״ש הנגיד רק ס׳ אחד, וכס׳ יסוד מורא הוא מייחס לו כ״ב ספרים בחכמת הלשון. ומי יתן ואדע למה שכח את הגאון ר׳ שמואל בן חפני, אשר ר׳ יונה בהקדמת ספר הרקמה מביאו בכלל אבות הדקדוק.

ומלבד כל זה לענין מה שאתה אומר כי ר׳ יצחק ישראלי היה בקיירואן, בני בכורי אומר כי המחבר הערבי שכתב תולדותיו, הלא הוא Ibn Abu Osaiba, אומר (לפי מה שמצא בני בהערה מהחכם Sacy לס׳ Rélation de l'Egypte) שנולד במצרים ומשם בא לקיירואן; והנה איננו רחוק שגם בדורות הקרובים אליו לא נודע ולא נתפרסם מקום מולדתו, עד כי קצת השבוהו מקיירואן, ואחרים חשבוהו בבלי ואחרים מצרי. ובני הנ״ל תמה ג״כ למה עשית את דונש מאוחר י״ח שנה למנחם, כי מתשובותיו נראה שלא היה דונש נער בערך מנחם, כי הוא מדבר עמו משפטים כאשר ידבר איש עם בן גילו, לא עם זקן ממנו. והוא אומר ג״כ כי רחוק בעיניו שיהיה מנחם מערבי, אחרי שלא לבד ראב״ע קוראו ספרדי אך גם ר״י חריזי במחברת ג׳ מעמידו בספרד.

ואני עם כל מה שאין אני מחשיב את ראב״ע לאיש מדקדק בדבריו עם כל זה לא אוכל להעלות על לבבי שבתוך כדי דבור יקרא לאחד ספרדי ולאחר מערבי, ושניהם בני ארץ אחת — ומה שהבאת מאגרת התנצלות איננו ראיה כלל. וכי מי המונע שיאמר אדם: רש״י (הצרפתי) הוא יותר מפורסם מכל (לא: בכל) גאוני אשכנז? ועוד אם היה בלבו של ראב״ע להפריד המזרחיים מן המערביים למה הביא את רבנו האי בתוך המערביים? ואתה אומר כי על פי זה יבא הכל על נכון! זה אין אני מבין.

עוד זאת לא אבין, שאתה מחשב (בתחלת סימן ד׳) שנותם של מדקדקים כאלו היו אב ובן, ואתה מקשה איך יתכן שיהיה מנחם דור שלישי לרס״ג, ורב האי דור שלישי למנחם. וכי לא היו שנים מהם בדור אחד בעצמי, כגון מנחם ודונש? ואולי גם שלשה מהם היו בזמן אחד.

ומדי השיבי לדבריך אודיעך שבוש גדול שמצאתי היום בספרי Prolego-meni, כי הנה בעמוד 26 הזכרתי ר׳ אדונים הלוי ממדינת פ̄ס, והשמטתי מלות בן לבראט שכתב ראב״ע, ולא הבנתי כי הוא הוא דונש בן לבראט, על כן מיד בעמוד 27 הערה ב׳ אמרתי כי לא הזכרתי את יהודה בן קריש ומנחם בן סרוק ודונש בן לבראט יען היו לעקסיקאגראפ̄ען ולא גראממאטיקער — ולא ידעתי כי אדונים הלוי הוא הוא דונש בן לברט; ואז בעת כתבי חשבתי כי שני בן לברט היו, דונש לחוד ואדונים לחוד כי בימים ההם לא בא לנגד עיני שום דבר ממנו, על כן אמרתי כי לא נודע לנו אפילו שמות ספריו של ר׳ אדונים, ולא הבנתי רמיזותיו של ראב״ע כי באמרו גם הוא משיב דברים נכוחים, כוונתו על השגותיו ותשובותיו למנחם ואולי גם השגותיו על רס״ג.

ועתה ברוך ה' שהביא לידי כל מכתביו של דונש, גם מה שלא נמצא בשום ביבליאטעק ידועה, ומי יתן ואוכל לפרסמם.

גם ידוע תדע כי ס' שפה ברורה לראב"ע לא ראיתיו עד הנה, ולא שאר ספרים שהוציא החכם ליפמאן, רק ס' צחות לבדו נמצא בידי.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום י"ז תמוז תר"ה,

ידידך שד"ל.

Nr. CCCLXXXV.

An Herrn Dr. Isidor Kämpf in Alt-Strelitz in Meklenburg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 532. Vol. VII. Nr. 1.

14. 8. 1845. י"א אב התר"ה.

לכבוד ידידי החכם והנבון, המליץ הנעים, הר"ר שאול יצחק קאעמפף שלום עד העולם.

ספרך אשר שלחת אלי על ידי הרצים הגיעני בלא עכוב, וקראתיו ושמחתי בו, והנני מודה לך על הכבוד אשר כבדתני בדעדיקאציון. אבל כשהגעתי לעמוד 142 חרה אפי בו ביום ההוא ועזבתיו והסתרתי פני ממנו, וגמרתי בלבי לבלתי כתוב אליך עד בוא אלי אגרת אחרת מאתך, כי הנה בכמה וכמה מקומות השתמשת בהערותי ונשמרת משגיאות שנכשלת בהן, ואותי לא הזכרת ועכשו שמצאת הערתי בלתי נכונה אתה מביא אותה בשמי, כדי לבטלה, ולומר עליה כי די להביט ביחזקאל א' י"ד להבין שאין הדבר כן, וכי לא היה אפשר לך להגיה בזקים במקום ברקים, בלי שתזכיר את שמי לגנאי? זה חסדך את רעך, אשר בלה זמנו ועיניו להעריך הדפוסים והכ"י בדיוק ובצמצום, ואשר האיר את עיניך בכמה מקומות סתומים וחתומים, אשר בלעדי היית מפרשם פירוש משובש?— אך על כל פשעים תכסה אהבה, ובפרט אחרי ראותי בבכורי העתים החדשים עמוד 31 כי נאמן אתה לה' והתקוממת נגד שפינוזה באריענט 1842, אשר עדיין לא ראיתי, יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך, והנני מוכן להוסיף שנית ידי לעמוד על ימינך לתמכך במלאכתך אשר מצאה חן בעיני ובעיני כל רואיה.

והנה נא אחת שאלתי מאתך, והוא שתשלח אלי אגרתי אשר בה כתבתי ההערה המשובשת אשר הזכרת בעמוד 142, ואשימה עיני עליה, כי אמנם יש בידי העתק מכל אגרותי, רק בפעם הראשונה שלקטתי בשבילך חלופי נסחאות התחכמוני וכתבתי בתוכם הערות קצרות, לא חששתי לשמור בידי העתק מהחלופים ההם ומההערות ההן, כי רק למהר לשרתך חפצתי, ועתה שלח נא אלי האגרת

ההיא, ותנוח דעתי בראותי כי באמת שגגה יצאה מתחת ידי, ומיד אשיב אותה אליך עם המשך חלופי נסחאות והערות.

והנני אליך עתה לערוך לפניך את כל אשר מצאתי להעיר כה וכה בספרך היקר.

S. 24 Nota 1 und S. 44 ר' משה קמחי במהלך שלו לא כתב על המשקלים, אבל המאמר ההוא הוא לקוח מס' לשון למודים לר' דוד אבן יחייא, כאשר כתבתי באוהב גר עמוד 94.

S. 25 Nota 1 על חקות המשקל ועל הסבות אשר הניעו חכמי ישראל בהציבם אותם ככר דברתי במאמר אשר שלחתי זה ימים רבים לפירשט והוא החל להדפיסו באריענט 1840 ולא השלים, ואח"כ שלחתיו לידידי הרב החכם המפואר מהר"ר יחיאל מיכאל זקש, ואולי הדפיסו בס' אשר הוציא לאור עתה מקרוב ולא ראיתיו עד הנה. על כל פנים דע כי דעתי וסברתי היא כי חקית המשקל במזרח נולדו ולא במערב, בבבל ובפרס ולא בספרד. הן אמת כי לפנים חשבתי וכתבתי כי שירי ר' האי גאון הם היותר קדמונים שהגיעו עדינו, וזה טעות, כי שירי דונש בן לבראט (אשר לא ידעתי בשנים שעברו ועכשו הם בידי) קדמו לרב האי ; אך בכל זאת לא אוכל להאמין שהגאונים למדו מהספרדים, אבל בהפך הספרדים למדו מגאוני בבל.

ואבאה לענין שתי המבוכות אשר דרשת עליהן את פי החכם המופלא ידידי מהרי"ט צונץ, והבאת תשובתו בסוף הספר, ויען לא נתקררה דעתי בהן אחזה דעי אף אני ואמר.

א' בשער ל"ה כתוב ורחוק משם שלש פרסאות (בדפוסים ובכ"י ב' כפי שלש פרסאות) היה מתחלה קבר אדוננו עזרא ע"ה מראשית בנין בית שני שיבנה בימותינו, עד תום אלף ושלש מאות שנה לגלותנו. כן הוא בשני הדפוסים ובשני הכ"י, ורחוק מאד לומר כי מלות ושלש מאות נוספו בכל הספרים, ובפרט בכ"י א' שנכתב רק כארבעים שנה אחרי מות המחבר. לפיכך נ"ל לפרש כי הקבר נשאר על עמדו עד שנת אלף ושלש מאות לגלות ראשונה, ומפני שמדבר בקבר עזרא שעלה מבבל מנה השנים לגלות בבל. והנה גלות בבל היתה בשנת 3338, הוסף עליהם 1300, הרי לך 4638, ועד הזמן ההוא היה קבר עזרא (לפי הספור אשר הֻגד למשורר) ידוע ומפורסם בעולם, ואח"כ חרב מקומו ונותר משמים (כן הוא בשני הכ"י), ואבד זכרו ולא נודע מקומו, זמן רב, והם לדעתי 180 שנה, עד שנת 4818, ואז בא החלום אל הרועה, והיה זה 160 שנה לפני המחבר, כלומר בשנת 4818 הנ"ל, כי המחבר כתב שער ה' בשנת 1150 לחרבן שהוא שנת 4978, שהם 160 אחר 4818. זה נ"ל פשוט.

ב' בשער המשים כתיב: רצוץ בבור גלות וכו' ישאל בעד הקץ וכו' זה לו שנת אלף יקר לולי תפקיד עין צריו ולא שִׁלֵּם. בכ"י א' לא מצאתי השיר הזה, ובכ"י ב' מצאתיו וכתוב בו יָקֻו. ואני נ"ל ברור כי צ"ל יְקַו אוּלַי, כלומר זה לו אלף שנים שהוא יושב ומצפה אילי תפקיד עון צריו, ואע"פ כן עדיין לא שלם עונם ואין אתה פוקד על צריו את חטאתם, גם זה נ"ל פשוט. ואתה ידידי צדק צדק תרדוף, הלך אחר ב"ד יפה, ואל תפנה לבעלי הקריטיק המזוייפת, הגוזלת

מישעיה חצי נבואותיו, ונותנת שד"ל בפאדובה (Gottesdienstl. Vortr. S. 473 Anm. c) בזמן שהיה בטריאסטי, חמש שנים לפני עזבו עיר מולדתו, כנראה ברור מאוהב גר עמוד 84. 134. 135. 140.

ואשר שאלת באגרתך הקודמת איך הוא נסח הכ"י בשער י"ח בענין הנשיא הגדול ר' יצחק בן חסדאי, דע כי גם בדפוס קוסט' גם בשני הכ"י כתוב הנשיא הגדול ר' יצחק הספרדי בן הסדאי, ועל כרחנו אינו אלא שבוש, והמשורר עצמו זכרונו הטעהו, וכתב יצחק בן חסדאי תחת חסדאי בן יצחק.

ואשר שאלת מה הנה אותיות הכ"י, דע כי הכ"י גם שניהם כתובים בכתב רש"י, לא בכתב מרובע (ובלתי נקדות). סדר השערים בכ"י הוא שוה לסדר הדפים. הרשימות העבריות אשר בראש כל שער בכ"י ב' שוות מלה במלה לאותן שבדפוס.

בשער ה' כ"י א' חדש ניסן ראש חדשים, ומלך וכו', וכ"י ב' חדש ניסן הוא ראש הראשים, ומלך וכו', וכן נכון בלא ספק. ואבאה לחלופי הנסחאות משער ששי ואילך.

חניתי בתֶבֵץ (שני הכ"י, והיא עיר בשופטים ט' נ') -- היטב אל צורתו, והנה הוא חבר הקיני (כ"י א') — ומהרתי לקראתו (שני הכ"י)—ותשיג משאלך (ב' הכ"י) — אבקש לך מנוח (ב' הכ"י) — וישמור זהר לחייך (כ"י ב') — אתן לך מבנות הנדיבים (ב' הכ"י) — ביין החשק סבואים (ב' הכ"י) — לְחֶיֶיהָ מאורים (כ"י א') — ומתגודד על אורך תקותי (כ"י ב') — אבי הנערה וקרוביה (כ"י א') — אשר בידיהם ארוחות (ב' הכ"י, והכוונה מַתָּנוֹת) - וכל דבריכם ידעתי (כ"י א')— וזמן מצחק בי (כ"י ב') — ואחתום ואעד עדים (כ"י א') — ולשורר בגילה (קוסט' וב' הכ"י) — הנר לפניה (כ"י א') — וּלְחָיֶיהָ נס ליחם (כ"י א') — עקרבים. ואען ואמר (כ"י א') — קומה כמו חומה וכו' הבתים הפוכים בשני הכ"י, וזה סדרם: תדמה, ראשה, קימה, ולחי, צורה — ובראותי וכו' — ואיה שמלותיך ומעילַיִךְ, (ב' הכ"י) — וַעֲגִילַיִךְ, (קוסט' וב' הכ"י) — וכלֵי שמניך (כ"י ב') — חזון מה. ואקם ואען ואמר אחרי כן (כ"י א', ובכ"י ב' במקום ואקם וכו' כתוב ואשא משלי ואמר) — תְּאָרֵךְ כצ"ל — נִמְלַטְתְּ כצ"ל והשוא השני נע, עיין בתולת בת יהודה עמוד 66 — שפתיךְ כמו (ב' הכ"י) — כבטן נאד נפוחה (ב' הכ"י) — באצבעות כמו אודים בכירה (ב' הכ"י)— בְשִׁנֵּךְ תכתשי הכל כמכתש (ב' הכ"י)— בטני אריות (כ"י א') — ראיתי כי בשירי (ב' הכ"י) — לא תעביר מִגִּנָּתִי (ב' הכ"י)—ותמהתי על חלומותיו (ב' הכ"י) — קראתי בשלומו, ונסעתי מעמו, גם הוא נסע אל מקומו (ב' הכ"י, וכ"י א' מוסיף: והפליאני דברו ונאמו).

שער ז—בנועם אמרותיו (כ"י א') — כי אנשי הארצות ההם (ב' הכ"י) — מפחדם המסלות (ב' הכ"י) — ויאמרו לנו זקני חבורתנו (ב' הכ"י) — חדד ותימא (קוסט' וכ"י א') — וּמֵרְקוּ חניתותיהם (ב' הכ"י) — גבירים יחשבו (ב' הכ"י) — כחשקים מהרו (כצ"ל וכן בכ"י א' כתוב ביו"ד מיהרו) — כמדורה מֻחֳרָבוֹת (כצ"ל ר"ל מפני ברק חרבותם) תחצוב בלבבות להבות (ב' הכ"י) — וכאשר נצב זה לעמת זה גער איש באחיו ויתמרמר, וקרא וכו' (כ"י ב') — בדם עָבְרי בריתי (קוסט' וכ"י ב', ודע כי בכ"י א' ח' בתים אלו אינם, אלא: וקרא זה אל זה אני

באמת והמות תאומים) — וְיַנְקְנוּ (כצ״ל) — בכ״י ב׳ כתוב אני באמת וכו׳ עדי כי נגעו דמים בדמים, וגבורים ינידון לה שנתם בעת כי יחזוה בחלומים, והאימים לפנים ישבו בה והיא מקור לכל פחד ואימים, בעת תֵעור זמן ילבש חרדות ועת תשקוט זמן יעטה שלומים, ועת תברוק באף תַעל נשיאים ותזיל מעגניה גשמים, ותעזוב גלגלות צרים כגלים, כאלו אלמו אותם אלומים. אמר המגיד, והתחילו להלחם זה עם זה, ורצו זה לקראת זה, והתעוררו השורות, הקשורות, בחרבות ערובות, וקשתות דרוכות, ויצאו מערכות מול מערכות, במלחמות ערוכות, וכאשר דרכו חציהם, והרימו כארזים דגליהם ונסיהם, נגשו למלחמה הפרשים, בִּידֵי אנשים וְלִבּוֹת תְּיָשִׁים, ונחבקו הגבורים חבוק מות ואיבה, לא חבוק אהבה, וְהִצִּיתָה המלחמה מדורה עציה הפגרים, וגחליה נפשות הגבורים, וגוערו העופות לסעודה אשר מטעמיה הגויות והנפשים, וייניה דמי הראשים, ונמכרו הרוחות בשוק המות והגבורים סוחריו, והרמחים קוניו ומוכריו, ושקעו הסוסים בגלי הדם, ולבש המות בגד מְאָדָּם, והעיר בקולו כל נרדם, והפרשים בנחלי האבק שוקעים, פעם עולים ופעם טובעים, ונחלשו הסוסים מן המרוצה עד כחללים נאקו, וְעֵיפוּ החרבות משפוך דם צעקו, וְרָווּ לשונות החניתות מן הדם אשר לקקו, וכמה חרבות כרתו עד נכריתו, וכמה רמחים צמתו עד נצמתו, וכמה חנית נָגַף עד שב נגוף, והיה יָשַׁר קומה ושב כפוף, ונהפכה אדומה האדמה, ככלה כסתה איתה כלמה, ורעשה הארץ ולבשה רעמה, וכמה גבורים ברחו בגופות נכאבות, אשר אין בהם לבבות, וגויות כסוחות, מבלי רוחות, וכמה צוארים התנדבו על החרב בראשיהם, וכמה קופצי יד הערו למות נפשותיהם, ורעמו הפנים לקול הגבורים ושאוגיהם, ונמסו הלבבות לרעם גבורותיהם, והשתקשקו הסוסים בחוצותיהם, וצרו מרחבי הארץ לרגליהם, וקלו נשרי החרבות לחטוף ראשי הגבורים, והעורבים והנשרים, ודרכו כוכבי הרמחים בגלגלי גלגלותם, ועלו ענני האבקים על פני שחקים לכסותם, והתכסו המאורים, במסוה הקיטורים, והתפוצצו לקול שאטתם ושעטתם, ההרים והנהרים, הגבורים איש באחיו גוערים, והחצים כלפידים בוערים, והסיסים כברק ממהרים, נוהרים ודוהרים, ואש המות דולקת על ראשי הרמחים, וימהרו כלי הנשק והשלחים, לנתח הנתחים, ולהעלות מהם לחיות השדה עולות וזבחים, והקשתות עטופות (אולי צ״ל כפופות, או עטופות כפופות, כמו בדפוס עטופים כפופים) כנחשים, והחצים יוצאים מפיהם כצפעונים מחוריהם גרושים, וזרחו כוכבי המות בצהרים, והחשיכו העינים, ושכבו הפגרים בין שפתים, והזילו שמי החרבות, גשמי נדבות על אדמת הקרבות, לרוות ארץ תלאובות, מדמי הלבבות, ולהשביע זאבי ערבות, מבשר גְוִיות עבות, ושאבו דמי הגופות פיות החניתות, מבלי לשונות ושפתות, והגבורים לא מצאו ידים, והאנשים כנשים ידיהם על חלצים, ונאקת החללים כיולדה על אבנים, והמות ביניהם כאיש הבינים, יושב בפתח עינים, וקורא בלי לשון ושפתים, ומדביק כל לשון למלקוחים, ומקולו חשכו המאורים כּכִירַיִם, ופי הקרב יהגה אימה, ויניף יד רמה, ויביט בלי אישון, ומדבר בלי לשון, עד השמיע החרשים אמרותיו, והביא באזני הלבבות תוכחותיו, וכאשר הגיעה המלחמה לתכליתה, ובאה עד קצה ואחריתה, שבה חרב נקמה לתערה, וסר שאונה וצערה (נ״ל וְסַעֲרָהּ), ושקטה החרדה והתרועה, היתה לְאֵלֶה התשועה, וכלתה אליה (נ״ל אֶל אֵלֶּה) הרעה, ונגלו

פני השחקים, ממסוה האבקים, ונפלו לארץ כמה הרים חזקים, ונשטחו שטוח כמה רפאים וענקים, ועל צוארים מפניני החרב ענקים, ואת האדמה בדמיהם מריקים, וכבו מוקדי המות הדולקים. אז התעוררנו לנסוע מְנֻוה רבצנו, אל מחוז חפצנו, ולשכון כבוד בארצנו, ואנחנו תמהים מאשר ראו עינינו, ושמעו אזנינו, וסרנו מן הנרדפים אל הרודפים, וברחנו מן הנגופים אל הנוגפים, וחנינו בצלָם, והיינו אצלם; עד אשר שלוחיהם הסיעונו, ולנְוֵה השלום הגיעונו. אמר שד"ל כל זה בלא ספק מהדורא תנינא מהמחבר, ואלה הם חלופי נסחאות אשר בכ"י א': ולשון החרב ישמיע הרשים גערותיו — ובאה עד קצה ואחריתה — וכלתה אל המחנה האחרת הרעה — הצילונו ולנוה השלום הגיעונו.

שער ח' — תאוה לעינים, ונאוה כירושלים, נאותיה מלאות מעדנים, חדשים גם ישנים (כ"י ב') — בצוארה ענק היאור (כ"י ב' וכן נכון) — בחורי חמד (ב' הכ"י)—יפיצו מעצי שכלם (כ"י א', ולדעתי מענק נכון יותר) — יפעת לשמים (ב' הכ"י) — לנבואות השיר (ב' הכ"י) — ולהוציא מחדריו דריו (ב' הכ"י, לשון דר וסוחרת) — העמוקה והרחוקה (ב' הכ"י) — ומצולתה ים גדול (כ"י ב' ונכון) — אם כדרכם תקראם (ב' הכ"י) — וימצאנה תהלה חמודה (ב' הכ"י)— ותתהפך השפה היפה (ב' הכ"י) — ובאורה תאיר האפלות (קוסט' וב' הכ"י) — ונפשה דוה (כ"י ב') — אם תמתק (ב' הכ"י) — מתק חכה, יאמר (כ"י א') — ויצא האחד (ב' הכ"י) — ורע מעללים (כ"י ב') — שרשרת (כ"י ב') — וכחֶרֶב ביד הזמן (ב' הכ"י) — ולעורר משנת נבלותם (קוסט' וב' הכ"י) — בעבור כי שבחתיו בתחלה (ב' הכ"י) — פעליו מספרת, ובהגיעה (ב' הכ"י) — וַיְמַשְּׁנָה (כצ"ל וכן בכ"י ב' וימושנה)— ונושא פשע (ב' הכ"י)— השר פלוני (ב' הכ"י)— שוטני (כ"י ב') ויגביר (ב' הכ"י) — ידועיו (כ"י ב')—ותחתיה רבצה (כ"י ב') — לקרוא אלו השירים הפוכים יאמר כן (כ"י א', ובכ"י ב' וכל הרוצה לקרות אלו השירים הפוכים, יאמר כי חמת ה' שופכים — שמצה בלי חמדה אמת אַתְּ, כי (ב' הכ"י) — והצופה כל רעיון (ב' הכ"י) — כמשבצותיה (כ"י ב')— כמליצותיה האזנים, גברו מימי (ב' הכ"י) על מליצות ערב (ב' הכ"י — ולה"ק ערב השנים (כ"י א'?) — מליצותיה (כ"י ב') — עד צעק בינינו עורב הפרידה (ב' הכ"י — וגלה יהודה כצ"ל.

רב לי! עתה ארף ידי מעבודת פרך המשברת גופו של אדם, בלי שיהיה אדם מכיר מהותה ואיכותה, אשר לפי דבריך אינה אלא das Manuscript Ihnen zugänglich zu machen.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום י"א אב תר"ה,

ידידך שד"ל.

בבקשה ממך לשלוח האגרת הקטנה אל בעליה ידידי החכם המופלא מוהר"ר זקש נ"י.

Nr. CCCLXXXVI.

An Herrn Dr. Isidor Kämpf in Alt-Strelitz in Meklenburg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 537. Vol. VII. Nr. 5.

9. 9. 1845. ז׳ אלול התר״ה.

לכבוד ידידי היקר והנחמד, החכם והנבון, הר״ר שאול יצחק קעמפף נ״י, ברכה ושלום עד העולם.

מעולם לא חרה אפי על מי שאין דעתו כדעתי, וחלילה לי לבקש שתסכים עמי בכל דברי, גם אין לי חפץ שתזכירני בכל ענין וענין, אפילו היותר קל. ומכל מקום נ״ל כי ראובן ושמעון המריצים אגרות זה לזה אין ראוי לראובן לפרסם דבר מאגרות שמעון ולבטלם, בלי שיודיע הדבר תחלה לשמעון, ויאמר לו: כך כתבת, ואני נראה לי שהענין הוא כך וכך; אם יש מלין השיבני. אם שמעון יענהו: בדעתי אני עומד, ואתה כתוב מה שתרצה, אז מותר לראובן לפרסם דעת חברו ולבטלה; אבל בלאו הכי, אין זה אלא מתכבד בקלון חברו, ונוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ולא יעשה כזאת. וכי לא היה לך שהות להודיעני הגהתך בזקים במקום ברקים? ולו הודעתני הדבר במכתב, הייתי ממהר ומודה לך, ואז היית יכול לכתוב: היה נראה לשד״ל כך וכך, והראיתי לו כי אפשר להגיה כך וכך, והוא הודה לדברי.

מאמרי על Verskunst כבר הוא מתורגם אשכנזית ע״י אחד מתלמידי, ובלי אשכנז שלחתיו אל החכם היקר מוהר״ר זקש, ואתה אשר ראית ספרו מהר נא והודיעני אם הכנים בו דבר ממאמרי או לא, ואם יש בו איזה חלק ממנו הודיעני מאיזו מלה התחיל ובאיזו מלה סיים, אז אדע מה אעשה. גם תודיעני מה שם הס׳ וכמה דפים יש בו, וכמה פיוטים יש בו בלה״ק. והנני מוכן ומזומן לעמוד על ימינך בכל מה שאוכל, ולשלוח אליך ענינים ראויים לספרך כאשר תשיג ידי; אך ראוי לך שתזכור כי כאן אין אדם יודע מה שיוצא בארצך, ואין לי שום נחת רוח בעמלי, ורק אם היית שולח אלי מספר מה מהספרים הייתי יכול לשלוח מהם לאוהבי אחד בעיר. וכן אם אפשר לך לקנות ולשלוח לי Nr. 125 מהאללעשע ליטעראטור צייטונג שהזכרת, תהיה זאת לי מתנה יקרה וחשובה, יען וביען לא יראה ולא ימצא בעיר הזאת גם אחד מדברי הימים המדעיים שבארצכם, וביגיעה רבה לבקשת בני בכורי הבאתי אל ביתי קצת דפים משנת 1839 שאזכיר בסוף האגרת.

והנני נותן לפניך היום חלופי נסחאות משני שערים, ובטרם בוא אלי תשובתך אוסיף אלקט חלופי שערים אחרים ואשלחם אליך עם תשובתי לאגרתך הבאה. גם החלותי בדיקת השער הי״א, כי חפצתי למהר ולהביא לפניך חלופי השירה אשר בג׳ לשונות, להקל מעליך הכנתה, ואגב אורחין בדקתי השער ההוא עד סופו.

שער ט׳ — למערכות (כ״י ב׳) — ולא יכלתי לראות כי אם עיניו (ב׳ הכ״י) — קחו מאתכם מחזק הבדק (כ״י ב׳) — עד תכירו מְשָׁלַי, ותבחנו מלי (ב׳ הכ״י) — כי בו עֲיֵפִים ימצאו מנוח (ב׳ הכ״י) — לנקות שירך מכל חרץ, עשה שיר וכו׳ (כ״י א׳, לנקות שכלך מכל שמץ וחרץ, עשה שיר וכו׳ (כ״י ב׳) (מלות לפרוץ על כל בני השיר פרץ על פני פרץ אינן בב׳ הכ״י) כי אם מתי רשע ואנשי שוא (ב׳ הכ״י) — מה החלום הזה אשר חלמת וישא משלו ויאמר (כ״י א׳ וכן בכלם, ולא ויען ויאמר; ובכ״י ב׳ מכאן ואילך וישא משלו בלא מלת ויאמר) — אֲדָנֵי שכלך לְיַסֵּד (כצ״ל) — אם חכמתך ככלה וכו׳ (ב׳ הכ״י) — טוֹב זִכְרְךָ (כצ״ל) — אם תשכיל הסוד אשר (ב׳ הכ״י) — נמס כמים בי (ב׳ הכ״י) — נחלו נחלת יקר (כ״י א׳) — יום קְרָב נחשבה (ב׳ הכ״י וצריך לנקד נֶחְשָׁבָה, כי הדלת הראשון משפטו להיות דומה לסוגר, ולא לשאר דלתות) — בעת אמר לצולתו (כ״י א׳) — סוד השיר ורזיו (ב׳ הכ״י) — יהי סופו כי בדבר וכו׳ (ב׳ הכ״י) — עינֵי צבי חן (כצ״ל) — אם תרצה להפיץ מי שכלך כנהר (ב׳ הכ״י) — הגאוה כהר (ב׳ הכ״י) — ירא מורך והורך (ב׳ הכ״י) — אם תאהב להעיר (ב׳ הכ״י) — לישרי לב. ויען ויאמר (כ״י א׳ במקום וישא משלו ויאמר) — ומפליא פליליות (ב׳ הכ״י) — על זמנֵנו (בלי יו״ד, כ״י א׳, וכצ״ל).

שער י׳ — להתהלך בארץ לראות ההולכים והיושבים (כ״י א׳) — וארא הנה איש (ב׳ הכ״י) — עומד על מצבה (כ״י א׳) — ואלך ואשב לצדו (כ״י ב׳) — ותימרותם בשמים (ב׳ הכ״י ונכון) — אשר על אחד ההרים (ב׳ הכ״י) — והוא בא ועמד לפנינו (כ״י ב׳) — למלאת בחלב העזים (כ״י א׳) — ולא נדבתנו (כ״י א׳) — וְכַפֹּתִים (כצ״ל) — בְּמָצְאוֹ (כצ״ל) — הכין לנו מטות (ב׳ הכ״י) — מאשגבי גליליה (כ״י ב׳) — ומצאנו מקומות מוכנים (ב׳ הכ״י) — לבל אֲכַל בשר (ב׳ הכ״י) — ברח ביגון (כ״י ב׳) — (ולא רגע כ״י ב׳ ל״ג) — השיגהו (קוסט׳ וב׳ הכ״י) — והיה שם קהלה (ב׳ הכ״י) — בדם חטא מגואלות (ב׳ הכ״י) — דמי נקיים (ב׳ הכ״י) — עבדתי בכל כחי (כ״י ב׳) — אנגן לפניכם (ב׳ הכ״י) לשמח לבבכם (קוסט׳ וב׳ הכ״י) — מיום דעתי אתכם, וכל מחשבותיכם לשחוט ולאכול אותי, הן בעודני חי עמכם ממרים הייתם ואף כי אחרי מותי (כ״י ב׳) — כי אין מלאכתי בביתי (כ״י א׳) — ותגמלו תחת (קוסט׳ וב׳ הכ״י) — ואלו מצאתם בי עול (ב׳ הכ״י, והנכון בי מועיל) — בכליותי (קוסט׳ וכ״י ב׳) — ולא ימצא מנוח (כ״י ב׳) — ומלאו שמן (ב׳ הכ״י, לא שומן, כמו ובשרי כחש משמן) — ימתיק הפה (ב׳ הכ״י) — רַחמוני — נַחמוני (כן נ״ל) — יגמלוני (כ״י א׳) — עָלַי עצתם (ב׳ הכ״י) — להרגי נקבצו (ב׳ הכ״י) — ומתפלל בכל עת (ב׳ הכ״י) — ימירהו (כ״י א׳, ב׳ תמירהו) — ובנעימות דברים (ב׳ הכ״י) —

שער י״א — ובמלחמות התושיות (כ״י א׳ ובכ״י ב׳ ובמלחמות הבין) — ובאשר קרבתי (ב׳ הכ״י) — מחבר המליצות ומתקן (ב׳ הכ״י ואעפ״כ נסח הדפוס נ״ל עקר) — כי כל דברי צדק (ב׳ הכ״י) — אם אמת דבריך (ב׳ הכ״י, ובדפוס קוסט׳ השמיטו מלת אמת וכתבו אם דבריך, ומגיהי אמשטרדם הגיהו מסברא אם כנים דבריך) — דבר אל יֵאָמֵן (כן צ״ל) וטאעה (כ״י ב׳) אל רחמאן (ב׳ הכ״י) — הכי (ב׳ תכ״י) אלנור (כ״י ב׳) — בראת (ב׳ הכ״י) לם

תִּכְסַף (כ״י ב׳) — הסריו גִּבְרוּ (קוסט׳, וצ״ל קמץ או צרי) ורות אנהארו (כ״י א׳ ועוד נוסף קו למעלה) — הוי כלאל אקטאר (כ״י א׳) הוי אל אלקטר (כ״י ב׳) — אל דוניא (כ״י ב׳) — אל דהר (בקו למעלה על הרי״ש כ״י א׳), מהשנא זמניא (ב׳ הכ״י)—באלמעגז (קוסט׳ וב׳ הכ״י)—וישעו יִגְלֶה (כן צ״ל) — וְיֶחֱזַן (כן צ״ל) — ויפרוק (כן צ״ל) — ויעלי מתואהו (ב׳ הכ״י) — בו יהמו סרי׳ מנחם סהם, (כ״י א׳ בנקודה על היו״ד ועל המי״ם, ובכ״י ב׳ סרא מנחם סהם) — ויהדינא אלשרק (כ״י א׳, ובכ״י ב׳ ויהדיהא אלשרקי) — אלערף (ב׳ הכ״י) — לשמיא, והם שירה יקרה (כ״י א׳) לקר אצחת (כ״י ב׳ בנקודה על הצד״י, ובכ״י א׳ שתי נקודות על התי״ו) — וצור חרבה (ב׳ הכ״י, והכוונה על השירה) — עלי ראס (כ״י ב׳) — ובה כל לב רוהה (ב׳ הכ״י) דכרהא (כ״י א׳) — (והנני נכסף מאד להבין השירה הזאת, ולראות המלות הערביות מוגהות ומנוקדות כראוי, אם בכתיבה אשורית ואם בכתיבה ערבית. עשה והצלח, ויהי ה׳ עמך) הנה שירה יקרה קשורה (כ״י ב׳) — בלי רתק (כ״י א׳, ובכ״י ב׳ בל ירתק) — ואין איש אשר אליה (ב׳ הכ״י) — או במערב (כ״י ב׳) — וחָכְמַת והשכלת (ב׳ הכ״י) — לכל בני ספרד (כ״י א׳) — קרא בגרון, אמרי רון, ועורר רעיוניך, והרחיב גרונך, וְהַיְשַׁר אֲשׁוּרֵי אמריך, והריץ (ב׳ הכ״י) — גביר השררות (ב׳ הכ״י) — בספרים מפארים (כ״י ב׳) — חרבות מרוקים מריקים (ב׳ הכ״י) — ובעבורו ישורר (ב׳ הכ״י) — רצונו יעורר רפאים, כאשר חרונו יהרוג רפאים (כ״י ב׳) — ולאסירי צרים עוזר (ב׳ הכ״י) — ופרח כברוש במקורי (ב׳ הכ״י) אורחותם (כ״י א׳) — ודרכי יוצרו (ב׳ הכ״י) — וְקָשַׁר היקר (כן צ״ל) — וְגָבַר רוזני דורו (ב׳ הכ״י)—מִמְּגוֹר צר (ב׳ הכ״י) — ושבים הליינו (כ״י א׳) — וזיו לְאִישׁוֹנֵינוּ (ב׳ הכ״י) — לכל שפתים (כ״י ב׳) — להכין ולהפק (כ״י ב׳)—וצדקו מאמץ (קוסט׳ וב׳ הכ״י)—וידיו נותנות חפץ שואלים (ב׳ הכ״י)— על כל עדתו (כ״י א׳, ובכ״י ב׳ כל עדתו) — שושן בַּל חרק (כ״י א׳) — ומה יהדותו ומה ידידותו וצביו (כ״י ב׳) — וינשאהו וינטלהו (כ״י ב׳) — נגיד עַם אל (כן צ״ל, ובקוסט׳ עָם) — פליאות רעיונו, ונוראות הגיונו (ב׳ הכ״י) — ופתחו (כ״י א׳) — קרא שמו עליהם (כ״י ב׳)— טוב נאמי תבענה (כ״י א׳)— וְתִיגַעְנָה ולא תִגַּעְנָה (כן צ״ל).

בשער ג׳ בכ״י א׳ ובניו לשרתני יצאו גדודים, ובכ״י ב׳ והימים לשרתני יצאו גדודים.

ואתה ידידי תברך בשמי את החכם המפואר רעדיגער ותדרוש מעמו בשם בני בכורי (בן י״ו שנים, וזה לו ג׳ שנים שהוא דורש וחוקר אחר היהודים שבאביסיניען) אם כתב עוד דבר על הענינים שכתב עליהם בשנת 1839 באללג׳ ליט׳ צייטונג, נר׳ 107 .106 .105 ויען שם בעמוד 238 הוא מזכיר .Comment של החכם לודאלף לספרו .hist. aeth ויען בני הנ״ל עסק הרבה באותו ס׳ ,hist. aeth. אך ס׳ .Comment לא עלה בידו למצוא אותו, הוא מפיל תחנתו לפניו ולפניך, אולי יוכל להשיג העתקת דברי לודאלף בס׳ ההוא עמוד 198 אשר דבר על הפלאשה, וצדקה תהיה לכם.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש ההותם פה פאדובה, היום ז׳ אלול תר״ה,

ידידך שד״ל.

והא לך בהזרה התיכת אגרתי אשר שלחת אלי, והעתקתיה בספר אגרותי.

Nr. CCCLXXXVII. (1

An Herrn S. G. Stern in Parma.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 538. Vol. VII. Nr. 6.

17. 9. 1845. ט״ו אלול התר״ה.

1) נדפס במגיד שנה הרבע עשרה 1870 יריעה י׳ עמוד ע״ז.

Nr. CCCLXXXVIII.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 536. Vol. VII. Nr. 9.

26. 8. 1845. כ״ג אב התר״ה.

לכבוד ידיד נפשי הקצין הנכבד החכם היקר הר״ר יה״ש נ״י שלום עד העולם.

זה לי ירח ימים ויותר שאינני על קו הבריאות, ועדיין אני חלש.

הערותיך על מאמרי כבר קבלתין בשמחה.

בא לכאן הד״ר זלמן כוכב טוב שטערן מדפיס הפרהון והוא הראני אגרת לעברעכט שכתב לו לדרוש בשלומי בשמו, ולהודיעני כי כמה פעמים דבר בשבחי במכתבי הימים בלי אשכנז, כי יקרתי בעיניו, והוא סולח לפאנאטיזמוס אָרטאָדאָקס שלי, ובפרט נגד הרמב״ם. וזה העירני לכתוב אליו אגרת ארוכה בלשון צרפת.

האיש ההוא לעברעכט הוא מלמד בסעמינאר עם צונץ.

ועתה שמע נא ידידי את מחשבתי (רבות מחשבות בלב איש ועצת ה׳ היא תקום). יש בלבי להוציא לאור כרך אחד בכל שנה, ויקרא שמו בישראל

בית האוצר ובלשון רומי .S. D. L. Bibliotheca etc, והאוצר יהלק ללשכות (נחמיה י׳ ל״ט). לשכה אחת לכל שנה.

האוצר יכלול כל מה שכתבתי וכל מה שאכתוב, ומה שאמצא בספרים קדמונים כ״י ממה שראוי להוציאו לאור. האוצר יכלול גם מה שכבר הדפסתי עד כה, אבל מעט לשנה, והרוב יהיה מדברים שעדיין לא ראו אור.

מחשבתי היא להדפיס האוצר בעיר לבוב למען יעמדו דברי ימים רבים, כי ספרי לבוב הם על נייר טוב, לא כספרי ווין ופראג שהם על נייר בלתי עומד.

אין רצוני לאסוף החתימות לקנות הס׳, אבל אשתדל למצוא המשה או ששה ידידים שידבם לבם להלוות לי איזה סך מעות, להשיב להם כאשר יצא לאור הכרך הראשון.

זה לי י״ו שנים שאני יגע ועמל בשביל ידידי אנשי הצפון, עתה נראה אם יש לי בצפון אוהבים שירצו לטרוח מעט גם בשבילי, אם ידידי ירצו, אין ספק כי המלאכה תצליה. אין רצוני להרויה הרבה, אבל אהפוץ שיהיה המהיר שוה לכל נפש, ועקר המכוון אצלי הוא שיתפזר הס׳ פזור גדול, למען ההיות אהבת לשוננו ותורתנו וספרי קדשנו וקדמוניותינו בקרב בני ישראל, ולעמוד בפרץ שהרבנים המתפרצים פורצים יום יום בכרם ה׳ צבאות. מכתב בשורה אין רצוני להוציא, הס׳ עצמו יבשר לעצמו ולבאים אחריו.

ואתה ידיד נפשי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו״ה פה פאדובה היום כ״ג אב תר״ה,

ידידך שד״ל.

בקינת איכה תפארתי מראשותי השליכו באות הט״ת יש בקצת דפוסים אלף והמש מאות גילה יסוד מכוני, ובקצת דפוסים כתוב הרי כמה שנים, מליצה לקוחה מסוף הקינה ההיא עצמה. והוא שבוש גדול, כי המתחכמים השבו כי אלף והמש מאות הכוונה על מספר השנים שעברו, על כן הגיהו הרי כמה שנים, ולדעתי אין הכוונה כלל על מספר שנים, אלא על ענין אהר האמור באיזה מדרש. ודברתי על זה עם שטערן ואמר אלי שכבר כתוב כן באריענט, ושם נמצא המדרש, ואיננו (הוא שטערן) זוכר אותו. הפש נא והודיעני אם נמצא ומה נמצא שם. הוא הגיד לי כי לנדויער מת, וכי מעשה הוס נשלה לפירשט אבל לא נדפס. — ודע כי במהזור כ״י שבידי במקום אלף והמש מאות מצאתי אלף והמשים, ובתהלה שמחתי כעל כל הון, כי זה עולה יפה לדעתי מזמן הרבן ראשון עד הקליר (ויהיה הקליר בזמן מחמד), אבל כשעיינתי יותר נ״ל ברור, כי אין הכוונה כלל על מספר שנים. גם נ״ל ברור כי לא היה מדרכו של קליר להזכיר זמנו, כי מעולם לא היה הגעגענווארט לנגד עיניו, רק תמיד העבר או העתיד, וההוֶה היה אצלו עבר ובטל ובלתי נחשב, ובזה הוא נשא ונעלה על שאר הפייטנים.

Nr. CCCLXXXIX.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 541. Vol. VII. Nr. 10.

1. 10. 1845. כ"ט אלול התר"ה.

ברוך אתה לה' ירידי היקר יה"ש.

שַׂמֵחַ שמחתני בהסדך אשר עשית עמדי לכתוב בשבילי לירידך הנכבד (אולי הגביר דובס), ובמה שהבאת לפנַי דברי תשובתו הנעימה המעידה על נדבת לבו ועל אהבתו התורה באמת וישר, ותומכיה מאשר. ואין ספק אצלי כי היות איש נכבד כמהו מתעסק בשבילי יועיל מאד לי ולספרי. ועל הכל לפזור הספר, כי זה כל ישעי וכל חפצי שיהיו דברי מתפרסמים בישראל, ישוטטו בהם רבים, ותרבה הדעת.

והיטבת חסדך האחרון מן הראשון בהתנדבך להזיל כל ההוצאות מכיסך, בלי שאצטרך ללקט הכסף מחמשה או ששה כיסים כאשר היה בלבי לעשות, וכבר דברתי אל קצת מתלמידי ואמרו לי הננו בשמחה להלוות לך. אבל תלמידי הי"ו אין אחד בהם שיהיה עשיר, על כן טוב בעיני לקבל ההלואה מידך ולא מידם, יבפרט כי הביב אתה לי כאחד מתלמידי, אחרי י"ד שנים שאנו מריצים אגרות זה לזה.

לכן אתה וירידך הגביר המעולה (אשר תודיעני את שמו) תשאו את ברכתי בראש ספרי, וכמצדיקי הרבים יזהיר שמכם לעולם ועד.

טובה בעיני עצתך להלק הס' לשני הלקים בשנה, גם טוב בעיני להכנים בקונטרים הראשון מחברת דרך ארץ.

הקונטרים הראשון יכלול פירוש פרשת משפטים (תוכל לראותו ביד ירידנו הלוי הנכב"ר), ושתי אגרות לאמסטרדם על הנקוד האשורי ועל שאר עניני הכמה רבים ונכבדים, אשר כתבתי אשתקד למען יודפסו שם בבכורי השנה, ולא ראיתי ולא שמעתי מהם דבר עד היום. ועוד ענינים אחרים אבהר, ולא בירדתי עדיין. והנני שואל עצתך אם להכנים בקונטרים זה גם פירוש סימן א' מישעיה (בלא פסוק ובלא תרגום איטלקי) בתשלומו, (כי מה שנדפס איננו מגיע לסוף הקפיטל), וזה בכוונה לתת בקונטריסים אחרים יתר פירושי לישעיה. גם ההלותי מאמר הרש, לא אדבר לשום אדם על אודותיו עד היום אשר יעזרני אלהים להשלימו.

במספר הת"ק עקסעמפלארע מסכים אני, גם כי לא אכחד תחת לשוני שאם אפשר לעשות 600 ייטב בעיני יותר, כי אעפ"י שלא ימכרו לשעה, ברוב ימים יפקדו, ואין ספק כי הלוף ההוצאות אך מעט יהיה בין ת"ק לת"ר.

צריך לברר יפה עם המדפים מה כוונתו במלת באגען, כי הנה במחברת ירושלים כל באגען אינו אלא 8 Seiten, והוא באמת רק הצי באגען; ואם המהיר שהוא שואל בעד כל באגען הוא ליריעה קטנה בת שמנה עמודים, יהיה המהיר

יקר יותר מדי. ולענין הנייר צריך לראות שיהיה הנייר לבן וחזק כאותו שבס׳ ירושלם, לא כמו הדף מהתפלה ששלח לי ידידנו הנכבד לדוגמא.

תלמידי ידידי איגל הולך ומעתיק על נייר כמו זה, בדף שלם, ובכתיבה דקה, ועמוד אחד מכתיבתו מחזיק ארבעה עמודים מירושלם.

יהרש ה׳ עליך ועל כל בני ביתך ועל ידידך הפרנס בלבוב שנת ברכה והצלחה וששון ושמחה כנפשך וכנפש הכו״ה בהפזון גדול היום סוף שנת תר״ה,

ידידך שד״ל.

מלת וַיֹּסֵף (ש״ב ו׳ א׳) איננה צריכה תקון, כי השמטת האל״ף דבר מורגל בלשון, ומן אסף היו אומרים וַיֹּאסֵף על דרך וַיֹּאמֶר, ולפעמים היו כותבים בלא אל״ף, כמו וַתֹּחֶז יד ימין יואב (שם כ׳ ט׳), וַיָּרֶב בנחל.

Nr. CCCXC.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 542. Vol. VII. Nr. 8.

15. 10. 1845. י״ד תשרי התר״ו.

לכבוד ידידי היקר החכם המופלא הולך צדקות ודובר מישרים, מהרימ״ז נ״י ברכה ושלום.

ספרך הנכבד אשר תהלתו מלאה הארץ ובאה לאזני מארץ מרחקים, עדיין לא ראיתי.

בכלל המשים ומאתים פייטנים אשר אספתי מכל המחזורים (ועדיין לא כליתי) מצאתי בפיוט אלהים דבר בקול ערב (מנהג צרפת ליל שמיני עצרת) רשום בראשי בתים יצחק בן בת יצחק ברבי ליאן בר מרדכי בר שלמה אברהם, ועם כל היחס הארוך הזה איני יודע מי הוא ומתי ואיפה היה.

יברכך ה׳ וישמחך בחגנו אתה וכל ביתך וכל אוהביך, כנפשך וכנפש הכו״ה פה פאדובה היום ערב חג הסכות תר״ו,

ידידך שד״ל.

Nr, CCCXCI.

An Herrn S. G. Stern in Parma.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 546. Vol. VII. Nr. 12.

3. 12. 1845. ד' כסלו התר"ו.

ידידי שלום.

הנני משיב לשתי אגרותיך בקצרה לפי מיעוט הפנאי ורבוי הטרדות.

שמחתי מאד במה שהבאת לפני מדברי רס"ג שמזכיר הקליר, ואתמה כי בהעתק שבידי לא מצאתי הדברים ההם, הן אמת כי הוא חסר הרבה וגם מלא שבושים. לענין מה שהבאת לפני מפי' ר"י בר נסים אשמיעך חדוש גדול, והוא כי לפי הנראה ר"י בר נסים או לא היה ולא נברא, או איננו בעל הס' ההוא, אבל המחבר האמתי הוא ר' יצחק ישראלי, הרופא המפורסם שהיה בימי רס"ג, כי מה שהבאת מפירוש ר"י בר נסים הוא נמצא בפי' שבידי אשר הוא בלא ספק מהרופא הנ"ל, כי הוא מזכיר שָׁם ספרו על השתן. אך הן שתי העתקות, ואולי ר"י בר נסים הוא בעל ההעתק' אשר בפארמא.

גם על בני תבון הפרזת על המדה, כי באמת גם ההעתקה האחרת אשר בכ"י לשונה כבד מאד. גם בהעתיקך מן הכ"י בתחלת הקדמת ס' האמונות, כתבת שהוא מבוע היושר ומקום האמת, וצ"ל ומקור האמת.

סדר עבודה לר"י בן אביתור (או בן שטנאש) כבר הוא בידי והזכרתיו בבתולת בת יהודה.

אגרת ר"א בן הרמב"ם הנדפסת אשר הזכרת, אם כוונתך על הנדפסת בווילנא, איננה חסרה בסופה, כי סופה: ירדו שאול ולא יעלו, הרחיקו מעלינו (כאן הלשון נראה חסר קצת), לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא, והאל ית' יאיר עינינו בתורתו ויסוככנו באברתו וימהר גאולתנו ואז תפקחנה עיני עורים ואזני הרשים תפתחנה וכי"ר כן יאמר ה'. ואם הכוונה על אותה שיצאה מתחת ידי בכ"ח ה' עמוד 9, סופה הוא: „שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך" ואח"כ: כתב הר"ר המשכיל הר"ר אברהם וכו' וסופו: שהוייתן מן הרקק.

המלות אשר ידידנו הרב הגדול החכם המופלא שי"ר נ"י מביא בתולדות ר' האי הערה 15 (לא 16) מאגרת הרמב"ן המתחלת טרם אענה אני שוגג, החסרות בתשובת ר' האי המובאת בריב"ש ובעין יעקב, הן הנה המצויינות לפניך בקו תחתיהן: „ויתעסק בדברים ההם בלבד... אלא במתעסקים במשנה ובתלמוד ובחכמה יחד לא בדברי חכמה בלבד" ואני שד"ל קשה עלי מאד להאמין שרבנו האי כתב המלות האלה אשר ציינתי.

כתבי רשואתא מרב נטרונאי נ"ל שהם דיפלאמען, כלומר כתבים שהיה נותן בהם רשות להורות הוראות ולדון דינים.

התלמיד אשר העתיק אגרתי אולי כתב 1189 במקום 1183, אבל בקונטרים שלי כתוב 1183.

הפסיקתא על ההפטרות נמצאת במנטובה ביד ידידי החכם הרופא שמואל הי דא לא וולטא נ״י, והוא על כ״ח או כ״ו הפטרות, כלומר שחסר ממנה רק מעט.

ואתה שלום וכל אשר לך שלום, ותברך בשמי ידידי ראנדעגגער ולוי הי״ו.
פאדובה ד׳ כסלו תר״ו.

ידידך שד״ל.

Nr. CCCXCII.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 545. Vol. VII. Nr. 13.

28. 11. 1845. כ״ח חשון התר״ו.

ידידי יקירי שלום.

הא לך הדף (באגען) הראשון, והיא המלאכה אשר רמזתי לך עליה לשעבר, ולרוב טרדותי לא השלמתיה עד השבוע הזה, והנני מתאוה שתמצא חן בעיניך ובעיני היקר והנכבד הר״ר מרדכי נ״י. עשיתי תקונים והוספות הרבה בפירוש פרשת יתרו, ובפרשת משפטים הוספתי ביאור בענין אחד שראיתי שלא ירדת לסוף דעתי, כי לא הבדלת יפה בין מה שהוא דעת יחיד שלי למה שהוא דעת רז״ל, על כן אמרת „ואם כדבריך שפרשה זו פירש רש״י במוכר עצמו יצדק מאד שבידו למכור גם בניו, אלא מוכח מזה שגם פרשה זו פירש רש״י בין על מוכר עצמו בין על נמכר בבית דין (עיין ראב״ע שם), ולפי זה גם מה שפירש על עד שנת היובל שאם פגע בו יובל לפני שש היובל מוציאו היינו בנמכר בב״ד וכדעת ת״ק״ — וכל זה אינו, כי אני הוא שאמרתי „לפי הפשט גם אשתו באה עמו בבית האדון ומשרתת בבית״ אבל רז״ל מעולם לא התירו דבר זה, והלילה לרש״י שיפרש אותה פרשה אף על נמכר בב״ד אחרי שמקרא מלא דבר הכתוב וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך, שמורה באצבע שאינו מדבר אלא במוכר עצמו מפני עניו. וראב״ע הוא שפירש ונמכר לך „הוא מעצמו או גנב ממך ומכרוהו ב״ד״.

לפיכך ראה זה הוספתי בפירושי לשמות כ״א ג׳: וגם במוכר עצמו לא התירו הכמים. . .

בלשכה הזאת הראשונה אין בדעתי להכנים מפירושי תנ״ך רק פי׳ יתרו ומשפטים, והם כמו ג׳ באגען.

דע נא ידידי היקר כי מעולם לא עלתה על לבי להטיף (בבית האוצר הזה) מרורות (כדאגת היקר דובס נ"י) על רבני אשכנז ולא על אחרים מאנשי הדור, לפיכך כמו שאני מוכן לקבל האמת ממי שיאמרה ולשמוע השגותיך ידידי והשגות כל מי שיוכיח על פני שגגתי, ככה אין רצוני שאתה ידידי או שום אדם בעולם ישלח ידו במכתבי להחליף בהם אות אחת בלא ידיעתי.

תברך בשמי את היקר דובס נ"י, ותבקש ממנו שיתן מחברת דרך ארץ לפני המבקר, למען ארע (קודם שאעתיקה) אם אפשר להדפיסה.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ח מרחשון תר"ו,

ידידך שד"ל.

Nr. CCCXCIII.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Tübingen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 547. Vol. VII. Nr. 14.

7. 12. 1845. ח' כסלו התר"ו.

לידידי יקירי המשכיל והנבון מהרי"ל דוקעס שלום עד העולם.

מכתבך מחצי סיון לא הגיעני עד הצי אלול, וטרדותי מנעוני מהשיב לך עד היום.

והנני מודיעך כי פירוש מנחם על פן תקדש הוא ודאי למנחם בן סרוק הספרדי במחברתו (כאשר העיד הראב"ע) והוא נמצא במחברת בן סרוק כ"י על קלף, והיא משנת תתנ"א (1091), אבל הפירוש הזה איננו לא בשרש קדש ולא בשרש מלא, אך הוא אחר תשלום אות הטי"ת קודם תחלת אות היו"ד.

על אודות פירוש ס' יצירה לר"י ישראלי אגיד לך כי ידידנו רש"ז כוכב טוב (מדפיס הפרחון) המתגורר עתה בפארמא העתיק משם פי' ס' יצירה לר"י בר נסים ומתוך שיטה אחת ששלח לי ממנו נ"ל כי הוא הוא פי' ר"י ישראלי אשר בידי, ובשובו לכאן אעריך שני הכ"י יהדו ונראה. והנה לא אוכל לשלוח אליך תשלום העתקת הכ"י שבידי, לבלתי אגרום נזק לשטערן הנ"ל, אשר יגע והעתיק הכ"י שבפארמא ואולי ישתדל להוציאו לאור.

לא ארע בבירור אם הודעתיך לשעבר כי קניתי מחברת מנחם הנ"ל, חסרה בראשה עד גף, ובסופה יש השגות דונש למנחם, ואח"כ השגות דונש על רס"ג אשר עליהן הראב"ע כונן הציו על יתר בספר שפת יתר, וההשגות האלה על רס"ג אין העתקה אחרת מהן ידועה בעולם.

ודע כי אין ממכתביו בידי אלא דיע קריטישע גראמאטיק 1827 וספרו אשר הדפים בהברתך אשר שלחת אלי זה שנה. ואתה ברכהו בשמי.

ס' הזכרון לר"י קמחי ודאי ראוי לצאת לאור, ואתה דע לך כי גם ידידנו שטערן העתיק אותו בפארמא.

ואתה ידידי היקר שלום ואביך הנכבד שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ה פה פאדובה היום ה' כסלו תר"ו,

ידידך שד"ל.

Nr. CCCXCIV. (1

An Herrn M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 548. — Vol. VII. Nr. 15.

25. 12. 1845. — כ"ו כסלו התר"ו.

1) נדפס באוצר נחמד מחברת שניה וויען תרי"ז עמוד כ"ד — כ"ח : כולל הערות על אודות הקליר. עיין בענין הזה כרם חמד ס"ו פראג תר"א עמוד ד'—ז' ליטעראטורבלאט דעם אריענטס שנת 1845 עמוד 686—676 ; הליכות קדם מאת גבריאל ב"ש אייזק פאלק, אמסטרדם תר"ז עמוד כ"ו—ס"ד שורה י"ח. פניני שד"ל פרזעמישל תרמ"ח IX עמוד נ"ד—ס' שורה ל"ג.

Nr. CCCXCV. (1

An Herrn Isach Erter in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 550. — Vol. VII. Nr. 17.

2. 1. 1846. — ד' טבת התר"ו.

1) נדפס בס' מכתבי בני קדם מאת מאיר הלוי לעטערים, ווין תרכ"ו עמוד ק"י—קי"א.

Nr. CCCXCVI.

An Herrn Dr. I. M. Jost in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 552. Vol. VII. Nr. 18.

28. 1. 1846. א׳ שבט התר״ו.

לכבוד ידידי החכם המפואר כש״ת מרדכי יאסט שלום עד העולם.

הספר אשר העתיק לי הגביר היקר ר׳ יעקב הלוי איננו ס׳ התכונה, אך הוא פירוש ס׳ יצירה, ובלעדיו לא נמצא בפארמא ס׳ לר׳ שבתי דונולו. לפיכך מעט הוא מה שאוכל להגיד לך על חכמת אותו זקן. הן אמת כי בפירושו לס׳ יצירה הוא סכנים עניני הכמה, והוא מאריך לדבר על היות האל בלתי גשמי, והוא מפרש נעשה אדם בצלמנו כדמותנו שהאל אמר כן אל העולם, כי האדם דומה בצד מה אל האל, וגם דומה אל העולט (עולם קטן), ואתה אולי לא ידעת כי עין ימינך היא דומה להמה, ועין שמאלך דומה ללבנה ואפך השמאלי דומה למארים, ואפך הימיני דומה לכוכב. ואני לא ידעתי מה המה „אדני הארץ למטה מטנה״ אשר כנגדם הם „עצמות העצה מזה ומזה ושתי הירכים״ גם היה אותו זקן מאמין במציאות „אבנים מפולמות המשוקעות בתהום אשר מביניהן המים יוצאים״ כנזכר במס׳ חגיגה. והוא מאריך הרבה בעניני חכמת הנתוח, להראות איך האדם דומה לעולם. והוא מזכיר ענין הדלקת האש ע״י ניצוצי השמש בכלי זכוכית מלא מים, והוא מזכיר הטרטרו (tartaro) הנמצא בהביות היין; והאבן הנמצאת בקומקום שהרתיהו בו מים שנים רבות. גם הוא מדבר אגב גררא על ז׳ כוכבי לכת, ונמצא בס׳ זה מה שהביא ממנו רש״י בערובין דף נ״ו.

והנני נותן לפניך ארטיקעל על אגרת מנחם בן סרוק להסדאי בן יצחק, אשר השגתי העתקה מידידנו הנחמד יעקב הלוי, ירבו כמותו בישראל; והנני מבקש ממך שתתרגם המאמר ההוא מלשון איטליאה ללשון אשכנז, ותשלחהו מהר אל האריענט [1]).

החכמים זקש וצונץ שלחו אלי ספריהם, ושמחתי בהם, ושלחתי אל השני קצת הערות. בס׳ צונץ ראיתי כי ס׳ שפת יתר נדפס גם בעירך ובהקדמה ממך. הלא מצער הוא, כשיזדמן לך לשלוח שלחהו נא אלי, אולי אתעורר להוציא לאור השגות דונש (אשר עליהן כונן הראב״ע הציו על יתר בס׳ שפת יתר) הבלתי נמצאות בשום ביבליאטעק בעולם רק בידי, כי אמנם רק בשבילן דבקה נפשי בקובץ כ״י שקניתי הכולל מנחם ודונש.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום ר״ח שבט תר״ו,

ידידך שד״ל.

---

[1]) עיין Epistolario CCLXXXVI עמוד ה״ע—הע״ד.

Nr. CCCXCVII.

An Herrn Marcus Dubs in Lemberg,

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 554. Vol. VII. Nr. 20.

5. 2. 1846. ט׳ שבט התר״ו.

לכבוד אדוני וידידי היקר והנכבד, רבא דעמיה מדברנא דאומתיה, מן השרידים אשר ה׳ קורא, אחד ומיוחד בין יחידי סגלה אשר מציאותם מתמעטת והולכת, כש״ת מהר״ר מרדכי דובס נ״י שלום עד העולם.

מכתבך הנחמד הגיעני, ושובע שמחות השביעני, וזה לי ימים רבים שלא טעמתי באגרות הבאות אלי יום יום טעם מתוק לחכי כאשר טעמתי באגרתך, כי בה ראיתי איש כלבבי, אשר אהבת התורה וקנאת היודאיזמוס כשמן בעצמותיו, לא פתוהו אנשי הדור בהתחכמותם; אשר יקרת היודאיזמוס על לוח לבו חקוקה, ובמעלת דת משה וישראל נפשו דבקה; מי יתן וכמוך ירבו בישראל.

אבל בעצם היום ההוא אשר הגיעני מכתבך היקר הגיעני ג״כ מכתב מהחכם צונץ עם ספרו אשר שלח אלי מתנה, ונתעכב ירח ימים בדרך, והוצרכתי לחגות בו מיד ולכתוב לו אגרת עם הערות על ספרו, וזה הכריחני להתמהמה מהשיב לך אדוני וידידי, ואתה ידעת את הס׳ ההוא איך הוא מלא וגדוש מענינים מכמה מינים, והוא להג הרבה ויגיעת בשר לקרוא בו ביישוב הדעת ולהעיר עליו הערות צודקות. והנה תחת אשר היה לבבי נחוץ ומתאוה למהר להתעלס באהבים ולכתוב דברי ידידות והשק לאוהב חדש אשר נתן לי ה׳, הוצרכתי להמתין שלשה שבועות בקריאת דברים מְיַגעים, קודם שאמצא דעתי פנויה לבוא אליך ולברכך.

ועתה הנני מברך את ה׳ אשר נתן כזאת בלבי להוציא ספרי בעירך, כי על ידי כן ידעתיך אדוני וידידי, ובאתי בברית אהבה עם איש יקר ונכבד, אשר לבו כלבבי ומחשבותיו כמחשבותי. ויואל אלוה ואהבתנו תעמוד לרוב ימים ושנים, ותתן את יבולה מתוק ומועיל לנו ולבני דורנו, וגם האחרונים ישמחו בו. והנני שולה אליך הבאגען השני מספרי, ואחר תשלום האגרת הנדפסת כבר זה עשרים שנה בבה״ע תקפ״ו, אכתוב תוספת כוללת הגהות עליה. וכן אעשה תמיד בהביאי מכתבי שכבר נדפסו.

שני מטמונים יקרים מצאתי עתה מקרוב, האחד הוא מכתב מנחם בן סרוק לחסדאי בן יצחק, יִוָּדעו ממנו התלאות אשר עברו על מנחם, ומשם הוכחתי כי לא היה מערבי כדעת הרב שי״ר נ״י; והשני קינת ר״ש גבירול המתהלת בימי יקותיאל אשר נגמרו (הזכירה ראב״ע, גם רד״ק במכלול), על ר׳ יקותיאל שנהרג בשנת תשצ״ט (לא ת״ת כדברי הבחור בנימוקיו), ומשם (וגם ממה שידענו כי רשב״ג עשה קינה על מיתת רב האי) אוכיח כי לא נולד

בשנת תשפ״ה כדעת ידידנו הרב הנ״ל (עיין זקש עמוד 217). ושתי אלה אביא אי״ה בלשכה הזאת הראשונה.

והנני מקוה כי תהיה לי למליץ אצל ידידנו היקר יה״ש נ״י, האומר כי טוב למעט בפירושי המקראות, ואני בהפך זה כל ישעי והפצי, וזה מעוז היי וראש יגיעי מיום היותי. והוא לדעתי הדבר היותר נהוץ ומועיל לבני עמנו בכל דור ובפרט בדור הזה. והנה בדעתי לשלוח לכם (אחר תשלום האגרת אשר התחלתה לפניך היום) פירוש עשרת הדברות, ואח״כ מאמר אשר קראתי בשם יסודי התורה, בביאור טעמי המצות וכוונת התורה והיודאיזמוס בכלל, שלא על דרך הרמב״ם ותלמידיו (בלי ריבות לא עמו ולא עמהם), ואח״כ מחברת דרך ארץ, ואח״כ מטמונים קדמונים, השנַים שהזכרתי, ואחרים שלא גמרתי עדיין בדעתי.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום ט׳ שבט תר״ו, ידידך מכבדך ועבדך,

שד״ל.

Nr. CCCXCVIII

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 556. Vol. VII. Nr. 22.

20. 2. 1846. כ״ד שבט התר״ו.

ידידי שאהבה נפשי שלום עד העולם.

תמיהה גדולה בעיני איך תאמר כי עהרליכער מאן וכן homme d'honneur ענינם איש מכובד, לא איש ישר הולך, ואח״כ אמרת כי כך ראוי לי לומר: ומלשון רומי נשתרבב המנהג גם בשאר לשונות לקרוא לדרכי היושר בלי נופל על לי כבוד, כמו בל״א מן Ehre נגזר השם ehrlicher Mann (א״כ אמת הוא כי עהרליכער מאן ענינו איש ישר הולך) ובלי צרפת ממלת honneur נברא honnêteté (זה אינו ענין לכאן, כי honnêteté ענינו דרך ארץ bienséance, civilité). ואתה דע לך כי homme d'honneur הוא בלא ספק איש ישר הולך, ומלת honneur היא כאן (לפי לקסיקון טוב שבידי) להוראת vertu, probité. ואמנם עהרליכער מאן אמת הוּא שענינו ג״כ איש מכובד, אבל רוב שמושו עתה הוא להורות איש ישר הולך, וגם Adelung הביא המליצות האלה: Ehrlich und redlich mit jemanden umgehen. Ich habe ihm ehrlich gedienet.

סוף דבר אין דעתי נוטה להגיה כאן שום דבר.

מה שהעתקתי מעמנואל וואלף אמת הוא שהוא לשון קטוע, אבל טוב לי שיהיה קטוע, משאשלה בו יד להחליף אות אחת או להפוך סדר המלות.

מאמר ארבע לשונות הן כבר הבאתיו באוהב גר עמוד 96, אבל בהקדמה אשר רוב דבריה נגד שפינוזה אין רצוני להביא שום מדרש. לכן תמחול ידידי ותניה הקדמתי כאשר היא.

והנני מודה לך במאד מאד על מה שהעתקת לי מס׳ צונץ, אך כבר קבלתיו במתנה מהמחבר, ושלחתי לו קצת הערות, ורשימת המשים חכמים והכמות מאשכנז וצרפת שמצאתי בספרים כ״י, וקצתם גם במרדכי ובמהר״ם. ולא נזכרו בספרו. גם בקש ממנו צונץ רשימת מה שיש אתי בכ״י ספרים מועתקים מל׳ ערבי, ואני רשמתי לו מה שיש אתי ומה שיש ביד ידידי אלמנצי וביד מוהר״ר רמש״נ.

והנה לפניך הדף השלישי מבית האוצר, ואל תדאג עוד, כי בא יבא לא יאחר, ולא יחסרו בו מטמוניות ומרגליות יקרות. והנני מעתיק עתה שירת מנחם בן סרוק, ואגרתו להסדאי בן יצחק, ואח״כ קינת ר״ש גבירול בימי יקותיאל אשר נגמרו הכל עם הערות על פי דרכי. אל תירא ידידי, כבר החלותי למצוא קורת רוח ותענוג במלאכתי, והיא מוצאת הן בעיני, ולא ארף עוד ממנה, ומובטחני כי בע״ה יהיה בית האוצר הזה כראי למצוא חן בעיני אלהים ואדם, ואתה נדיב נדיבות יעץ, עוד כל ימי הארץ יברכוך טובים. שמע חדוש יפה. מצאתי כי ס׳ בעל כנפים שבידי יש בגליונו הערות מכתיבת ידו של ר׳ אליה בחור. כן נ״ל בלא ספק.

ואתה ידידי חביבי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והיקר דובס שלום, כנפשכם וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ״ד שבט תר״ו,

ידידכם שד״ל.

Mr. CCCXCIX.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 560. Vol. VII. Nr. 26.

.2 4. 1846. ו׳ ניסן התר״ו.

לידידי יקירי ברכה ושלום.

היה בלבי לאחר תשובתי למכתבך עד השלימי הדף הששי, אך ראיתי כי לא אוכל למהר השלמתו, מפני קושי הבנת קצת מדברי מנחם בסוף מכתבו, לכן עתה באתי אליך להשיב על דבריך, ובתוך האגרת תמצא מאמר על פי

כ״י למס׳ שקלים, הפצתי שתחקור אותו אתה ורעיך, ואולי יעלה בידך למצוא מי הוא המחבר האמתי, ויהיה לי לשמחה ולששון לומר דבר בשם אומרו.

וראשונה אבקש ממך שתוסיף בדף הראשון הערה אחת, תכתוב אותה במקום הנשאר חלק בסוף ההקדמה, וכה תעשה.

אחר מלות ריש ועושר אל תתן לי הטריפני להם חקי, תכתוב (13), ובהערה האחרונה (על תלמידי סומכוס) במקום 13 תכתוב 14. ואלה דברי ההערה אשר תכתוב בסוף הדף, והמרפיסים יתנוה במקומה.

13) כאשר התפללתי זה שלשים שנה (כנור נעים עמוד ק״ל):
אל תשאלי אליו יְקָר תפאָרֶת,
אף לא רכוש גדול, ופז או בֶּצֶר;
רק אהפצה בלתי שאוני קָרֶת,
בְּטַח אֱכֹל חקי אשר לא יֵצֶר:
נפשי בתורת אל תהי הֹקֶרֶת,
כי זאת תשוקתי.

וזאת שנית תמחול לעיין במה שכתבתי על הקראים, כי בהעתק הראשון שלפני מצאתי טעות הקלמוס, כי כתבתי: „והנה ידוע כי בימי בית ראשון כבר היתה כת אחת הממאנת ג״כ בקבלת החכמים, והיו אנשיה נקראים צדוקים״ אגב שיטפא כתבתי בית ראשון במקום בית שני, ואינני יודע אם תקנתי השבוש הזה בהעתק ששלחתי לך, ואם לא תקנתיו תמחול לתקנו.

על רס״ג הגדתי מה שנמצא אתי ולא נמצא בשום ביבליאטעק אחרת, ומה צורך לי לספרו של גייגער?

מה שאמרתי על הקראים הנזכרים במגלת תענית כבר כתבתיו לפני תלמידי והוא בידם משנת תקצ״א ואילך, ואח״כ כתבתיו גם לשי״ר ואולי גם אליך. אך להוציא אפילו מלה אחת להתנצל מחשד גניבה, חלילה לי.

מה שאמרתי על תאר קרא כבר הדפסתי זה עשר שנים בפראלעגאמעני. באמרך כי כמעט כל מה שכתבתי אודות הקראים ועל הפרדם מכת הרבנים נמצא בגייגער, אולי את צל ההרים אתה רואה כאנשים, ואולי הוא למד ממני, מתוך מה שכתבתי נגדו בכ״ה ג׳ מכתב ה׳. חי האמת! אם עדיין מחזיק הוא בדעתו שהתנאים והאמוראים כתבו דבריהם, איך יתכן שמאמרו היקר יכלול כמעט כל מה שכתבתי על הקראים ועל הפרדם מהרבנים? שוב נא וקרא דברי ודבריו על דבר ר׳ דוד הבבלי ראוי שתחקור אם ס׳ גייגער יצא לאור קודם צאת המודעה באריענט על הדברים ששלחתי לאמשטרדם, כי אולי רק אחרי שהוצאתי אני שם הקדמון ההוא ממחשכים התעוררו אחרים לבקש זכרונו כה וכה, ואם היה הדבר כן אז אמת הוא שאלמלא השלשה דפים שהביא ה׳ לידי ממנו כבר נשכח זכרו. ואם יוודע לך כי לא כך היה הדבר, אז זאת תעשה, תמחוק המלות „מכל וכל״ ותוסיף מלת „כמעט״ כזה: אשר כמעט כבר נשכח זכרו ואבד לולי הכ״י הזה וכו׳. ואשר שאלת להעתיק לך הדפים, דע כי ט־ה גדול ואבוד זמן הרבה צריך לכך, ובהעתקת ספרים קדמונים לא אוכל לסמוך

על אחרים, ומלבד זה הלא בקרוב יודפסו באמשטרדם, וסוף סוף ידעתי כי אין משם שום הוכחה על בלתי היותו קראי.

דברי שלמון בן ירוחם אשר העתקת לפני מן האריענט, משובשים ובלתי מובנים. אוי להם לספרי הקדמונים היוצאים לאור על ידי חכמי אשכנז, אשר כל ישעם למהר ולהדפיס, ואינם יודעים כמה זמן וכמה יגיעות צריך לאבד (אפילו מי שידיו רב לו בלה״ק) קודם שיובנו ויתוקנו כראוי דברי הקדמונים. ואני כבר נחמתי ממחשבתי אשר השבתי לתת בלשכה ראשונה מאוצרי קינת רשב״ג על ר׳ יקותיאל, כי יש בה שבושים ודברים קשים, הצריכים יישוב הדעת מתון מתון.

מנחם בן סרוק לא היה קראי, ואדבר על זה אי״ה בדף הששי.

קדמונינו היו אומרים דיה לצרה בשעתה, ויפה היו אומרים. אשר על כן לא אריב עמך בשנה הזאת על מה שאתה מתנגד לכוונתי להכנים באוצר כל מה שהדפסתי כבר, גם מה שאין אני מודה בו עכשיו: בלשכה הראשונה הזאת אין בדעתי להכנים עוד שום דבר אחר ממה שכבר בא בבה״ע, ולמה אריב עתה על זאת? די שאריב על זה בשנה הבאה. ומכל מקום ידוע תדע כי אין בלבי להשמיט מאוצרי מאומה ממה שכתבתי מפוזר כה וכה, וידעתי כי רבים מן הקוראים יהיה זה להם לתענוג ולתועלת, בראותם יחד דברי שכתבתי בבחרותי ודברי שכתבתי אחרי עשרים שנה, ובפרט בראותם שד״ל חוקר ושופט את שד״ל. ואתה ידידי אם תרצה שתתגלגל זכות זו על ידך עשה תעשה, ואם לאו אבקש לי תומך ממקום אחר. אבל דברים אלו יהיו כאלו לא נאמרו, כי דיה לצרה בשעתה.

רק זאת אֹמר עוד, שאם לא הייתי מעתיק האגרת הראשונה ככתבה וכלשונה, לא הייתי מתעורר לכתוב דבר ממה שכתבתי על רס״ג, כי כל דברי לא נמשכו רק ממה שטעיתי זה ד׳ שנה וכתבתי ר׳ חננאל במקום ר״ס; גם לא הייתי מתעורר להגיד דעתי על מחבר ס׳ איוב, ולבטל דעתי שהשבתי לפנים שאין אלהיו אלהינו. ועל הדרך הזה מובטח אני שהקירת כל מה שכתבתי לפנים יביאני להדש דברים נאים ומתוקנים. ואם אולי אחד או שנים יורנאליסטים לא ייטב דרכי בעיניהם, ויחרצו עלי לשונם, ידעתי כי רבים מן הכשרים בישראל יגילו כי ימצאו כל מכתבי מקובצים יחדו באוצר אחד, ועוד ישובו בימים הבאים וידפיסום פעמים אחרות, ומכתבי שד״ל לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם, והיה זה שכרי חֵלף מה שאני יגע ומכלה כחי וממוני להוציא לאור דברי הקדמונים, מתוקנים ומובנים. על כן אמרתי אליך ביום כ״ד שבט שעבר כי עוד כל ימי הארץ יברכוך טובים.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, והיית אך שמח בחג המצות הבע״ל, אתה ורעך היקר הר״ם דובס, וגם ידידינו החכמים הנכבדים של״ש וערטער תברכם בשמי (ותשובת של״ש על חשבון העבור מה היה לה?), והיה ברכה, כנפשך וכנפש ההותם פה פאדובה היום ו׳ להדש הראשון (לא השביעי),

ידידך שד״ל.

Nr. CD.

An Herrn Dr. M. Sachas in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 562. Vol. VII. Nr. 28. a.

8. 5. 1846. י"ב אייר התר"ו.

ידידי יקירי שלום.

ביום אתמול קבלתי אגרתך, וכל הלילה נדדה שנתי, ורעיוני על משכבי סליקו, ומעיני שנה הרחיקו, לאמר מה היה לידידי, כי על שלש וארבע הערות שהעירותי על ספרו באגרתי אליו, אחרי הקדמת השבח הראוי לו, עלה עשן באפו? וגדולה מזאת, איך נהפך פתאום, ותחת היותו אוהב האמת ומכבדה, נהפך ללעוג על החוקרים אחריה, וקורא להם פעראנטען? הפעראנטיזמוס ידוע גם באיטליאה, ומה שאנשי הצפון קוראים בשם וויססענשאפט הוא פעמים רבות לדעת אנשי הנגב פעראנטיזמוס, ואני לבדי באיטליאה אוהב ומכבד וויססענשאפט של בני אשכנז, גם כי גם אני לא טחו עיני מראות כי לפעמים הם נכשלים ונופלים בפעראנטיזמוס, אבל אני מוהל וסולה להם. וכבר נשמרתי מִדַבֵּר דבר לידידי הנ"ל על קצת דברי פעראנטיזמוס שראיתי בספרו, כגון מה שהאשים את קעמפף (Seite 224) על שלא העיר על מה שלקה ההריזי מן הגבירולי, וכגון מה שעשה בהזכירו הרעיא מהימנא (229) שהוסיף מלות pastor Fido, וכגון מה שעשה בהזכירו מדרש שיר השירים 319, הוסיף כי יש שם סדקארים וצ"ל סרקארים. ומי שמתיר לעצמו דברים כאלה יקרא פעראנט למי שמודיעו באהבה וכבוד קצת דברים שטעה בהם?

ורעה מזאת, הנה הוא מבקש להקטין מעלת מלאכתי על הדיואן לנקדו ולהעיר עליו הערות, והוא אומר כי אין לו פנאי לנקד הספר, כאלו היא מלאכה שכל מי שיש לו פנאי יוכל לעשותה, והוא לא ידע כי מה שהוציאו חכמי אשכנז בדור הזה ממחברות הקדמונים, כלן נ:חת תארן ונעלמה הבנתן, עלו כלן קמשונים, ולא אחד בהם הוציא לאור דף אחד שירמה לבב"י. והוא עצמו, והחכם צונץ עמו, נשתבשו בקריאת ושכחי מצבה, וקראו מַצֵּבָה, והוא הוצרך לְשַׁנּוֹת בתרגומו, ותרגם (S. 37): Fürchte den Tod, ולא היה לו (ולא לצונץ) פנאי לנקד מַצָּבָה, שענינו כמו מַצָּב (שמואל א' י"ד י"ב), וכוונת המשורר לומר אל תבטחי בְּמַצָּבֵךְ, שכחי הַמַּצָּב, וזכרי המעצבות המתרגשות ובאות, והורסות האדם ממעמדו ומצבו.

וגדולה מכל אלה (הייתי אומר על משכבי) מתי אמרתי לידידי שאני מתפרנס בצער, ומתי בקשתי ממנו שיחזר על הפתחים ויביא טרף לביתי? הלא רק הגד הגדתי לו כי הלויתי כסף לאחד מאוהביו, והבטיחני לשלם בסעפטעמבר, ועדיין לא פרע; ולצונץ כתבתי כי אני בשביל זה ברוחק ובצער, וזה אמת, כי מעולם לא היתה נפשי לאסוף ולכנוס, וכל עתותי נתונות לדברים

שאין בהם בצע כסף, ולכך אין לי אפילו פרוטה אחת מונחת בקרן זוית, ואבדת שלשים זהובים (אחרי זמן לא כביר שהוצאתי כ״ד זהובים בשביל מנחם ורונש) היא כדאי לקלקל מעמדי, ולפיכך אמרתי לו (לצונץ) שאם יש בידו להשיב כספי בשקי, יעשה חסד עמי. אבל למי אמרתי שאני מתפרנס בצער, ולמי אמרתי אפילו ברמז שישתדל בשבילי אצל נדיבי עם?

וכל הלילה הייתי מהרהר ואומר מה אעשה? אשיב אחור השטר אשר שלח אלי? אוסיף פחם לגחלים להעלות חמתו, ואני אין זה חפצי, כי כלי חפץ הוא זקש בדור הזה, ובהיותי קרוב אליו אוכל על ידי כן להועיל אם מעט ואם הרבה גם ליודאיזמוס — אקבל? נמצאתי גוזל את העניים, ומבאיש ריח אנשי הנגב בעיני אנשי הצפון, כי מעולם ועד עולם באו הצפוניים לשלול הדרומיים והיום החלותי אני הדרומי ללכת ולשלול את אנשי הצפון? ואם היה זקש אומר אלי: אני נשכרתי בספרי כך וכך ואני יודע כי הזמן שפזרת בשבילי במשך ארבע שנים שוה כך וכך, הייתי מקבל; אבל מיד אדם שלא עשיתי לו שום הנאה, חלילה לי לקבל.

ברעיונים האלה הייתי נבוך כל הלילה, וכמו השחר עלה קמתי מהר, ובהיותי בלתי יודע מה אעשה, (נזכרתי) מבוכה אחרת שהייתי נבוך זה ימים במלאכת רשימת הפייטנים ופיוטיהם, אשר החלותי לעסוק בה מתחלת שנת 1845, והיתה מבוכתי על דבר הקינה אשר תהלתה בת ציון שמעתי, כי אמנם באות הה״א כתבתי:

הלוי, בת ציון שמעתי מקוננת אמריה (אשמרת הבקר),

ובאות הלמ״ד כתבתי:

לוי (בר יעקב).

1. לחוצה באורך גלות משכלת (מחזור ויטרי, ומחזור והראן ח״ג דף פ״ה).

2. בת ציון שמעתי ממוררת אמריה (ספרד תשעה באב ומנהג בני רומא).

וזה ימים שהייתי מסופק ונבוך על אודות אותיות ב ה או ב י הקודמות לאותיות לוי באקרוסטיכון של אותה קינה, ובאגרותי לצונץ ייחסתי אותה לאליה לוי. והיום הזה באשמרת הבקר חפשתי ובדקתי הקינה הזאת בכל הדפוסים ובכל הכ״י שבידי, ואסתייעא מלתא שעל ידי מחזור כ״י שבא אלי מעיר Fez בראתי בריה חדשה, ונקרא שמה בישראל פייטנית. והא לך מה שכתבתי בקונטריסי, באות הבי״ת:

בת לוי, בת ציון שמעתי ממררת אמריה (ספרד ומנהג בני רומא בתשעה באב, ואשמרת הבקר), במחזור בני רומה כ״י איננה, ונראה כי בדורות האחרונים לקחוה הלועזים ממנהג ספרד, ושהמחבר היה ספרדי, וכן באמת הקינה הזאת היא שקולה, ואין לה דמיון עם שאר קינות הלועזים, שנראה היותן לקליר, או לשאר קדמונים כמהו, שכתבו בלא משקל. והנה הבית השני תהלתו בקצת דפוסים יליל יער הלבנון, ובקצתם הילילי יער הלבנון, ולא אבה הדקדוק והמשקל; אבל בכ״י פֿים כתוב תייליל יער לבנון, וכן נכון, כי אחריו: ארזיך אש אכלה, לנכה, וכן תייליל, הוא לנכה, ולפי זה שם המחבר הוא בת לוי, והיא אשה, ואולי בתו של ר׳ יהודה הלוי, ובאמת לשון הקינה דומה ללשונו

של ר״י הלוי, ובמנהג הלועזים, במקום ארזיך אש אכלה, כתוב אֲרָזָיִךְ אש אוכלה, והוא שבוש, וגם זו ראיה כי שאול הוא להם ממקום אחר. גם במקום ממררת אמריה (שהוא נכון) אומרים הלועזים מקוננת אמריה, ואיננו נכון.

ואם תאמר אם היתה הקינה הזאת מלאכת אשה, איך יתכן מה שבא בסופה הזק? תשובתך בצדך כי במלות קום בטרם יתמו, יש יו״ד אחר הקו״ף, כלומר הזקי. וידוע כי ר׳ יהודה הלוי לא היו לו בנים כי אם בנות, כי בחטאו מת ובנים לא היו לו (כפירושו המובא בראב״ע), וידוע כי גם רש״י לא היו לו כי אם בנות, והיו בנותיו חכמות וכותבות פסקים מפיו, וקרוב הדבר כי גם ר״י הלוי עשה כן, הואיל ולא זכה ללמד תורה לבניו, לִמֵד לבנותיו, וזכה שאחת מבנותיו היתה משוררת. ואני לא אחליט שהיתה בתו של ר״י הלוי, ואולי היתה בת לוי בן אלתבאן שהיה גם הוא משורר, אבל דעתי נוטה לומר כי לשון המקרא לקחה, וקראה עצמה בת לוי, כמו יוכבד, להיות אביה משבט לוי, בלי שיהיה שמו לוי.

הבריאה החדשה הזאת, הנערה הזאת המשוררת, אהובתי, בתו של אהוב לבי, השיבה רוחי אלי, ויהי כנגן המנגנת ותהי עלי רוח אלהים, ואדע מה אעשה. שלשים הכסף אקבל לפרעון חובו של . . . . . . , והנני שולח אליך שטר חובו, תעשה בו מה שתרצה. והשבעים כסף הנשארים הריני זוקפן עלי במלוה, לפרוע אותם לך אם בכסף, ואם בספרים עתיקים, ואם בעבודה, בנקוד הדיואן כשיהיה לי פנאי, כי אמנם עתה מקרוב בקש ממני המדפיס בוש לשלוח לו פירושים לתת בנתה״ש, חֵלף הכורם, וזו בעיני מלאכה מועילה יותר מפרסום הדיואן, ובפרט כי הוא אומר שהוא רוצה להוציא (המשת אלפים) העתקות. וזה כל ישעי וכל חפצי, שכל ימי הייתי מצטער עליו, מתי יתפזרו פירושי החדשים פזור גדול, באופן שאף אם לא יתן לי מאומה, בשמחה אעבוד את עבודת הקדש. אבל כשאני מאבד זמני להבין חידות ר״י הלוי בדַברו אל ידידיו במשל ומליצה לפי דרכי השיר הערבי, הרחוקים מדרכי הטבע ומדרכי דורנו ומדרכי לה״ק, למי אני עמל, ולמי אני מועיל?

יפה עשית שלא הדפסת מאמרי על המשקלים, כי נפל בו שבוש גדול, וצריך למחוק משם שורה אחת, ואם לא תגידה לי אגידה לך פעם אחרת.

מה שכתבתי אליך כי המאמר על דרכי המשקל הנדפס בסוף המהלך הוא לר״ד ן׳ יחייא, הוא ג״כ שבוש, ואיננו לא לקמחי ולא ליחייא. ואם לא תגיד לי הדבר, אשמיעהו אליך פעם אחרת.

ההודאה על האמת איננה הליכה על גחון, אבל סלסלה ותרוממך.

סדר העבודה לרמב״ע יש לי חלק ממנו בכ״י והראן.

אם תשלח לי רשימה קצרה מכל הנמצא בכ״י אלגזייר שבידך, על דרך רשימותי ששלחתי לצונץ, אביא ברשימתי כל הנמצא שם ולא במקום אחר.

הפיוטים אשר אספתי עד היום הם 250, ועדיין נשאר לי לרשום חצי מחזור בני רומא, וכל מחזור רומניא, ועוד כ״י פִּים וכ״י טיטואן, וחלק א׳ מכ״י והראן.

והנני מברכך באהבה רבה, אתה וכל בני ביתך, וכל הנדיבים השומעים לקולך, והנני מצפה ממך אגרת שלום ואהבה, עם בקשה שאוסיף לדבר אליך תמיד דברי אמת, בלא הליכה על גחון, שלום שלום. פאדובה י״ב אייר תר״ו.

ידידך שד״ל.

Nr. CDI.

An Herrn S. G. Stern in Parma.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 566. Vol. VII. Nr. 31.

25. 5. 1846. כ״ט אייר התר״ו.

ידידי יקירי שלום.

שמחתי מאד בשמעי כי הזרת לפארמא עם ספרים יקרים, ומי יתן ותמכרם שם ולא יובלו המטמונים לאקספארד.

בקובץ מנחם ודונש וכו׳ אין שם שום תשובה או שום שיר ממנחם עצמו? ומי יתן ותוכל להעתיק קצת מתשובות תלמידיהם, ובפרט אם יש דבר הנוגע לתולדות הייהם וזמן מיתתם של מנחם ודונש׳.

ראית ס׳ שאגת אריה וקול סכל? הוא חדוש גדול מאד. הדבר ברור למעלה מכל ספק כי קול סכל הוא גם הוא מלאכת ר׳ יהודה אריה, והרב ההוא היה שונא חכמי המשנה והתלמוד יותר מהקראים, והיה רעפארמיסט יותר מגייגער. זה ר״כ שנה! ובאיטליאה!!

אם תעתיקהו ותביאהו לראבבינער—פערזאממלונג אשר תהיה בברעסלויא, יתנו לך ממון הרבה, וידפיסוהו, לאות לבני מרי.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ״ט אייר תר״ו,

ידידך שד״ל.

Nr. CDII.

Herrn Dr. Julius Fürst An in Leipzig.

Nr.os d'ordre dans l'Ind. rais. 570, 569. Vol. VII. Nr.os 34, 27.

11—8. 7. 1846. י"ז—י"ד תמוז התר"ו.

לכבוד ידידי החכם המפואר דקטאר יוליוס פירשט שלום עד העולם.

שמח לבי ויגל כבודי באגרתך, בראותי כי טוב בעיניך לקבל ממני הרשות כתובות בלה"ק ולתרגמן אתה בל"א ולהוציאן לאור באריענט. גם שַׂמֵחַ שִׂמַּחְתַּנִי בשורת הביבליאטעק אשר כוננו ידיך, ובנפש חפצה אהיה לך לעזר בכל מה שאוכל להעשיר אותה, גם דברתי על לב ידידי הגביר החכם ר' יוסף אלמנצי הי"ו, אשר אסף וקבץ ספרים לרוב מאד, וגם הוא מוכן לתמוך ידך ולהעשיר את מלאכתך, ואין ספק אצלי כי תועלת לא מעט תצא לך ממנו. וגם אתה תגמלהו כצדקו, ותזכיר בספרך את עושר כבוד ספריו ואת יקר תפארת אוצרו הטוב. ואני היה בלבי להמתין מלכתוב עד שאוכל לשלוח אליך רשימת דפוסי איטליאה משנת תק"א והלאה, אך המלאכה ארוכה, וידידי הנ"ל עוסק בה בנפש חפצה, אך עסקיו המרובים לא נתנוהו עדיין להשלימה, על כן הנני שולח אליך היום הזה את מכתבי, ופעם אחרת אשלח אליך הרשימה, אשר ימסור לי ידידי הנ"ל, עם תוספת המעט אשר תמצא ידי להוסיף עליה.

האיש Giovini הוא חכם נוצרי שחבר ספרים רבים, והוא כתב Storia degli Ebrei חלק ראשון, ושלח אותו אלי קונטרים אחר קונטרים, ואני שלחתי לו הערות והשגות, והדפיס אותן בסוף ספרו, והרי אנו קשורים בחבלי אהבה, ועדיין לא ראינו איש את אחיו.

והא לך קצת ענינים לתת באריענט:

Grabsteine.

בני פילאָקסענוס (geb. 10 Juli 1829) זה לו ארבע שנים שמלבד למורי הגיטנאזיום הוא דורש וחוקר בכל עניני קדמוניות. זה שתים ושלש שנים שת לבו להעתיק מצבות יקרות מבית הקברות אשר בפאדובה, גם הלך בכפרים הסמוכים לפאדובה, אשר היו בהם יהודים בימי קדם, והעתיק קצת מצבות, גם בטריאסטי עיר מולדתו בקש והעתיק קצת ציונים. בין הכל העתיק כמו מאה אבנים.

אולי יטב בעיני המשכילים אם אשים לפניהם קצת מהם. וזאת תצא ראשונה, כי יקרה היא לקוצר לשונה והיא משנת 1568:

בת רפאל אשת אברם
הוא הכהן והיא אסתר

הלכה לה   בשנת אבר־
הם הכהן   בצום אסתר

וזאת שנית תמצא חן בעיני החכמים בעבור השר (le Comte d'Evreux) הנזכר בה, ובה יוודע כי גם השר ההוא היה לו רופא יהודי. וזה לשון המצבה, והיא משנת 1554:

מאיר בר גבריאל וכו'.

ואגב אורחין אביא כאן מה שנמצא באבן אחרת שנשברה, ותחלתה חסרה, והיא מאשה אחת מהמשפחה הנ"ל, והיא משנת 1539:

צרפתי ז"ל יום ג' ד' אייר
נפטרה שנת רצט לפ"ק
ליצירה תנצבה

שקל הקדש, על דרכי השירים.

בסוף ס' מהלך שבילי הדעת לר' משה קמחי נדפס מאמר על משקלי השירים, ורבים חשבו כי גם המאמר ההוא הוא לר"מ קמחי. אבל המאמר ההוא נמצא ג"כ בסוף ס' לשון למודים לר"ד ן' יחייא (קוסטנטינופולי 1506) [וכאן בלבד נקרא בשם שקל הקדש] [1]), על כן חשבו אחרים כי לר"ד ן' יחייא הוא, וכן האמנתי גם אני משך שנים רבות, וכן כתבתי באוהב גר (S. 94). ועתה מקרוב ראיתי מי שייחס דמאמר ההוא לר' אליה בחור, וזה הביאני להקיר ולבדוק הענין, אז נתגלה לי בלא ספק, כי כלנו כצאן תעינו ובעל המאמר ההוא איננו לא רמ"ק ולא ר"ד ן' יחייא, ולא ר' אליה, אבל הוא איש בלתי נודע שמו. כי אמנם ראוי לדעת כי שקל הקדש עם היות עקר מציאותו לבאר דרכי השיר, ראה המחבר לכלול בו בקצור כל עקרי הכמת הדקדוק, והוא נחלק לפרקים, והשער בגדר השיר הוא הפרק הט"ו ממנו, ואחריו פרק י"ו בשמות אשר הסכימו עליהם אנשי זאת המלאכה, ואח"כ פרק י"ז במיני השיר. והנה בפרק ז' מצאתי: לפיכך כשיבא השוא בשתים אותיות סמוכות יש לנו להניח הראשונה ולהניע השנית, כמו מה שבא במלת תשמעון תשברון באמצע המלה, או כמו וישב ממנו שבי ויבך על צואריו יפת אלהים בסוף המלה עכ"ל. אבל בס' לשון למודים שער ראשון פרק ה' מצאתי: ואמנם כשיבאו שנים שואין באמצע המלה, הראשון הוא נח נראה, והשני נע, שמור תשמרון עקב תשמעון וזולתם, וכשיבאו בסוף המלה לפי קצת המדקדקים יש להם זה הדין בעצמו, ולפי דעת קצתם והם כל האחרונים שניהם נחים והביאו ראיה ממלות בעלות בגד כפת שבאו אחרי אלו השואין דגושות, כי אם היה השוא השני נע היו באין רפויות, והמלות הן ויולדות בן, ויפת בסתר לבי, אלו הביתים הם דגושות, והראב"ע הביא ראיה ממלת יפת אלהים שהאלף נקורה בשוא וסגול ואילו היתה תי"ו יפת מונעת היו באין שנים שואין נעים, וזה שקר, כי אין כח בלשוננו להניעם עכ"ל. הרי מבואר כי מי שכתב לשון למודים לא כתב

---

[1]) הוספה על פי דברי כד"ל באגרת ה' ניסן תר"ו (הבלתי נדפסת) ובסיס מדברת בענין הזה.

שקל הקדש, כי הראשון עושה השוא השני נע, והשני עושה אותו נח, ואם היה שחזר בו היה לו להזכיר כי בס׳ אחר כתב בהפך.

ההריזי בלתי מדוייק בעניני כראנאלאגיע וגעשיכטע [2].

בעל ס׳ יוחסין כתב כי ר״ש ן׳ גבירול מת בשנת תת״ל (1070), וההריזי כתב שלא הגיע לשלשים שנה, א״כ נולד בשנת ת״ת, תת״א או תת״ב .1040) ,1041. 1042) וזה לא יתכן, כי הנה הוא כתב קינה על ר׳ האי גאון שמת בשנת תשצ״ז (1037) [3], גם כתב קינה על ר׳ יקותיאל [(בימי יקותיאל אשר נגמרו, הזכירה ראב״ע, והיא בידי), שמת בשנת תשצ״ט (לא בשנת ת״ת כדברי הבחור בנימוקיו במכלול)] [4], א״כ בהכרח לא נולד בשנת ת״ת, אבל לפחות ט״ו שנים קודם לכן. והנה בפיוט שנותינו ספו (שבת ב׳ אחר פסח) הוא מזכיר שנת 461 למלכות ישמעאל, והיא שנת 1069 (עיין Conde, לא שנת 1075 כאשר כתב ידידי החכם דוקעס בספרו Ehrensäulen זייטע 10 אונד 20), הרי מבואר שהגבירולי חבר שירים במשך ל״ב [5] שנים א״כ בהכרח היו ימי חייו לפחות מ״ה שנה. לא נשאר לטוען אלא לומר כי שתי הקינות הנ״ל לא נעשו בזמן המיתה, אלא אולי עשרים שנה אחריה, וזה דבר שאין הדעת סובלתו. הן אמת כי אנחנו מחברים קינות על חרבן ירושלים אחר כמה דורות שנחרבה, אבל קינה על איש פרטי שמת לפני עשרים שנה, לא ראיתי ולא שמעתי. וגם ידעתי כי המשוררים מחברים תהלות ותשבחות לאנשים קדמונים, אבל תהלה לחוד וקינה לחוד.

ראה נא ידידי קצת מדברי הקינה על ר׳ יקותיאל ושפוט היתכן שכתבה המשורר על איש שלא היה בימיו.

אראה פני תבל ידידי זועפים   יתנכרו אלי ולא נכרו
על כן שעו מֶני אמרר בבכי   מה תקצפו עלי ומה תגערו
אל תשאלו על מה שפתי צללו   כי מֵעָלֵי ראשי צללים סרו
אבד יקותיאל אשר האובדים   בו עתקו חַיִל וגם גברו וכו׳ וכו׳

ושמא יאמר אדם אולי יש טעות בשנת מות ר׳ יקותיאל — אין זאת. ראה בעיניך:

נָפַל שנת תשעים ותשע שר גביר   לפני מְרֵעִים אחריו נשארו
יגדל לעולם שם אלהי יעקב   כי משפטי צדקו מאד יָשָׁרוּ
ראה דמי עבדו לפניו צועקים   וידרשם מיד רשעים זרו
יום תֵּת פקודתם שנת ת״ת היתה   ביום אשר שוחה לפניו כרו

הרי מבואר כי בשנת תשצ״ט נהרג ובשנת ת״ת נקם ה׳ את נקמתו (ובזה טעה ר״א בחור וכתב שנהרג בשנת ת״ת).

---

[2] נדפס בל״א בליטעראטורבלאט דעס אריענטס שנת 1846 עמוד תל״א—תל״ג.

[3] נתקן על פי בקשת המחבר בסוף האגרת הזאת, בראשונה היה כתוב: תשצ״ט (1039).

[4] כן היה באגרת הנזכרת בהערה 1 לאגרת הזאת; ובראשונה היה כתוב כאן: „שמת סביב לזמן ההוא״.

[5] נתקן כבהערה 3, בראשונה היה: ל׳.

וכן מה שכתב החריזי כי הגבירולי נולד בסוף ימי ר"ש הנגיד (שמת בשנת תתט"ו) אינו מדוייק. גם מה שכתב „ויהי בשנת ארבעת אלפים ושבע מאות ליצירה, צלחה על בני ספרד במאה השביעית רוח עצה וגבורה" איננו מדוייק, וצריך לומר ארבעת אלפים ושש מאות, כי אח"כ הוא אומר עד בוא המאה השמינית וכו' בימים ההם זרח בספרד וכו', וידוע בלא ספק כי עבדאל-רחמאן אשר גדל את חסדאי (ומגדולתו נתגדל יצחק אביו) מלך משנת 912 עד שנת 961, א"כ המאה השמינית היא משנת ת"ש עד ת"ת, וכן באמרו אח"כ ובאה המאה התשיעית וכו' ובימיו היה הנגיד הגדול ר' שמואל הלוי ז"ל, אין ספק כי המאה התשיעית היא משנת ת"ת, כי הנגיד מת בשנת תתט"ו, א"כ גם המאה השביעית שהזכיר קודם לכן היא מן ת"ר עד ת"ש, הרי מבואר כי מאמרו ויהי בשנת ארבעת אלפים ושבע מאות איננו מדוייק, וצריך לומר ושש מאות. ודע כי בכל המקומות האלה בדקתי בשני דפוסים (אמשטרדם וקוסטנטינה) ובשני ספרים כ"י אשר ביד ידידי החכם אלמנצי, ולא מצאתי בהם שום חלוף. וכן במלות „ר' יצחק הספרדי בן חסדאי, ינוח בצל שדי" אין שום חלוף בשני הדפוסים ובשני הכ"י הנ"ל.

ואם החכם לעברעכט מדמה בלבו כי החכם כרמולי מצא נסחא אחרת באיזה כ"י, והשתמש בה כאלו הוא בחכמתו הרה וילד התקון הזה בלי שילמדהו מס' כ"י קדמון, אני הלילה לי להשוב כזאת על האיש ההוא, אחרי היות לנגד עיני שני כ"י, ואחד מהם משנת 1281, ואין בהם שום הלוף ממה שבדפוס. והנני מודה כי מלות „הנשיא הגדול" צודקות על חסדאי ולא על אביו, אבל מאחר שנתגלה לנו כי אביו של חסדאי היה גם הוא Mecoenas, ושמנחם בן סרוק האריך לשון בשבחו בקינותיו אשר קונן במותו, גם נודע לנו כי חסדאי לפעמים (לרוב טרדותיו ועסקיו בעבודת המלך) היה שוכח את החכמים והיו נעזבים ומבקשים לחם, לולי אביו שהיו עיני חסדיו פקוחות עליהם, (באופן שבאמת אע"פ שגדול היה כח הבן מכח האב, לפעמים היה ג"כ יפה כח האב מכח הבן), איננו רחוק בעיני שהחריזי בכוונה נתן הכבוד והתהלה לאב ולא לבן. ועל מה שטען החכם לעברעכט כי חסדאי באגרתו למלך כוזר חתם שמו באקרוסטיכון אני חסדאי בר יצחק בר עזרא בר שפרוט, א"כ יצחק אביו לא היה בן חסדאי, אבל בן עזרא, כי אמנם בן עזרא איננו כאן שם המשפחה, כי המשפחה היתה נקראת שפרוט, ומעולם לא שמענו שהיה חסדאי ממשפחת ן' עזרא — אני בהפך נ"ל שהיה ממשפחת ן' עזרא, כי אחרי האקרוסטיכון חסדאי מתחיל אגרתו במלות הללו: ממני חסדאי בן יצחק בן עזרא, ואיננו מזכיר בן שפרוט, ולמה לו לכתוב שם זקנו (בן עזרא) ולא שם משפחתו (בן שפרוט)? אלא שני שמות היו למשפחתו, בן עזרא, וגם בן שפרוט. הלא מצאנו דוגמא לזה ר' יוסף בר' יצחק בן שטנאש בן אביתור. ואם לא יתכן הדבר הזה, ואם יוודע בבירור שאביו של יצחק היה שמו עזרא, אז ראוי לנו לומר כי החריזי לא ידע מה היה שם אביו, והשב שהיה שמו חסדאי כשם בנו. סוף דבר החריזי היה משורר, ובעניני כראנאלאגיע וגעשיכטע לא היה מדקדק בכל הראוי, ואיננו תמיד באר מים חיים בענינים אלו. אבל עקר השתדלותו היתה

צחות הלשון ונועם המליצה, ואם היו נותנים לו כל כסף וזהב שבעולם, לא היה כותב: „הוא הנשיא הגדול בן יצחק השפרודי ר' חסדאי" כי זה דרך לי' אשכנז, לא דרך לה"ק. והנני יודע בעצמי כי כל האדם כוזב וטועה, וגם אני טעיתי כמה פעמים, וכבר הודעתי זה ברבים לא אחת ולא שתים, אבל שאודה על מה שאיננו נ"ל אמת, הלילה לי, ולשיא יבוקש זה ממני כל זמן שיהיה מושבי באיברופא.

ומה ישפוט החכם לעברעכט על מי שיכתוב: הוא הכהן הגדול בן עמרם אהרן, הוא החכם הגדול בן מיימון משה, הוא המשורר הגדול בן שמיאל הלוי יהודה?

וכן מלת „השפרודי" במקום „בן שפרוט" היא בריה חדשה, ואין זה דרכו של החריזי לשלוח יד בשמות המשפחה. ואולי צפה החריזי ברוח הקדש כי בתחלת שנת תר"ה (29 Oktober 1844) יקום חכם אחד ויכתוב מאמר על דבריו אלה, לפיכך ההליף בן שפרוט במלת השפרודי אשר השבונה 605.

והנני מודה בקיל רם כי באמרו כי ohne allen Grund החכם לעברעכט מטעה את החריזי, לא היו דברי מרויקים, כי הוא, בזמן שלא היתה אגרת בן סרוק ידועה בעולם, לא היה יכול לידע כי אביו של הסדאי היה גם הוא Mecoenas, ובדין שפט שיש טעות בתחכמוני [6].

ולענין תלונתו השנית שאמר Wenn man mir aber sagt, ich hätte Jost einer Unwahrheit geziehen, אמר כי מלת Unwharheit (בארעלונגס ווערטערבוך) תהלת הוראתה היא die Eigenschaft eines Dinges,) objective besonders eines Ausspruches, da derselbe mit der Sache nicht über-einkommt), אבל לפעמים יש לה הוראה subjective (für Unwahrhaftigkeit), וכאן לא היתה המונה להוראה השנית המושאלת, אלא להוראה הראשונה שהיא העקרית, והיתה כוונתי לומר כי החכם לעברעכט מְיַחֵס טעות (לא שקר וכזב) להריזי וליאסט. ואם (נגד רצוני) נמשך לו צער מעט, יקבלהו בשמחה, ויזכור דברי קהלת ז' כ"ב.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום י"ו תמוז תר"ו,

ידידך שד"ל.

אלדד הדני, דפוס קדמון בלתי נודע לביבליאגראפען [7].

ידידי ר' אברהם שלום (Salom) סופר (Secretaire) הקהל הקדוש הזה, יש לו ס' אלדד הדני דפוס קדמון, לא מצאתי זכרו בדע ראססי ובשאר ביבליאגראפען. כתיבת הס' הזה היא ממש ככתיבת הספרים אשר הדפיס אברהם בר שלמה כונת (Conat) במנטובה בשנת 1476. וכבר היה נראה לומר שגם הס' הזה נרפס במנטובה על ידי כונת, לולא שנודע כי כתיבת

---

[6]) ע"כ מהורגס כבסלמותו בלריענט.

[7]) נדפס בל"ה בליטערלטורבללט דעס לריענטס בנת 1846 עמוד הפ"ל—תפ"ב.

דומה לכתיבת דפוסי כונת נמצאת גם בדפוסי אברהם בר חיים מפיזארו, שהדפיס רלב"ג על איוב בשנת 1477, והדפיס בפיראָרה בשנת 1479 ס' יורה דעה. על כן לא אחליט מאומה, מי הוא שהדפיס אלדד הדני אשר לפני, ואולי איננו לא אברהם כונת, ולא אברהם בר חיים, כי יש בו כה וכה קצת תבות בכתיבה מרובעת דקה ויפה, שאיננה בדפוסים הנזכרים. כגון בתחלת הס' כתוב:

בשמך עליון קוני אשים כל בטחוני
ואשית כל רעיוני אל אלדד הדני

ועוד תבות אחרות בתחלת המאמרים כתובות בכתיבה מרובעת, ואלה הן: והנה בא אצלנו — שאלה זאת שאלו — בהלכות שחיטה שלהם — ועוד שאלנו אותו — ועוד ספר לנו — ועוד אמר לנו — והרי התשובה.

כל התבות הללו כתובות בכתיבה ספרדית או איטלקית, הנמצאת משנת 1484 והלאה בדפוסי משפחת שונצין. אבל בדפוסי אברהם בר חיים לא נמצא כתיבה מרובעת, ובדפוסי כונת נמצאו קצת תבות (כגון מלות „ספר נפת צופים") בכתיבה מרובעת, אבל הכתיבה ההיא היא אשכנזית, לא ספרדית ואיטלקית. לפיכך אין להחליט מי הוא שהדפיס ס' אלדד הדני זה.

הס' הזה הוא י"ד דפים in 8vo., בכל דף כ"ב שורות, וכל שורה כשהיא מלאה יש בה ל' אותיות. הדפים אינם מנויים לא למעלה ולא למטה.

תחלת הס' (אחר מלות בשמך עליון קוני וכו') היא: ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שבחר בישראל... ושאר הענין הנמצא ג"כ בדפוס קוסטנטינה 1516 ואיננו עתה בידי, לבדוק חלופי נסחאות שבין דפוס לדפוס. גם דפוס קוסט' 1519 איננו עתה בידי. אח"כ בדף ששי: שאלה זאת שאלו אנשי קירואן לרבינו צמח גאון יעקב על עסק אלדד הדני שנפל ביניהם מן השבטים הגנוזים בחוילה הקדומה בארץ כוש. לפני רכב ישראל ופרשיו עמוד הימני פטיש החזק.... בדף שמיני כתוב: בהלכות שחיטה שלהם אומרים אמר רבינו יהושע מפי משה מפי הגבורה כל זובחי הזבח אשר לישראל שאינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו. ואלו הן הלכות שחיטה שהיותיה דרסותיה חלדותיה הגרמותיה קלמוסיה עקוריה והבי פתרונם. .

בדף י"ג כתוב: והרי התשובה שהשיב להם מר צמח גאון יעקב לדבי אנשי אלקירואן אשר שאלו על עסק אלדד הדני ושנוי תלמודו. בעסק ר' אלדד ששלחתם לפנינו ואשר שמעתם ממנו, ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק בן מר ורבנא שמחה שראו ר' אלדד זה והיו תמהים מדבריו . . . . . ודף י"ד מסיים: ואל תטו ימין ושמאל מאחרי כל דבריהם שכן כתוב על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה וגומר. תם ונשלם תהלה לאדון ברא עולם בששה כאולם.

והנה החכם המפואר רפאפורט במכתבו היקר אשר בראש ס' הפרחון מביא ס' אלדד הדני שנדפס באוסטרהא, ואני לא ראיתיו. אבל ראיתי להעיר כי במקום שרפאפורט מביא מן הדפוס ההוא: ספרו לנו חכמים ששמעו מן רבנא יצחק וכן מן רבנא שמחה, בדפוס קדמון שלפני כתוב: מן רבנא יצחק בן מר (צ"ל מר', כלומר מרנא) ורבנא שמחה. ואולי „וכן מן רבנא שמחה"

הן הגהה מן המדפיס האחרון שלא הבין מלות „בן מר ורבנא שמחה" [8], ואם יבא לידי דפוס אוסטרהא אעריך אותו עם הדפוס הקדמון אשר ביד ידידי, ואודיע לרבים כל חלופי נסחאות שבין זה לזה,

פאדובה צום הרביעי תר״ו. ידידך שד״ל.

קינת ר׳ שלמה ן׳ גבירול על ר׳ יקותיאל הנהרג בשנת תשצ״ט (1039), העתקתיה מכ״י אשר ביד ידידי מוהר״ר רמש״ג נ״י, הכולל ג״כ מכתב מנחם להסראי [9].

בימי יקותיאל אשר נגמרו — אות כי שחקים לַחֲלוֹף יֻצָּרוּ א)
שימו לבבכם, תדעו כי הזמן — יכין לְעָם שיחות ולא נוצרו ב)
יקחו ימותיו עָם ועל עם יתנו — עד אחשוב כי עם אנוש יסחרו ג)
לא אדעה זאת כאשר לא יָדעו — כל אַנְשֵׁי לבב אשר נזכרו
אם הנפשות הגְויות מאסו — או הנשמות לעלות יפצרו ד)
מה נואלו האומרים תבל חלום! — אך שכחו דבר ולא זכרו
כי הוא כדבריהם, אכל הוא מאשר — שמו דבריו לא לאיש נפתרו ה)
תכין בקרבה לַתְּלָאות מַאֲרָב — וּכְמִפְּנֵי הבוערים נסתרו ו)
כִּפֵּר ברית מלכי אדמה עם שְׁאוֹל — גם מחשבות הרוזנים הוּפרו
מה קָרְאוּ עמים ולא מרו, עֲדֵי — קרא שאול להם ופיו לא מרו ז)

---

8) ע״כ מתורגם בשלמותו באָריענט.

9) נדפס בליטעראטורבלאט דעם אָריענטס שנת 1846 עמוד 580.

א) בדבר הזה שגם ר׳ יקותיאל מת וימיו היה להם קץ ותכלית, יש סימן כי גם השמים עתידים לחלוף, כי אמנם השמים אינם נכבדים יותר מר׳ יקותיאל. הרי זה שבח מופלג בדברים קצרים, הבית הזה הביאו ראב״ע בס׳ צחות.

ב) יכין שיחות וקברים לבני אדם בטרם הולדם. ובכ״י יכין לעם אשר שיחת ולו נוצרו.

ג) ימיו של הזמן לוקחים וטורפים עם (או לוקחים ימות עם), כלומר ממיתים בקוצר ימים קצת מבני אדם, ולאנשים אחרים הם נותנים ומוסיפים שנות חיים, והנה הם כעושים עם בני אדם סחורה, קונים מזה ומוכרים לזה. ובכ״י עד כי אחשוב כי עם אנוש יפחדו.

ד) לא אדע אם שבת המיתה היא גודל המיאוס שהנשמה מואסת הגוף, או אם גודל הכוסף שהיא נכספה לעלות אל מקורה.

ה) אמת הוא שהעולם חלום, אך צריך להוסיף ולומר כי זה הוא מפני שבני אדם חשבו שאין דבריו מקבלים פתרון; שאם לא כן לא היה עוד בעיניהם כחלום. ובכ״י לאיש לא נפתרו.

ו) התלאות יושבות בתוכו מארב כנסתרות שלא יראו אותן הבוערים בטרם תבאנה. הכ״ף במלת וכמפני היא דבקה למלת נסתרו: כאלו נסתרו מפני הבוערים. והרוצה לתקן יוכל להגיה: בו מפני וכו׳.

ז) המלכים והרוזנים כמה פעמים קראו לעמים שיבאו לעשות רצונם, והעמים לא מרו; ולבסוף בא גם להם מי שיקראם ולא יוכלו למרות דברו, והוא המות. ואולי יתכן להגיה מה

שָׁבַת גאון עֻזָּם וְשָׂרים שָׁחֳחוּ   כי כעבדים אל שאול נמכרו
פתאֹם לפתע ירדו יחד לְבור   לא מצאו כח ולא עצרו
לא מצאו מליץ יכפר בעדם   מכל סגֻלתם אשר אָצָרו
אשתוללו יחד ורקים הלכו   מתועפות כספם אשר צָברו
לא נֵאשֲאַר ח) מכל כבודם בלְעָדֵי   הם הבלואים באשר נקברו
באו במהשכים ואונם פֻּתְּחוּ   תחת בריחים בעדם סָגרו ט)
כַּתֵּר מעט, מות! וידיך אסוף   מה תערוץ דלים ביד נִסְכָּרו?- י)
דמו יצורים כי בצדק תשפטם   ודברך לא כן כמו שָׁעָרו
כי בָךְ אנשים נֶעֱזָרִים כָּשְׁלוּ   וּבְךָ אנשים כּשְׁלִים נֶעֱזָרוּ
אם לעגו עזים וַעֲלִיזִים לָךְ   הנה מאד מִפַּחְדְּךָ סָמָרוּ
אש בארזים נפלה, מה יעשו   אפוא אזובי קיר ביד נקצרו יא)
אראה פני תבל, ידידַי, זֹעפים   יתנכרו אלי ולא נִכרו יב)
על כן שעו מִנִּי, אמרר בַּבְּכִי   מה תקצפו עלי ומה תגערו
אל תשאלו על מה שפתי צָללו   כי מֵעֲלֵי ראשי צְלָלִים סרו יג)
אבד יקותיאל, אשר האובדים   בו עָתְקוּ חַיִל וגם גָבְרוּ יד)
כפתור אשר הֻכּה וסִפִּים רעשו   יכין אשר נפל וגלות סרו טו)
השך ו למות מְאוֹרים נגאלו טז)   וימי אדמה אחריו יוארו
לא ידעה נפשי אבל היום לבד   אם ימאסו ימים ואם יבהרו יז)
עד לֻקְּחוּ מבחר אנוש, וארעה   כי יֵלְדוּ אָוֶן ועמל הרו
אכן לְעֻמתי פניהם הִזְקוּ   כי ארעה פשעם ולא יֶחֱורוּ

קראו עמים ולא ענו, והיה הכונה כמה פעמים קראו העמים וצעקו למלכם (הקל מעָלנו), והמלכים לא ענו; ולבסוף וכו'.

ח) יחזקאל ע' ח', ובכ"י נשאר.

ט) חלף מה שהיו סוגרים בעדם בבריח ודלתים לבלתי יבאו להם גנבים, עתה הם עומדים במחשכי הקבר, והם מניחים עשרם והונם פתוח ומופקר. ובכ"י סוגרו.

י) ישעיה י"ט ד'.

יא) הבית הזה מובא במכלול משקל פֵעול, ונשתבש בדפוס, ובמכלול כ"י שבידי איפה אזובי קיר ביד נגערו. ודע כי מה שכתוב שם במכלול ובדברי רז"ל אם בארזים וכו' אינו אלא שבוש שהוסיפו אחרים בגליון, כי מה ראיה מהתלמוד על נקוד האל"ף? והש"ס איננו מנוקד. ובמכלול כ"י הנ"ל אינני.

יב) גם הבית הזה הביאו ראב"ע בס' צחות.

יג) בכ"י צללים צלו.

יד) בכ"י אבד יקותיאל אבד אשר וכו'.

טו) יכין הוא שם העמוד הימני לאולם ההיכל, במלכים א' ז' כ"א.

טז) המאורות מגואלים בחשך וצלמות, על שם יגאלוהו חשך וצלמות. ובכ"י מאורם.

יז) עד עתה אם היו ילדי יום טובים או רעים, לא הייתי מרגיש, והייתי אומר מה לי אם יהיו כך או כך. ובכ"י יכוחדו.

אל תאמן בהם ואל תכרות ברית   כי על דמות מלאך ברית קשרו יח)
אם נָדְרוּ נדר להשהית כל יְקָר   בו שִׁלְמוּ נדרם אשר נדרו
הֻוסְדוּ הֻוֹעֲדוּ הכושלים יט)   התנגשו התקדשו הִבָּרוּ
חושו לעזרתי וידי הזקו   כי מהשבותי אחריו נאסרו כ)
גם הדמעות גרעו הק נחלה   כי כאפיקי נַחֲלָה נִגָּרוּ כא)
אך הלבבות כשמירים חָזְקוּ   כי נשאו כזאת ולא נגזרו כב)
הֹוָה אשר לא תוכלו עוד כַּפְּרָהּ   הֹוָה אשר לה כל לבבות הרו כג)
יְקָפְצוּ יְנָפְצוּ יְמָצְצוּ   יְמָאסו יְנָתסו יְתָּרוּ
יתבוללו יתמוללו יתגוללו   יתהוללו יתהוללו יֵאָרוּ כד)
תקל בעינינו עדי יתפלצון   בה מוסדי ארץ ויתפוררו כה)
אל תעבירו קול בארץ הצבי   פן ירגזון הריו ויתעוררו
עַמִּי ספוד כי הכרוב סר מדביר   וכלי קְרָב וכלי יְקָר נפזרו
וּזְעַק לפי קרת וְהֵילֵל, כי ארון כו)   נלקה ולוהות הברית נשברו
נהפך לך ניסן אשר היה לנס   נטו צלליך וגם עברו
היום אשר עלה ארי מִסֻּבְּכוֹ   היום אריות על אריאל צָרוּ
היום עטרת עם צבי בו נִפְּלָה כז)   היום תמידי מזבחו הוסרו,
היום יסוד היכל פנימי הֶעֱרָה   היום בתוכו מוקדים בערו כח)
היום בקרב מועדי אל שאגו   האומרים להם ערו ערו כט)
היום בתולת בת יהודה הגלתה   היום שְׁלָלָה אויבים בָּזְרוּ

יח) יקותיאל היה דומה למלאך הברית, הוא אליהו הנביא.

יט) בכ"י הוסרו הוסרו, ולפי ההמשך נ"ל שאין כונת המשורר שיקחו מוסר, אלא שיתקבצו; ובאמרו התקדשו הברו הכוונה שיכינו עצמם בקדושה ומהרה למלחמה, לבא בעזרו: ובמקום שכתבתי הברו כתוב בכ"י הוכרו.

כ) בכ"י כי מחשבותי לאין אחריו נאסרו.

כא) השני ענין נחל, כמו נחלה עבר על נפשנו. והכוונה: חושו לעזרתי, כי מחשבות נאסרו אחריו, ודמעותי נגרות כנחל.

כב) המשורר מתמיה על שאר בני אדם שאינם נאנחים ונאנקים כמהו על האבדה הזאת אשר היא הוה אשר לא תוכלו כפרה. ודע כי בכ"י אך הלבבות וכו', כתוב תחלה, ואחריו גם הדמעות וכו', ואני הפכתי סדרם. והאוהבים ליישב בדוחק יוכלו לקיים נסח הכ"י.

כג) בכ"י תוכל, כל הלבבות.

כד) משרש נאר, וענינו השחתה, לדעת ראב"ע (תהלים פ"ט מ') ואחרים.

כה) האבדה הזאת היא גדולה כל כך, שראוי שהלבבות יחדו וכו' עליה, וכל זה הוא מעט, אבל ראוי שיתפלצו ויתפוררו עליה גם מוסדות הארץ. הפלגה על דרך השיר הישמעאלי.

כו) בחטף בלא סמיכות, מלכים ב' י"ב י'.

כז) בכ"י יום נפלה.

כח) בכ"י מיוקדים.

כט) הסרה יתד אחת, והיא Licentia poetica

נשכה כאב שאול וְיוֹנתן בנו וכאב בנו אמון ל) אשר דקרו
וכאב גדליה בן אחיקם אחריו וכאב עשרת שופטים אֻסרו
אל תתמהו אנשי אדמה על דבר שמש וירח אשר קדרו
לו חרדו לקצה כאבי ירדו לקצה תהום ולפי שאול נפזרו לא)
שבת משוש תֻפִּים והגיל נאסף לב) יום רֻתקו רגליו ויום נאסרו
נפל ברוש אל בין עבותים גבהה קומת סעפותיו אשר נצמרו לג)
נפל שנת תשעים ותשע שר גביר בידי מרעים אחריו נָעֲרו לד)
יגדל לעולם שם אלהי יעקב כי משפטי צדקו מאד יָשָׁרו
רָאָה דמי עבדו לפניו צועקים וידרשם מיד רשעים זרו
יום תת פקֻדתם שנת ת"ת הֻרְתה ביום אשר שוחה לפניו כרו
היה יקותיאל כסלע יָקְתְאֵל בו נשמטו זרים וגם זוררו לה)
היה יקותיאל כתורן הָעֵלָה על הר אשר בו עוברים אִשָּׁרוּ לו)
היה יקותיאל כזית רענן או כארזים בלבנון פרו
היה יקותיאל כמלך בגדוד אל אהלו המחנות צפ־ו לז)
שם נקבצו דיות ושמה קננו כל צפרי כנף ושם דגרו לח)
מִשְׂרַת מלכים על כְּתֵפיו היתה ולפי דברו הגבירים שרו לט)
ולמועצותיו ירמו היועצים ולמהשבותיו נואלו נבערו מ)
שמו מלכים כף לפיהם, וַהֲמון שרים במליהם לך עצרו
יתר אשר מאהלֵנו נגדעה הה להבליה אשר הֻתָּרו
גפן אשר שורק בְּכַרְמִי נִטְעָה מא) הה לענפיה אשר נזמרו

ל) יאשיהו, ובכ"י אמנון.

לא) אם היו שמש וירח חרדים רק לחלק קטן ממכאוביו, היה להם לנפול משמים עד תהום ועד שאול. ובכ"י לא חרדו.

לב) בכ"י נאסר, והיה אפשר לקיימו, ויהיה דרך נחות מפני מלת נאסרו שבסוף הבית ואעפ"כ נ"ל שלא שנה המשורר מלשון הכתוב ונאסף שמחה וגיל.

לג) בכ"י ברוש על בין עבותים גבה קומות. והרוצה לקיים מלת ברוש, לא הפסיד. ומלת נצמרו מן צַמֶּרֶת.

לד) ענין שאגה, עיין ירמיה נ"א ל"ח. ובכ"י וליד מרעים אחריו נשארו, ומתחלה תקנתי לפני מרעים, על דרך כנפול לפני בני עולה נפלת, והנני רואה כי אין צורך להחליף כל כך.

לה) יקתאל עיין מלכים ב' י"ד ז'. בו נשמטו זרים, על שם נשמטו בידי סלע (תהלים קמ"א ו'). זוררו ענין מעיכה, — פֻּעַל מן זור, מלשון כי רגל תזורה (איוב ל"ט ט"ו). והכוונה כי יקותיאל היה משגב לעמו, ומשבר שני רשעים החושבים להרע להם. ובכ"י כי נשמטו.

לו) ענין הנהגה, כמו מאשריך מתעים, הגם מורה דרך לעוברים.

לז) שופטים ז' ג'.

לח) בכ"י ישם קננו.

לט) ענין שררה, ובכ"י שרו.

מ) בכ"י נבערו.

מא) בכ"י מכרמינו.

לבי לציון בחלילים יהמה   ולקול בכיתה רחמַי נכמרו
תזעק אהה כי נפלה חומה אשר   בה נשגבו עמי ובה נבצרו
סרו נטישיה ונגלה היסוד   בה ואבניה לְגַיְא הֻגרו
מי יתנני עוד וְיִפְקֹד יום ליום   אם יכבדו בניו ואם יצערו מב)
מי יְמַשְׁכֵּני בעבותות אהבה   מי יתמכני עת צעדי צרו מג)
מי יעמוד לפני עדת מתקוממים   יתיעצו עלַי ויתאמרו מד)
מי יעמוד בצר להשיב צוררים   כי יערימו סוד ויתעוררו
מי יהרֹס שִׁנֵּי כפירים שואגים   לטרוף שְׁאָר צאן אֲבֵרות פערו
יבכו בני דוד עֲלֵי אֶדֶר יְקַר   בו לבשו ישע וְעֹז אזרו
יבכו בני אַהֲרֹן עֲלֵי אפוד ועל   אורים וגם תֻּמִּים אשר יקרו
יבכו בני לוי עלי כנור אשר   בו נִצְּחו שירות וגם שָׂרָרו מה)
יבכו מתי ארץ עלי כֶּתֶם חֲלִי   יתהללו בשמו ויתפארו
יבכו פלילינו בשנער אחריו   כי אזלת ידם וכל הסרו
יבכו מלכיה עלי צור נאמן   יוועצו אִתּוֹ ויצטיירו מו)
יבכו גביריה עלי מקל פאר   תעוז ימינם בו ויתגברו מז)
יבכו זקניה עלי שיבת יקר   בו נִשְׂאוּ פנים ובו נהדרו מח)
יבכו מרודיה עלי מָעֹון אשר מט)   יאספו יחד ויתגוררו
יבכו רעיביה עלי שֻׁלְחָן אשר נ)   יתעדנו נגדו וְיִתְיַמָּרוּ
יבכו צמאיה עלי ענן אשר   פיהם למלקוש יערוף פערו נא)
יבכו בני עמי עלי נגיד אשר   בו נוספו כֻּלָּם ובו נזכרו נב)
קרבם ככנור יהמה מאין דָּמִי   עד כי כְּבֵדָם שָׁפְכוּ וַיְעָרוּ נג)
התנודדו התמודדו גם הֶעלו   אפר בראשיהם ושק חגרו נד)

מב) מי יתן לי שיהיה עוד בחיים ויפקוד יום יום את בניו (כל בני ישראל) לדעת טובתם ורעתם ומה הם צריכים. ובכ"י מי יתנני עוז.

מג) מלת מי איננה כאן להוראת utinam כמו למעלה, אך היא שאלה גרידא. ובכ"י צעדיו.

מד) בכ"י יתיעצו עליו.

מה) שררו ענין נצחון והתגברות, מן וישר אל מלאך (הושע י"ב ה'), ושירות הוא נאמינאטיף ובכ"י גם ישירו, ואני מפקפק ומסופק בהגהתי.

מו) בכ"י ירועצו אותו.

מז) בכ"י יתגברו.

מח) נשאו נפעל, כמו נהדרו.

מט) בכ"י עלי עז.

נ) בכ"י רביעיה.

נא) בכ"י סגרו.

נב) אולי יש כאן טעות, ולא רציתי לשלוח יד, כי אין לי סמך לסמוך עליו לדעת מה היה בלב המשורר.

נג) בכ"י כבודם, ומלת ויערו איננה בכ"י והוספתיה מסברה, מלשון והער כדה.

נד) בכ"י בראשיכם.

גם ישבו דומם ושק לא פִּתְּחוּ   על שערי צדק אשר נסגרו
יִרְהוּ ויחרדו לִשְׁמַע, מקצות   ארץ מגורתם אשר בה גרו (נה)
ישאו נהי נהיה ומרה יצעקו   כי כיתומים אחריו נשארו
לא ידעו עד כי שנותיו חלפו   כי חלפו תורות והק עברו (נו)
תשכח ימינם אם חסדיו ישכחו (נז)   אם יסחו הרים ועד יוסרו
שבט בְּנִי או כוס עליכם עברה   אל תשכרו בה עוד ואל תתערו (נח)
אל תפחדו כי הנבואה דברה   בְּכָּשְׁלָם עזר מעט נעזרו (נט)
הנה יקותיאל יְכַפֵּר פשעֲכם   לפני י"י מלבכם תטהרו
יִכּוֹן וְיֵחָשֵׁב לְאֵל דמו כדם   עולות עלי יד אהרן הָקְטרו
יקיץ וגם יעמוד לגורלו ביום   יִצָּרְפוּ רבים ויתבררו (ס)
פסו אמונים והסדים גמרו   בימי יקותיאל אשר נגמרו

לא אעזוב הקינה הזאת (אשר עברתי בה כמה שבועות, לטהרה מן השבושים הרבים אשר נפלו בה מפאת המעתיק שהיה אשכנזי) בלי שאפיל תחנתי לפני חכמי הדור, למען יחקרו מי הוא זה ר' יקותיאל, ולמען יודיעוני באריענט אם יש דבר שיתנגד או שיסייע להשערה שעלתה בלבי, והיא שזה ר' יקותיאל היה בבלי, והוא אחיו של ר' אליהו הזקן בעל האזהרות אמת יהגה חכי, הנמצאות בידי. ר' אליהו הזקן היה בעל אחותו של רבנו האי שמת בשנת תשצ"ה (1037), והיה לו אח, שמו ר' יקותיאל, עיין מהרש"ל שו"ת כ"ט. ואנחנו לא נדע אם ר' אליהו הזקן מת גם הוא בבבל, או אולי בא לאירופא אחרי מיתת רבנו האי והריגת ר' יקותיאל. גם כי לא ידעתי מַנַּיִן לו להחכם המופלא דקטאר צונץ מה שכתב (צור געשיכטע וכו' עמוד 192) כי ר' אליהו הזקן היה בפריש. ואין ספק כי ר' אליהו הזקן להוד, ור' אליהו מפריש לחוד, ויש בין זה לזה מאה שנים. צונץ וכל העולם יודעים מה יקר ונכבד בעיני החכם הזה (צונץ), ואם שגיתי ימהר ויורני באריענט, ואני אמהר לתת לו תודה.

נה) בכ"י לשמוע מקצוה ארץ מגורה.

נו) עד שלא מת לא הכירו חטאותם, כי בעודנו חי לא באה עליהם שום צרה. ובכ"י לא ידעו עוד.

נז) בכ"י עם חסידיו.

נח) מתחיל בנחמה: יהי רצון שלא תקום פעמים צרה. שבט בני, יחזקאל כ"א ט"ו. בכ"י עליהם עברה.

נט) על דרך ובכָּשְׁלוֹ (משלי כ"ד י"ז), והכוונה על דניאל י"א ל"ד. ובכ"י בהכשלם.

ס') בכ"י יצפרו.

Nr. CDIII.

An Herrn S. G. Stern in Parma.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 573. Vol. VII. Nr. 35.

7. 8. 1846. ט"ו אב התר"ו.

לכבוד ידידי היקר והנכבד הר"ר זלמן שטערן נ"י ברכה ושלום עד העולם:

שמחתי מאד לקראת מכתבך, ובשורתך אשר בשרתני כי קנתה הדוכסית את הספרים כ"י של הגביר פואה היתה לי לששון, והיה זה לך לשם ולתהלה, כי הצלת את הספרים היקרים מהרהיק נדוד עד ארץ האי, ולא יצאו עוד מאיטליאה, והיה כל דורש חכמה יוכל לראותם ולהעתיק מהם בפארמא קרית ספר. ואתה והר"ר ביסליחש הרי אתם ממצדיקי הרבים ונרכם לא ידעך.

ואתה אם תביא אלי איזה דבר מתשובות תלמידי מנחם ודונש, או אם יש שם איזו תשובה ממנחם עצמו (כי יש בידי שירה יפה ממנו נגד דונש), או אם יש להבין משם דבר על חייהם ומותם של מנחם ודונש, ואם יש שם דבר מרבנו תם, תעשה עמדי חסד ואמת.

מה שכתבתי אליך בענין ס' קול סכל לא דברתי אלא לפי תמי, בלא שום כוונה להכנים אותך בכלל החדשים המתפרצים, אלא מפני שאני חפץ שיוודע הס' ההוא, אך לא על ידי, כי יש בו דברים רבים הרחוקים מדעותי, וכן ביום אתמול עבר דרך כאן ידידנו הגביר היקר ר' יעקב הלוי הי"ו ואמרתי לו ככל הדברים האלה, כי אני אשמח אם יתפרסם הספר אך לא על ידי, וגם אשמה אם ידידנו שטערן ירויח בו דבר מה. ואם אולי תרצה שאודיע באריענט טיבו של הס' ההוא, להיות לך לעדות בטרם תדפיסהו, אעשה כרצונך.

פי' אבות הנמצא במחזור ויטרי ובמחזור כ"י כמנהג בני רומא אשר קניתי על ידי ידידנו הר"ר אהרן יוסף ראנדעגגער נ"י, כבר פרסמתי בכ"ח ד' עמוד 201 תחלת דבריו, והיא: כך היא תחלת המשנה משה קבל, ומסכתא זאת מסדר ישועות היא.. וזאת תחלת משנת אנטיגנוס: איש סוכו, שם עירו, כדכתיב ירמות ועדלם סוכו ועזקה. פרס, מנה, לחם חק, פרוונדא בלעז, ונקראת פרס לשון פרום ההג...

ואתה דע לך כי אגרת מנחם להסדאי אשר השגתי העתקתה מאת ידידנו הגביר היקר ר' יעקב הלוי הי"ו, עבדתי בה עבודה גדולה, וטהרתיה מכל סיגיה, כי ת"ל מצאתי העתק אחר ממנה פה פאדובה, ויש בדעתי להוציאה לאור בס' בית האוצר אשר הכינותי להוציא בעיר לבוב, והנני מודיעך זה לבלתי תאבד זמנך עוד על האגרת ההיא. וכבר הרבה מטמונים יקרים יש בידך מבלעדי המכתב ההוא, ואני כשראיתיו לא יכלתי להתאפק מלהתבונן בו ולהגיהו ולהפיץ אור על דבריו הסתומים, ולדבר טובה על אותו עני שהיה הראשון שעשה לעקסיקון ללה"ק, והשבתי כי אין גואל אחר קרוב ממני לנחם

את מנחם מצרותיו, ובפרט אחרי אשר הקרה ה׳ לפני העתקה אחרת מהמכתב ההוא, כי בזולת שתי העתקות ישנות לא היה אפשר להחזירה ליושנה ולתקן שבושיה. וספחתי אל המכתב ההוא שירת מנחם נגד דונש, אשר אין העתקה אחרת ממנה ידועה בעולם. וכל זה, עם הערות רבות ממני, יצא לאור אי״ה בשנה הבאה בלבוב. ואתה ידידי אל תאמר שאתה עני המהפך בחירה ובאתי אני ונטלתיה ממך, כי אני מיד בבואך אלי הייתי מוכן ומזומן לתת לפניך כל הכ״י שלי למען תעתיק מהם כל אשר תאוה נפשך, וכן אעשה בשובך אלי. אבל המכתב ההוא למנחם מצאתיו כל כך סתום וחתום, וכל כך יקר ונכבד, וכל כך מלא טעיות וקשה ההבנה, שהיה נ״ל שאחטא חטא גדול אם אניחהו שיצא לאור כאשר הוא, וכאשר יצאה מחברת ן׳ גבירול על הדקדוק, על ידי דוקעס ועל ידיך. ואתה הודיעני נא הֲמצאת בשום כ״י אחֵר אותה שירה של ן׳ גבירול, אשר על ידי כן תוכל לטהר המחברת ההיא מסיגיה, שאם לא כן יש בלבי לשלוח אל האריענט ההגהות אשר עשיתי בה במכתבי אליך ו׳ כסלו תר״ה.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום ט״ו באב תר״ו, ידידך שד״ל.

אחרי השלמת אגרתי זאת בא אלי מכתב מהחכם פירסט, בו הודיעני כי עתה מדפיסים בברלין תשובות הגאונים, והוא מבקש ממני שאשלח לו מחברת ן׳ גבירול על הדקדוק מנוקדת ומבוארת, למען ידפיסה בקונקורדאַנץ שלו. לכן הנני מבקש ממך שנית שתודיעני הֲראית ממנה העתקה אחרת חוץ מאותה שבעיר ווין. גם בקש ממני (להדפיס בקונקורדאנץ) תשובות דונש על מנחם, ויש בלבי לעשות רצונו.

ואתה ידידי שלום.

Nr. CDIV.

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 574. Vol. VII. Nr. 36.

14. 8. 1846. כ״ב אב התר״ו.

לכבוד ידידי החכם המפואר דקטאר יוליוס פירשט שלום עד העולם.

הנני שולח אליך היום קינת ן׳ גבירול על ר׳ יקותיאל, ואם תרצה תוציאה לאור באריענט (עם הערותי ככתבן, או מתורגמות בל׳ אשכנז), ואם לא תחפוץ להוציאה באריענט, תחזירה לי. הקינה על רבנו האי איננה בידי, ומי יודע אם ישנה עוד בעולם. מכתב מנחם להסדאי עבדתי בו עבודה גדולה, ונתתי לו

מקום בבית האוצר (Bibliotheca) אשר אי״ה לא יאחר לצאת לאור הקונטרים הראשון ממנו, לכן לא אשלחהו אליך.

מאד שמח לבי על הבשורה אשר בשרתני כי תשובות הגאונים יוצאות בברלין, ובשמחה רבה אראה אותן אי״ה. גם ס׳ פראנק על הקבלה ראיתיו והיה לי למרת רוח. ואולי המתרגם האשכנזי תִקֵן המְעֻוָת. ואולי אם יהיה לי פנאי אכתוב קריטיק על ס׳ פראנק ואשלחה אליך. אך אני טרוד מאד, ותהלה יש בלבי לכתוב נגד ס׳ גייגער על לשון המשנה, אך הודיעני נא אם כבר היה מי שהוציא לאור השבושים הנמצאים בו, ובפרט השבוש העִקרי שהוא מה שהוא אומר (נגד הרמב״ם) כי לשון המשנה היא Gelehrtensprache והשבוש הזה הוא מהשבת Löwisohn, ואני כבר התקוממתי עליו בפראלעגאמעני עמוד 99, והוכחתי אמתת דעת הרמב״ם, וגייגער שִׁנָה מראיהם של דברי הרמב״ם או לא הבינם. והדברים ארוכים.

הנני עמך לשלוח אליך תשובות דונש בן לבּרט נגד מנחם בן סרוק, וגם מחברת ן׳ גבירול על הדקדוק, אשר כבר כתב עליה דוקעס שיש בה einige sehr dunkle unverständliche Stellen, ואני ביגיעה גדולה הִצְלַחתי וטהרתיה מכל סיגיה ושמתי כל דבריה מובנים וברורים.

הכ״י אשר בידי הכולל מנחם ודונש מלבד שהוא משנת 1091, הוא ג״כ מדוייק מאד, וכל הלשונות שראיתי מובאים ממנחם ודונש בספרי דוקעס ואחרים, כלם משובשים, ובכ״י שלי הם כהלכה. לדוגמא ר׳ גבריאל ליפמאן בס׳ שפת יתר סימן מ״ד הביא לשון דונש על מלת מי והביא הגהת רבו פּולרא, ושניהם לא ראו כי הכ״י משובש והסר, ובכ״י שלי כך הוא: „אומַר יש לנו במקרא מ י נופל על דברים לא יבינו ולא ישכילו, במקום מה ומה, ואלה הם מי אנכי ומי חיי, ומי פשע יעקב, והחיים והפשע לא יבינו ולא ישכילו, כּמָן wie das, (Manna שגם הוא לא היה בעל חיים, ועם כל זה אמרו עליו מָן הוא, שהוא לדעת דונש תרגום מִי, כמו ומַן הוא אלה די ישיזבנכון מן ידי, והוא דונש לא ידע כי מַן להיר ומָן להוד, עיין אוהב גר עמוד 112. 113) ומי בא עליהם (בפסוק ומי חיי, ובפסוק ומי פשע יעקב) במקום מה ומה, והשכילה וקנה חכמה״.

מחברת בן אשר שהזכרת לא אדע אם היא לפי הנדפס בתנ״ך גדול שנת רע״ה, או אם היא מאיזה כ״י. כי הנה היא נמצאת בידי בכ״י, משונה מאד מן הנדפסת.

הידעת כי החיוג הנדפס מקרוב הוא מלא שבושים וגם חסר דפים שלמים, כי בין עמוד 110 לעמוד 111 (בין שרש בכה לשרש הנה) חסרים שמנה עמודים, וכן בעמוד 127 אחר שרש עלה חסר שרש ענה עצה עקה ערה עשה, ושרש צבה נדפס שם חוץ למקומו, ומקומו בעמוד 130, ואחר צבה חסר שרש צדה. והכל נמצא בלי שום טעות בכ״י שלי, העתקת ר׳ משה הכהן.

כל זה ויותר מזה הודעתי כבר לדוקעס במרחשון תר״ה. והנני שמח מאד על ס׳ הזכרון לר״י קמחי שתוציא לאור, אך דואג אני שמא ההעתק שבידך

משובש. אני יש בידי (וכבר הודעתיה ברבים) מחברת רבנו תם על הטעמים (אלהים לי מגן).

גם יש בידי יסוד הר"ם בה"ר יום טוב מלוניטרש, ז' דפים קטנים על הנקוד, תהלתו: ארברה נא על משפט בכל"ה, המבררות המלה, לפני אחה"ע, כמו הֶחכם לֶעשיר.. ואחריו שני דפים משפט הגעיות הנקראים מתגים, תהלתו: בין תבין כי כל מלה.. ואח"כ י"ב דפים בחכמת הדקדוק, בלי שם הס' והמחבר, תהלתו: רבא אילנא ותקיף.. בעל הס' מזכיר ההיוג ור' יונה וראב"ע, ונראה שקדם לרד"ק ובימיו היה ר' אברהם בר' עזריאל מזקני בהם (Böhmen). בס' הזה מצאתי כתוב: אך יצאו מהם שלשה..

גם יש בידי ס' לשון למודים לר' שלמה בן אבא מרי ירחיי, אך הוא מעט הכמות ומעט האיכות.

גם יש בידי ס' ראשית לקח לר' שמואל בן יעקב, גם הוא מעט האיכות. מאד נעלה על כל אלה ס' בעל כנפים (Reimlexikon) הנמצא במינכען ובידי, והוא כולל מטמונים יקרים, אולי אעשה ממנו לקוטים.

ידידי אלמנצי עשה רשימה ממאתים דפוסים איטלקיים אחר שנת תק"א, הנמצאים אתו, והוא עתה מסדר אותם בסדר א"ב, ומיד כשישלים מלאכתו אשלחה אליך, ואח"כ אוסיף עליהם הספרים אשר אמצא בידי וביד אחרים, הבלתי נמצאים ביד אלמנצי, בטרם אשלה אליך רשימתו, אין ספק שאעיין בה גם אני, אך ידעתי את האיש ואת דרכו, כי כל מעשהו באמונה ובדיוק עצום.

ואתה ידידי היקר שלום, וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ב אב (י"ד אויגוסט) תר"ו,

ידידך שד"ל.

Nr. CDV.

An Herrn Dr. L. Dukes in Tübingen.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 580. Vol. VII. Nr. 41.

25. 9. 1846. ה' תשרי התר"ז.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון, דורש תורה ותושיה, ומוציא פנינים ממעמקי נשיה, הר"ר יהודה ליב דוקעס נ"י, ברכה ושלום עד העולם.

בשנה הזאת נתקיים בי מאמר הפייטן והיום יפתחו שלשה ספרים מנוקדים, כי ביום ראש השנה נמסרו לידי שלשת ספריך אשר שלחת אלי, ושמחתי בהם ככלה חרשה. ואני כבר נמצא בידי ס' גייגער על לשון המשנה, והיה בלבי לעשות קריטיק ארוכה עליו, לתקן כמה שבושים שמצאתי בו, ועתה

ראיתי מתוך ספרך כי כבר נכתבה באריענט רעצענזיאן ארוכה עליו מאת החכם גרעץ (לא ידעתיו מתמול שלשום, לכן אמשוך ידי עד אשר יביא ה׳ לידי האריענט משנת 1845, אשר כבר כתב לי פירשט ששלחו אלי, ולא ראיתיו עד הנה. ובתוך כך לא אחדל מלשלוה אל האריענט העתקת הפאראַ־גראַפען 92—75 מס׳ פראלעגאמעני, למען יוודע כי לשון המשנה איננה (כדברי לעוויזאהן וגיינער) געלעהרטען שפראכע, אבל היתה (כדברי הרמב״ם ולפניו ר׳ יונה ן׳ גנאח) לשון העם בימי בית שני. ואחרי העתקת הפאראַגראַפען הנ״ל אולי אוסיף קצת דברים המפוזרים בדקדוקי כ״י הנוגעים ללשון המשנה. ועתה אערוך לפניך קצת הערות על ספרך הנכבד על לשון המשנה.

Seite 14 Anm. 28 זו משנה ראשונה (כתובות ה׳ ג׳), אין הכוונה כלל על שתי מהדורות שעשה רבנו הקדוש, אבל הכוונה משנה קדומה, וכנגדה „ב״ד שלאחריהם אמרו״.

Seite 15 seit 200 Jahren... למה 200? והלא הם 320, כלומר מדפוס בומבירג ואילך.

Seite 28 beide Wörter sind mit עָשׂו verwandt גט מעושה הוא לשון עשיה ממש (על דרך גדול המעשה יותר מן העושה), אבל עושין זיתים היא מענין ועסותם רשעים (גם כי איננו מן הכפולים כמהו), ואין לו שום יחס עם עשו דדי בתוליהן, כדעת תי״ט, עיין בה״ע תר״ו דף ל״ז.

S. 31 und 72 נפתית אחר דברי המתורגמן, העושה משכון מן שכן, ובאמת אינו אלא מן משך, שהמלוה מושך אצלו ממה שיש ללוֶה ומחזיק בו עד שיפרע חובו.

S. 52 פונדק ופונדקית אינן מלות ארמיות, אבל יוניות שנתקבלו בלשון ארמית.

S. 55 כַּרְכֹּם איננו יוני או רומי, אבל הוא (ככל שמות הבשמים) שֵׁם נולד במזרח, ומשם עבר ליון ולרומי.

S. 57 קרון איננו מהרומי currus, אבל מהיוני karron.

ibid. בית התורפה איננו מן הרומי turpis כדעת בוקסטארף, ואולי אדבר על זה באריענט.

S. 63 סופג את הארבעים, איננו מן ספק, כי ספק ענינו הכאה, לא קבלת המכות, אבל סופג הוא מלשון ספוג, וענינו קבלה, שהמכה תבא כמים בקרבו. וכיוצא בזה בתלמוד אמרו בליעה על קבלת המכות: כמה קולפי טבי בלעי מאבימי.

S. 68 Anm. 66. 67 und S. 108 Anm. 106 הערכים הבלתי נמצאים בכ״י ליידן הם תוס׳ רמ״ל, ואינם בדפוסים הקודמים.

S. 71 מה טעם לומר כי טֹל הוא על דרך הכפולים? וכי לא מצאנו בחסרי נו״ן גש, קח?

ibid. יוֹפֵךְ איננו במקום יהפוך, ולא כאלו היה שרשו יפך, אבל הוא מן אפך הנוהג בארמי, והוא בשקל וַיֹּאמֶר, לוֹמַר.

S. 72 מליה איננו במקום ממליה, אבל הוא בינוני פעול ביו״ד (כמו משיה, יליד בית) על דרך ל׳ ארמית.

S. 73 לגלג איננו verachten, אך הוא spotten, והוא אח לשרש לעג.

S. 75 Anm. 74 על שתוי עיין מה שכתבתי במשתדל במדבר ל״ה ל״ב.

S. 80 שהוא פוסלני אין לו יחס עם מודרני מופרשני, ויש לי בזה ענין ארוך.

S. 81 היה נוטלו את מנחתה, אינו אלא טעות הרפוס (איני יודע איזה דפוס היה לפניך) וצ״ל היה נוטל.

S. 83 „הוי מרבה להקור, אים העבראֶישען ווירדע דער אימפעראטיף הקור אלליין שטעהען״ אם הוי מקבל הוא במקום קבל, הוי מרבה לחקור איננו במקום חקור, אלא במקום הרבֵּה להקור.

S. 86 פְּדָאָן איננו במקום פדהן, אבל נחי ל״ה מקבלים לפעמים צורת נחי ל״א, ובמקום פָּדָם יאמרו פראן כאלו היה השרש פרא.

S. 89 סייה שהוא שם בהמה, לא יתכן שיהיה על משקל גַּנָּב וְחַיָּט, אבל הוא סְיָה, או על משקל אחר. וכן פיים אין קריאתו פַּיָּם אלא פַּיִם.

S. 93 מרדות איננו מן מרד, אלא מן רדה, וכבר טעו רוב המפרשים והמדקדקים בהבנת בן נעות המרדות, ולא ראו שהדל״ת דגושה, והמ״ם בו שמושית, לא שרשית — שַׁלְקוּת לא מצאתי, רק מצאתי שְׁלָקוֹת, רבוי נקבה כמו יְרָקוֹת.

S. 94 גובאי, הוא ל׳ מקרא, יוצר גובי (עמוס ז׳ א׳), כגוב גובי (נחום ג׳ י״ז) — רְבָעִי אינו ענין לכאן, לולא תרצה לנקדו רִבְּעִי, ואם כך היתה קריאתם היו כותבים רבעאי. ואין ספק שהקריאה הנוהגת (רְבָעִית, שְׁלָשִׁית) היא הנכונה.

S. 95 קפדן עמפפינדליכקייט! והלא כל אשר מן המשקל הזה אינם אלא שמות התאר.

S. 101 פירות גמורים, ידים טהורות וכו׳, מה חדוש יש כאן? וכי אין התנ״ך מלא מזה? ידים שופכות, רגלים ממהרות, עינים רמות, אבנים גדולות.

S. 109 אבל, לא הזכרת מה שמצאנו מלה זו להוראת „אמת, כן הוא״ עיין עירובין ל׳ ע״ב, ול״ז ומ״א.

S. 110 אימתי, היה ראוי להזכיר אוהב גר עמוד 97.

S. 111 אגב ואדרבא אין כאן מקומן, כי הן מיוהדות ללשון ארמי (ועיין כ״ה ב׳ עמוד 176), וכן S. 116 להיי.

S. 121 לענין קהלות ארץ כנען שכַחתָּ הכתוב בציון תר״ב עמוד 143.

ומי יתן וידעתי זה שנה שהיה בלבך לכתוב על לשון המשנה, וגם עתה הנני מוכן להיות בעוזריך בכל אשר תשיג ידי.

ודע כי עבודה גדולה עבדתי על מחברת ן׳ גבירול, ותהלה לאל עלה בידי לתקן כל המעוות בה, ולהבין כל דבריה, או כמעט כלם.

מי יתן ותוכל לשלוה אלי ס׳ אור אסתר, וס׳ הפלאה שבערכין, ודקדוק עוואלד 1844, ואני אתן את מהירם.

ואתה ידידי היקר שלום, ויהי נעם ה׳ אלהיך עליך יברך את כל מעשה ידך, והיית אך שמח בחג (האסיף לא לי ולך) הבא לקראתנו לשלום, כנפשך וכנפש הכו״ה פה פאדובה היום ה׳ תשרי תר״ז,

ידידך שד״ל.

Nr. CDVI.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 584. Vol. VII. Nr. 44.

5. 11. 1846. ט״ז חשון התר״ז.

לכבוד ידידי הקצין היקר והנכבד, רבא דעמיה מדברנא דאומתיה, מהר״ר יה״ש נ״י, שלום עד העולם.

בשבוע הזה שלחתי אל ווין תשלום המשתדל לס׳ דברים, ומיד פניתי לעשות רשימה מספרים כ״י שלי, והנה היא לפניך.

ואמנם לענין שאלת ידידנו היקר האיש מרדכי נ״י כמה ישלח לכל עיר ועיר, מה אענה ומה אמר? הלא לך להשתדל למכור בארצך ובכל מקום שתרצה, עד כדי להשיב כספך בשקך, ואת היותר תשלח אלי, ואני אפיצם בארצות הנגב מיעוטם במכירה ורובם בנתינה. אם אני אשלח למוכרי ספרים בפולין ובאשכנז, לא אקבל (אולי) אפילו פרוטה קטנה; אבל אתה והוא (היקר דובס) לא תמסרו ולא תשלחו רק לאנשים ידועים ובחונים לכם. לכן אתם עשה תעשו וגם תוכלו, כי לכם המשפט. רק בעיר ווין יש לי שני אוהבים ידועים, הר״ר צבי הירש דוקעס והמדפיס ביש, ואולי יתרצו להשתדל בשבילי במכירת הספרים, ומיד כשאדע שהתחילה מלאכת הדפוס אכתוב אליהם ואשמע מה בפיהם. וכבר קודם גמר הדפוס אכתוב עיד אליך ולדובס, ונדע מה נעשה. אך הדבר הנחוץ לי עתה לבקש ממך הוא שתכתוב לידידנו היקר הנ״ל ותברכהו בשמי ותודיעהו כי שמחתי מאד במכתבו אשר כתב אלי, והנני מבקש ממנו כי ביום צאת באגען אחד מתחת המכבש אחרי תֹם ההגהה, והמדפיס ידפיס מהדף ההוא כל העקסעמפלארע, ישלח נא לי ידידנו עקסעמפלאר אחד מהדף ההוא, באגרת, או בקרייצבאנד, וזה למען אוכל להתבונן לאטי על כל דף ודף, אולי אמצא דבר להגיה ולתקן ולהוסיף בסוף הספר.

קינת רשב״ג על ר׳ יקותיאל הנדפסת לבדה עם הערותי בלה״ק כבר היא תחת ידי, כי פירשט שלח אותה אלי במתנה עם ס׳ האמונות והדעות מתורגם אשכנזית. קבלתי אגרת מהחכם הקראי פירקאוויץ, גם קבלתי מהחכם פינסקר ס׳ פיננער על הקדמוניות אשר נקבצו ובאו באדעססא. הרב שי״ר מה עושה?

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וידידנו היקר דוכס וביתו שלום, כנפשכם וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י"ו מרחשון תר"ז, ידידכם שד"ל.

אות f הכתובה (ברשימת הכ"י שלי) לימין קצת ספרים היא להודיע הזהובים אשר הוצאתי בעד הספרים ההם, כגון ראב"ע על התורה שנת קס"א, עשיתיו שמיני, לזכרון כי נתתי בעדו .f 8 C. M.

ספרים כ"י ביד שד"ל.

3 2 1 חומש עם תרגום, הפטרות, מגלות ואיוב, עם מסרה, קלף, קודם שנת קע"א.

4 נביאים ראשונים ואחרונים עם רש"י ותרגום, קלף, קודם ק"ח, יפה מאד, אבל חסר.

5 תרגום נביאים וכתובים, נייר, שנת רמ"ז, חסר.

6 רש"י על התורה, קלף.

7 ראב"ע וקצור רלב"ג על התורה, כתיבת ר' דניאל יעל, נייר, שנת ר"י.

8f ראב"ע על התורה, קלף, שנת קס"א.

9 רד"ק על ישעיה, נייר, בעיר Cesena שנת פ"ה לאלף הששי.

10f מחזור כמנהג בני רומה, ובגליון פירוש התפלה בלתי ידוע, וס' המנהג (הוא ס' תניא), ובסופו סדר העבור, וס' המהלך לרמ"ק, וס' ראשית לקח (דקדוק לר' שמואל בן יעקב, וכולל ג"כ פירוש אבות בלתי נודע (הנמצא ג"כ במחזור ויטרי), קלף, סביבות שנת ק'.

11 מחזור מנהג צרפת, עם סדר עבודת אתה כוננת, קלף ישן נושן, חסר.

12 ערוך, קלף, ישן נושן, חסר.

13 בעל כנפים, עם ס' המכלול, חסר.

14 סדור רש"י (חסר בראשו), מדרש שוחר טוב, קצור ס' התרומה, איסור והיתר, איסור והיתר בחרוזים, פי' התפלות מס' הרוקח (חסר בסופו), קלף שנת ב"ס.

15 רש"י על תהלים ומשלי שיר השירים ואיכה (חסר בראשו), ר' יוסף קרא על איוב וקהלת, פי' בלתי ידוע על רות, אסתר ועזרא, ופירוש דניאל הנדפס בשם רבנו סעדיה, קלף.

16f תרשיש ודיואן לר' משה ן' עזרה, נייר.

17 מחזור מונפלייר, נייר וקלף.

18 מחזור ר"ה ויה"כ וסכות כמנהג בני רומה, עם סדר העבודה לראב"ע, קלף.

19 מחזור ר"ה ויה"כ וסכות כמנהג בני רומה, קלף, ישן נושן.

20 קינות ותחנונים מנהג רומניאה, עם שתי בקשות רס"ג, נייר.

21 פיוטים נכתבו בטיטואן, נייר, שנת תק"ה.

22f דיוואן ר"י הלוי, נייר, חסר.

23 תשעה באב ר"ה ויוה"כ, מנהג מערבי, נייר.

24f מנחם בן סרוק (חסר בראשו), והשגות דונש עליו ועל רס"ג, קלף, תתנ"א.

25 סדור עם אזהרות ר' אליהו הזקן, ויונה בלשון יוני, קלף.

26 סדור כמנהג בני רומה, עם התוכחה הנדפסת, והבקשה הבלתי נדפסת, לבעל חובת הלבבות, קלף.

27 סדור כמנהג בני רומה, עם וידוי לרלב"ג, קלף.

28f מאמר ביסודות לדון יצחק, ס' העצמים לראב"ע, ערוגת החכמה, ופרדס המזמה, אגרת השבת, יסוד מורא, ס' השם, יסוד מספר (קטן), תשובות לשאלות ר' דוד נרבוני, ס' האחד, יסוד מספר (גדול), כלם לראב"ע, ועוד ששה דפים לו, תחלתם: לך ה' הגדולה והגבורה, ועוד שער השמים המיוחס לו, ועוד ס' האלזיברא לר' שמעון מוטוט, ולקוטים מס' המספר לארישמידש, נייר.

29 מורה נבוכים, נייר וקלף, נכתב בעיר Salerno.

30 סדור כמנהג בני רומה, קלף.

31 סדור כמנהג בני רומה, קלף, כתיבת ר' אברהם פריציול, שנת רל"ח.

32 כוזרי עם פירוש ר' נתנאל בן נחמיה ן' כספי, נייר.

33 מחזור לשלש רגלים מנהג יון, נייר.

34 תוספות ע"ז לר' אלחנן, ואחריהן עוד תוס' אחרות על ע"ז, קלף.

35 תשובות קצת קדמונים, עם מכתב ר' אברהם בן הרמב"ם, נייר וקלף.

36 37 תשובות הגאונים (גאוני בבל ושאר קדמונים), נייר.

38 פתשגן, אשר לפנים קראתי שמו ס' יאר, נייר, שנת יא"ר.

39 אותיות הנוח ובעלי הכפל לר"י ח וג, קצת טעמי המקרא לן' בלעם, לשון למודים לר"ש ירחי, שער ניקוד, שירת אלהים לי מגן לר"ת, העתקה חדשה.

40 ס' כעין ילקוט נייר.

41 חשבון המהלכות לר' אברהם בר' חייא, נייר, ברצלונה, תתצ"ו.

42 הגיון הנפש לר' אברהם בר' חייא, אותות השמים לאריסטו עם הערות מאת המתרגם ר"ש ן' תבון, פי' כ"ה הקדמות להרמב"ם, ס' הבהיר, פי' המרכבה לרד"ק מעשה זרובבל, נייר, קמ"ה.

43 מהרי"ל עם מעשה החושים וסדר העבור ושאר ענינים, נייר, פאדובה, רל"ט.

44 אקדמות מלין ותרגום עשרת הדברות, ופיוטים ארמיים, מנהגים, הלכות שחיטה, הלכות טרפות דרב גרשם, לוח השנים, קלף, בתחלת האלף הששי.

45 אמרי נואש לר' שלמה בן משולם דאפיירא, נייר.

49—46 מחזור והראן, נייר, קודם שנת ת'.

50 קונטרים ענינים שונים בכתיבת והראן, נייר, סביבות שנת ת'.

51 מקדש מעט לר' משה, ריאיטי, נייר.

52 אגרות רחמנות, חִברו בשביל עניים, בסרקסטה סביבות שנת ק"ס.

53 חזקוני ומפרש אחר, חסרים, נייר.

54 שני פירושים על התורה, חסרים, נייר.

55 מוטוט על ראב"ע, נייר.

56 דקדוק ושערי ניקוד, בלתי ידועים, ופי' ס' יצירה, לר"י ישראלי, חסר, נייר.

57 ס' הברית לר"י קמחי, העתקה חדשה.

58 מספר החכמות לאבונצר אלפראבי, העתקה חדשה.

59 תחכמוני צפנת פענח לר"ש דונולו, העתקה חדשה.

60 תפלה לרש"ג ושאר בקשות, נייר.

61 ס' העזר לר' משה הכהן, נייר, חסר.

62 כלמת הגוים ואל תהי כאבותיך, נייר.

63 עמודי גולה, שערי דורא, חיי עולם, דיני ממונות לראב"ן, סדר תפלה לתלמיד מהר"ם, מנהג טרוייש לר' יהודה בר אליעזר, מנהגים לר"ב שיץ, קצור ס' התרומה, הלכות נדה, מנהגי מהר"ם, סדר פסח לר"י בכור שור, שלחן ארבע, תורת הבית, קלף.

64 עמק הבכא לר' יוסף הכהן, נייר.

65 ארון העדות, חסר, נייר, שנת ר"ד.

66 הלכות תשובה, מוסר השכל לרב האי, דרשות, שחיטה ובדיקה, ושאר ענינים, נייר.

67 הלכות שחיטה, פירוש אבות (ג' דפים), פירוש האגדה, שערי צדק (שערי תשובה) לר' יונה, וה' דפים בהלכות סעודה, קלף.

68 יסוד מספר לראב"ע, חכמת המספר בלי שם, ההתחלות לאלפראבי, הטעמים לבן אשר, ס' אלפרגאני (בתכונה), נייר.

69 פרקי איפוקראט עם פירוש הרמב"ם, מאמר על הקדחות העפושיות, ס' ארגוזה לאבן סינה (הרפואה בחרוזים), גרם המעלות (המבוא הגדול למלאכת הרפואות (העתקת ר"מ בן תבון), נייר.

70 פורת יוסף (כעין מנחת שי או תקון סופרים על התורה), נייר.

71 פירוש על הסמ"ג, נייר.

72 מאמר ג' וד' מן השמע הטבעי, נייר, Pisa, רפ"ד.

73 מסלול ודרך (חכמת העבור) לר' רפאל שהיה קודם שנת ת'.

74 מהלך שבילי הדעת, ולפניו ברכת המזון, מזמורים ופיוטים, קלף, רל"ח.

75 שירי ר' יעקב פראנסים, קצתם אויטאָגראַף, נייר.

76 פנקס פסקים, נייר, שמ"ד.

77 מראות הצובאות, מפרשת אחרי מות ואילך (ס' קבלה עם קצת מדברי הזהר כתובים בלה"ק), נייר, רס"א.

78 פירוש המלות על תנ"ך בלשון אשכנז, נייר.

79 שארית ישראל (פיוטים בכתיבה מזרחית), נייר.

80 פירושים על ראב"ע, קמ"ב, קצת מפרקי משה, ספר רפואות לר"ש דנרבונה, ביאור הלוחות לר' יעקב בר דוד בר י"ט פועל, ביאור מעשה כלי האצטרולב, פירוש האצטרולב, העתקת ר' יעקב בר' מכיר, ביאור כלי הַקְּדָן לר"י בר' מכיר, ביאור כלי אחר לר' יהודה בן אליעזר, נייר וקלף.

81 חכמת נשים (בלשון איטלקי וכתב עברי) לר' יחיאל כהן בר משה בר יחיאל בר יוסף בר חיים מנוסקריוי מגלות צרפת, שנת שכ"ה, בעיר Velletri, נייר, חסר.

82 מחזור אשכנזי ליוה"כ, קלף.
83 סדור מנהג בלתי ידוע, עם פרקי אבות בנסחאות משונות, קלף.
84 חומש עם רש"י, קלף, חסר.
85 מלחמות ה' לר"א בן הרמב"ם, נעתק מדפוס ווילנא.
86 פנקס כללי דינים וליקוטים, ופירוש עניני הנדסה המפוזרים בש"ס, ופירוש לשון ראב"ע בשמות ג' י"ד וט"ו, בלה"ק ובלשון איטלקי, לא נודע המחבר, נייר.
87 פירוש לשון ראב"ע הנ"ל, בלשון איטלקי, נייר.
88 חומש בל' אשכנז, נייר.
89 מחזור בל' אשכנז, שנת רס"ד, נייר.
90 בני הנעורים לאפרים לוצאטו (נעתק מהדפוס), ותולדות יצחק, לאחיו דודי ר' יצחק ז"ל.
91 לוח מאמרי עין ישראל, נעתק מהדפוס, עם קצת תוספת מארת ר' יוסף לוצאטו אחיו של ר' דוד אשר הוליד את ר' ברוך זקני ז"ל.
92 פנקס ר' אשר לוצאטו, רבו של אדוני אבי ז"ל.
93 מגדל עז או תמרת ישרים לרמח"ל, מוגה יותר מהנדפס.
94 מחזור אשכנזי לד' פרשיות, פסח ושבועות, קלף, קודם ר"ס.
95. 96 דיציאונאריו, או ס' שרשים מפורש בל' איטלקי, להרב שמחה קלימאני, אותיות א' ב' ג', אויטאָגראַף.
97 מחזור אשכנזי לד' פרשיות, פסח ושבועות קלף גדול חסר.
98 מחזור אשכנזי לד' פרשיות, פורים ופסח, קלף, חסר.
99 אגדה של פסח, קדמונית (עם: אמרו כשירד, עיין כוזרי ג' ע"ג) קלף, חסרה.
100 מחזור ר"ה ויוה"כ מנהג אפ"ס, העתקה חדשה.
101 ח' דפים מפירוש המשנה להרמב"ם (מסכת ביצה) בלשון ערבי, קלף.
102 דקדוק קצר בלשון איטלקי לשמואל רומאנילי.
103 דקדוק בל' איטלקי לידידי שחבד"ל ז"ל.
104 פירוש המלות בל' צרפת, שלשה דפים והרבה חתיכות קטנות, קלף.
105 שבע חקירות לר' ישמעאל בר מרדכי מוואלמונטוני, וסגלות מאבן עזרא, העתקה חדשה.
106 כללים להראב"ע (בדרכי הבנת המקראות), העתקה חדשה.
107. 108. 109 חדושים מאדוני אבי ז"ל.
110 שאגת אריה וקול סכל לר' יהודה אריה ממודינא, העתקה חדשה.
111 פסיקתא דבשלח, חעתקה חדשה.

מלבד כמה שירים ופיוטים שהעתקתי מספרים כ"י.

Nr. CDVII.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 590. Vol. VII. Nr. 49.

15. 12. 1846. כ״ו כסלו התר״ז.

לכבוד ידידי היקר, החכם המפואר, המליץ הנשגב, הרב הגדול, מוהר״ר יחיאל מיכל זק״ש נ״י, שלום עד העולם.

לששון ולשמחת לבבי היה לי מכתבך הנכבד, מלא חכמה וכליל יופי, והנני מודיעך כי במחזור כ״י מנהג אלגזייר, שבידך, אשר בטובך שלחת אלי הרשימה מכל הנכלל בו, מצאתי שלשה עשר פייטנים אשר לא מצאתי זכרם במקום אחר, ואלה שמותם למטה ראובן אברהם טואה, למטה שמעון אברהם ציארי, למטה לוי יצחק מועט, למטה יהודה מכלוף עמאר, למטה יששכר מנצור, למטה אפרים משה בן יהודה, למטה בנימן משה ציארי, למטה זבולן נהוראי אזוביב, למטה מנשה סלימאן, למטה דן סעדיה אזוביב, למטה אשר סעדיה זראפה, למטה נפתלי עמרם עמאר, למטה גד שמואל בן נסים.

הפייטנים אשר רשם היידענהיים הם פ׳, ואשר מצאתי אני עד היום הם שע״ג, ועליהם יש להוסיף עוד מ״ה או יותר הנמצאים במחזור רומאניה (כ״ח ד׳ 38), הרי לכל הפחות 418 משוררים, כלם רשומים בקונטרים. (חוץ מאנשי רומאניה, כי אין הס׳ ההוא בידי וכשאֶפְנֶה אשאלהו מבעליו וארשמהו) עם רשימת כל הפיוטים הנמצאים לאיש איש מהם וכל מקומות מושבות כל פיוט ופיוט, באיזה מנהג ובאיזה יום הוא נמצא. כגון הראב״ע נמצאו לו 135 פיוטים, ר״י הלוי (חוץ מהדיואן) 153, ר״י גיאת 176, רמב״ע (חוץ מהדיואן) 177, ר״ש גבירול 96. ואחר תשלום רשימת הפייטנים על סדר א״ב, רשמתי הפיוטים שלא נרשם בהם שם המחבר, תחלה אותם שהם על סדר א״ב (רשמתי מהם עד היום 309), אח״כ אותם שהם בתשר״ק (26), אח״כ אותם שהם בסדר אחר, אח״כ אותם שהם בלי שום סדר (255), ואח״כ אותם שהם בלי חרוז (81), ועוד רשימת חלוקים אחרים כיוצא באלה.

כל זה פרי עבודת שתי שנים (מן טבת תר״ה), אך המלאכה רחוקה מן השלמות מאד, כי מלבד שיש לי עוד לרשום כל הנמצא במחזור רומניא, וגם כל הנמצא במחזור הקראים (וכבר עשיתי ציון לקצת פיוטי ר״י הלוי ורשב״ג הנמצאים שם), עוד חסרו לי ספרי אוינין וקרפנטראס, ומי יודע מתי יבאו לידי. גם הוגד לי כי אנשי אפריקא יש להם מחזורים וספרי פיוטים נדפסים בליוורנו ובענגלאנד, ומי יודע מתי יבאו לידי.

ומלבד כל החסרונות האלה, הנה המלאכה חסרה גם כן מצד אחר, והוא כי בכמה וכמה פיוטים אינני בטוח מן הטעות, כי לא כל אברהם הוא ראב״ע, ולא כל יהודה הוא ר״י הלוי, ולא כל יצחק הוא ן׳ גיאת, ולא כל משה הוא

רמב"ע, ולא כל שלמה הוא ן' גבירול, ומכל מקום אין ספק כי המשוררים האלה פעמים רבות חתמו שמם בקצרה, אברהם וגם אברם, יהודה, יצחק, משה, שלמה, ועל מי יש לנו להשען בזה כי אם על אזן מלין תבחן, וחיך יטעם ויבדיל בין מליצה למליצה, ואני עם היותי בלתי קטון בעיני מן הצד הזה, הנה לא אכחיש כי לפעמים לבי מפקפק ומגמגם במה שאני כותב, וכמה פעמים חזרתי ומחקתי מה שכתבתי, ולקחתי פיוטים מזה ונתתים לזה.

סוף דבר לא אוכל למהר ולהוציא מלאכתי החוצה, וכל מי שיעזור בידי להשלימה (כדרך שעזרתי אני לאחרים) מן השמים יעזרוהו.

ועתה אבא לשאר עניני חכמה אשר במכתבך היקר.

מה שפירשת לא הרי השור ענין נזק, מלשון סורי, יפה פירשת, והיה זה לי לחדוש גדול ולשמחה רבה, כי לא שיערתיו קודם לכן. אבל במה שכתבת על שרש צבת רע בעיני כי לא חשת לעיין באוהב גר עמוד 118. וכן בענין השאלות „ילמדנו רבנו" ושאלתות דרב אחאי, שכחת לעיין מה שכתבתי בבה"ע תקפ"ט 127, 128. ועל מה שכתבתי אז הנני מוסיף עתה כי בדורות האחרונים נשתנה הענין מכמות שהיה בתחלה, ולא היה ההמון שואל שאלות, אבל החכם הדורש היה בוחר לו שאלה כרצונו, והיה משתמש ממנה ומן התשובה הראויה אליה, להכנס בדברים, ולהשמיע לעם דברי מוסר ולפרש להם פרשת היום. והנה השאלה והתשובה היה לו כעין Exordium והכל מעשה הדורש, והאמורא אין לו חלק בכל זה כלל. ואני תמה מאד איך מצאה השערתך חן בעיני ידידנו הרב המופלא שי"ר נ"י, ואולי היה זה להיותו אוהבך, כי אתה והוא אוהבים את הראב"ע, ואתם מקיימים דברו אשר דבר „יבקש אדם שיהיה אוהבו, אולי יאמין בו" ואני לא כן אחשוב, אך אני אומר בהפך: „יבקש אדם שיהיה איהבו ומרחמו, אולי יוכיח על פניו מומו". הן אמת כי בדור הזה דברי הראב"ע הם לבדם נכונים וישרים, וכן ראיתי באצטגנינות שלי כי וֶרִיטַאס אָדִיוּ' פַּארִיט עולה בגימטריאה תר"ז, וכן יהיה הדבר גם מקץ ארבעים שנה, ואז בשנת תרמ"ז השנאה הנולדת מן האמת תהיה במלואה (אָדִיוּם), ואני לא אקוה להיות בחיים בימים ההמה, ואם ירצה ה' ויחייני עד הזמן ההוא, לא אטוש תורת אבי, ולא אמיר את מדותי.

וכן מה שהבאת סיוע מירושלמי דמגלה עאל ר' יהודה בן פזי ועבדה שאלה, איננו ראיה ברורה, כי יתכן שאין הכוונה שעשה מכאן שאלה ותשובה לפתיחת הדרשה, אלא אפשר שהוא על הדרך המצוי בתלמוד, במערבא הא דר' פלוני לא שמיעא להו, ובעי לה מבעי, או פלוני הא דר' פ' לא שמיעא ליה ובעי לה מבעי, והכוונה שהיה מלמד הענין לתלמידיו בדרך שאלה ותשובה, לא שהיה משמיע הענין להמון בדרשתו, והרבה יש להבדיל בין הלמוד לתלמידים והאמירה ברבים.

ועתה הנני להשמיעך מחשבה שעלתה בלבי.

זה כעשרים שנה החלותי לעשות לעקסיקון ללשון המשנה, וקצת דוגמאות ממה שעשיתי הבאתי בבה"ע תקפ"ט, והרבה יותר ממה שכתוב שם כמום עמדי, אבל אח"כ עזבתי את ביתי ובאתי לכאן ונטשתי את מלאכתי, אח"כ גם בעיר הזאת עבדתי בה על דרך אחרת, והוא כי לקטתי מתלמוד ירושלמי ומן המדרשים מליצות

יפות עבריות, אשר אינן כתנ"ך. וגם מזה רפתה ידי, בעבור מלאכות אחרות אשר מְשָׁכוני אליהן; אך תמיד נשארה בלבי התשוקה שתהיה המלאכה נעשית, ושתהיה נעשית על ידי איש יהודי וידידי.

גם ללשון ארמית מאד נכספה נפשי לראות לעקסיקון חדש שימלא מקום לעקסיקון של בוקסטארף, ושיהיה טוב ממנו מפָּנים רבים, שלא יאריך כל כך בדוגמאות מן התרגום, אך יאריך יותר בדוגמאות מן הש"ס ומן המדרשים, ושיכלול רוב למודי חכמה ומוסר הנמצאים בהם (וזה ג"כ נכספתי שיכלול הלעקסיקון האחר, העשוי ללשון המשנה) וכו' וכו'.

ואחרי ראותי שלא נגזר עלי שאעשה המלאכות האלה, אותך ראיתי ראוי והגון לכך, והנה אנכי מעיר ומעורר אותך שתקבל עליך אחת משתי המלאכות האלה או שתיהן, כי:

ראשונה הנני רואה אותך שוקד על לשון רז"ל, ומדקדק בשיחתם באהבה ובנפש חפצה.

שנית הנני רואה אותך בקי בלשון רומי ויוני וסורי, הנצרכות מאד למלאכות האלה.

שלישית אתה אוהב את רז"ל, ולא תצא תקלה מתחת ידך.

רביעית אני נכסף שיהיה הס' נכתב בלשון רומי כספרו של בוקסטארף, אתה בקי בכתיבת הלשון ההוא.

חמישית וגדולה היא אלי, אתה אוהבו של החכם שי"ר, ואולי תוכל להשיג ממנו רשיון לפרסם הרבה מרגליות שיש לו בערך מלים שלו, אשר בזולת זה דואג אני שעמו תמות חכמתו, וזאת דאגה, המכאיבה אותי בלי פוגה.

ששית אתה ג"כ ידידי, וגם אני אהיה לך לעזר אם מעט ואם הרבה.

שביעית מצבך ועיר מושבך (עיר גדולה של חכמים ושל ספרים), ותפארת שמך, ורבוי אוהביך, כל אלה יצליחוך לא לבד לעשות המלאכה, כי גם להוציאה לאור.

התבונן בדברי, והודיעני משפטך עליהם. והיה אם לא תוכל להעמיס על שכמך המשא הזה, אז אפנה על ימין או על שמאל.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום כ"ו כסלו התר"ז,

ידידך שד"ל.

Nr. CDVIII.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 591. Vol. VII. Nr. 50.

15. 12. 1846. כ"ו כסלו התר"ז.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון, שוחר תושיה ומגלה תעלומות, הר"ר משה שטיינ־שניידר שלום עד העולם.

בשבוע שעבר הגיעוני שני ספריך אשר שלחת אלי, מאמר הייחוד להרמב"ם, והעתקותיך האשכנזיות ממיטב שירי לה"ק אשר קראת בשם מָן. והנני מודה לך על תשורתך, ובשמחת לבב קראתי כה וכה קצת מדבריך, וטעמתי מתק מנך, ורוחב מדעך בהערותיך למאמר הייחוד. ובהיות כי נזדמן לי לכתוב לעיר ברלין, לא רציתי להמתין ולכתוב אליך עד שאשלים הקריאה.

[1]) ומדי כתבי אליך אשמיעך הגהה אחת שמצאתי להגיה במאמר הייחוד, והרבה תמהתי עליך ועל ידידנו החכם המופלא מוהר"ר שיר נ"י, איך נעלם הדבר מכם.

הנה בעמוד 10 שורה 4 כתבת: שהבורא ברא בקצוב (?) גלגל הירח חומר פשוט וכו'. ובעמוד 11 ש' 2 כתבת: היה א"כ קרוב גלגל הלבנה מקיף וכו'. ובעמוד 12 בסוף הערה 11 כתבת: ועוד אפשר לתקן כאן: והיה ממנו גרם הארץ היה א"כ קצוב וכו'. ובעמוד 12 שורה 5 ודע שהדי גרמים אשר בקצוב גלגל הירח.

והנה נ"ל ברור כי מאמר הייחוד הנמצא בהמבורג היה כותבו איש אשכנזי (ורוב שבושיו עד נאמן על זה), והנה האשכנזים בדור ק' ור' היו כותבים הצד"י והעי"ן דומות זו לזו, עד שלפעמים יקשה לקורא להבחין ביניהן. כגון במחברת גבירול על הדקדוק הדפים דוקעס קעב יעיאו שן חקוקי זסשרץ, ושטערן הדפים ק.. יעיאו, וימים רבים נשארתי משמים על זה, עד שזכיתי וראיתי כ"י אשכנזי שהיתה הצד"י בו דומה לעי"ן, ואז הבנתי כי צ"ל קֶצֶב יציאות שֵׁן חקוקים זסשרץ, כלומר האותיות שהן ממוצא השנים הן זסשר"ץ. וכן כאן נ"ל ברור כי קצוב גלגל הירח הוא מה שנקרא בשאר ספרים מקוער גלגל הירח, וכן בערבי מַקְעַר conca-vitas, והוא מלשון קְעָרה. והנה במקום קצוב צ"ל קעור, או קוער.

עוד אתמה עליך ועל הרב המופלא הנ"ל, איך הנחתם בעמוד 14 המלאך העשיה (21), ולא ראיתם כי צ"ל המלאך העשירי [2].

---

[1]) מכאן ואילך נדפס בספר שני המאורות להר' משה שטיינשניידער (דפוס שני). בערלין תר"ז עמוד VI שורה י"ט—ל"ז.

[2]) ע"כ נדפס כמו למעלה.

אתה עתה ברוך ה׳ צדק צדק תרדוף, וקודם שתוציא לאור כתבים קדמונים קשי ההבנה, הלך אחר ב״ד יפה, הנמצא לכל דורשיו והוא לכל חליי המאנו־סקריפטען רופא, עץ חיים הוא למחזיקים בו והוא עדיין לעץ חיים מצפה, ואתה שלום ורעיתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום כ״ו כסלו תר״ז,

ידידך שד״ל.

Nr. CDIX.

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 594. Vol. VII. Nr. 53.

4. 2. 1847. י״ח שבט התר״ז.

לכבוד ידידי החכם המפואר דאקטאר יוליוס פירשט שלום עד העולם.

סוף סוף קבלתי האריענט אשר שלחת אלי דרך מיילאנד, ושמחתי בו כמוצא שלל רב.

והנני נותן לפניך ס׳ יונה בל׳ יוני, מועתק בתכלית הדיוק כאשר הוא בידי במחזור כ״י על קלף (הכולל ג״כ אזהרות ר׳ אליהו הזקן, אשר אשלח אליך פעם אחרת), ואח״כ נעתק, בכתיבה יונית על ידי בן אחות אשתי מיכאל קוזין (Cusin) דקטאר יורים, בחור משכיל ונבון בכל חכמה, היושב בעיר מולדתי ומולדתי טרי־אסטי, והוא הוסיף ג״כ הערות כה וכה, כאשר תראה. והוא עשה ג״כ הקדמה, אבל מחקתי אותה, כי הוא לא ראה החומש עם תרגום יוני דפוס קוסטנטינא (ושלשה קפיטל מהתרגום ההוא כתובים ג״כ בוואלפיום Biblio- IV. 1219—26 theca), גם אין לו פנאי לעסוק בחקירות כאלה אשר אינן מאומנותו, לפיכך אין הקדמתו בתכלית השלמות.

גם חזרתי והעתקתי קצת מדברי ר׳ דוד הבבלי, שכבר שלחתי אותם לר׳ גבריאל פאלק ולא הדפיסם, והנם טמונים בתוך האגרת הזאת.

והנני נותן לפניך עתה פירוש ראשי תבות של ידידי החכם אלמנצי.

א״ב אהרן ברכיה ממודינא
א״י אליעזר יונה Castelbolognese
א״מ אברהם מיכאל Fontanella
חא״ח[ה] חנניה אלחנן חי הכהן
חיד״א חיים יוסף דוד אזולאי
יא״מ יצחק אליהו מנחם Ascoli
י״ב ישראל בנימן Bassan

יוסף י"ח יוסף יעקב חי טיבולי (Tivoli) (לא סיפולי)
י"ח יעקב חי ריקנאטי
יי"ע יעקב יוסף עובדיה אלגאזי
י"נ ישראל נחמן דראביטשער (לא דראהיטשער)
י"צ יוסף צבי
י"ש ידידיה שלמה
יש"ש יעקב שמשון שבתי Sinigaglia
מ"ש מרדכי שמואל Ghirondi
ע"ח עמנואל חי Ricchi
צ"ה צבי הירש
ר"ח רפאל חיים מאיטליה
ר"י ר' יהודה Curiat
ר"מ ר' משה זכות
רמח"ל ר' משה חיים לוצאטו

ועתה ידוע יהיה לך כי המשכיל זלמן שטערן מדפיס הפרחון (אשר הוא עתה בפארמא) יש בידו מנחם בן סרוק יקר מאד, הכולל השגות דונש, ותשובות תלמידי מנחם ותלמידי דונש ותשובות רבנו תם, והוא מוכן לשלוח אליך העתקת כל זה אם תתפשר עמו לתת לו שכרו, כי איש עני הוא. ואתה אם רצונך להוציא לאור Corpus Grammaticorum, זה יהיה כמו עדי זהב למלאכתך. אם תרצה לכתוב אליו תוכל לתת האגרת בתוך אגרתך אלי.

והנני נכסף מאד לראות ביבליאטעקא יודאיקא שלך.

ומה עשית בקינת רשב"ג על ר' האי?

ועתה חזק ידידי, ושלח אלי דברים חדשים, ואני אשלח אליך דברים עתיקים.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום והאריענט שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום י"ח שבט תר"ז,

ידידך שד"ל.

Nr. CDX.

An Herrn Marcus Dubs in Lemberg.

Nr. d'ordre de l'Ind. rais. 595. Vol. VII. Nr. 54.

5. 2. 1847. י"ט שבט התר"ז.

לכבוד ידידי ואדוני המהולל ברב התשבחות מהר"ר מרדכי דובס נ"י שלום עד העולם.

ביום אתמול קבלתי מכתבך הנחמד וגם הס' אשר שלחת אלי במתנה, ובכל נפשי אודה לך על זה ועל זה. והיום קבלתי אגרת שנית מהמדפיס בויש,

האומר כי ודאי בית אוצרי נשלח בחזרה מעיר הממלכה לעירך, רק שהצענזור תמאן שיודפס השיר דרך ארץ, וגם בהקדמה נמחקו קצת דברים. ואני אין זה רע בעיני כלל, כי מה לי אם לא אחזור ואוציא לאור עתה מחברת דרך ארץ? וכמה שירים וענינים אחרים יש בידי לתת במקומה. וכן אם אסיר מן ההקדמה קצת דברים שדברתי נגד לשונות העמים, אין רע בזה. ואולם הנה בכל לבבי אברך על הרעה, כי כל דעבדין מן שמיא לטב, כי לטובתי נתעכבה הדפסת הספר, כי מתוך כך ראיתי והבנתי כי לא טובה היתה עצתי אשר יעצתי שלא לשלוח עוד מכתבי בספרים מלוקטים, כי סוף סוף אי אפשר שיתפשט בית אוצרי בכל העולם, ויותר יתפשטו דברי בצאתם לאור במקומות שונים, ורק על ידי כן אוכל להגדיל תורה ולהאדירה. והבנתי זה בראותי ס' הליכות קדם שנדפס באמשטרדם, כי אז הכה לבי אותי ואמר לי: מי יודע כמה בחורי חמד בארץ הולאנד יתלהבו באש אהבת התורה והחקירה ובאהבת לה"ק, בראותם דבריך המפוזרים בארצם, וכמה מהם מעולם לא יראו בית אוצרך היוצא בארץ רחוקה; ועתה השמר לך ושמור נפשך מאד, פן יקויים בך מקרא שכתוב מונע בר יקביהו לאום. גם עתה מקרוב שלח אלי האיש מגדל שטערן שני קונטריסים אחרונים מכוכבי יצחק, עם בקשה שאשלח לו מכתבים לתת בספרו. גם פירשט שלח לי ארבע שנים מן האריענט, וקצת ספרים אחרים, למען אוסיף לשלוח אליו מכתבים. והנני רואה כי מאחר שהדור חפץ בספרים מלוקטים, בעלי מחברים שונים, אם אוציא את עצמי מן הכלל, אחטא לאלהים.

לכן אברך את ה' שלא נתקיימה עצתי, והנני מוכן להסיר מהקדמתי כל המאמר המתחיל: וכבר הייתי כפעם בפעם מצטער ואומר בלבי וכו' עד: „אם היו הדברים הרעים נדפסים לבדם" ובמקום הדברים האלה כה יהיה דברי:

וכבר פעמים רבות צעקו עלי תלמידי ויודעי שמי, כי כבד עליהם להביא אל ביתם כל הספרים הכוללים קצת ממכתבי, ובפרט כאן באיטליאה הספרים ההם לא נתפשטו רק מעט ואינם נמצאים אפילו אחד בעיר; על כן עתה גמרתי בלבי לאסוף ולכנים פזורי מכתבי ונפוצות מאמרי לקבץ בספרים בפני עצמם. אך יען וביען נתקיימה בי בחסד האל (וכו').

לכן אם יוודע לך ידידי ואדוני היקר שחזר הס' לעירך, ושאין מניעת הצענזור רק על דרך ארץ ועל מה שכתבתי בהקדמה על הלשונות החדשות, הנני מבקש ממך שתאסוף אל ביתך הדרך ארץ עם השיר הנוסף בסופו, ובהקדמה תמחוק המלות: ומלשון רומי נשתרבב המנהג גם בשאר לשונות לקרוא לדרכי היושר honneur, Ehre, ולאיש ישר הולך homme d'honneur, ehrlicher Mann ומליצות רבות כאלה, והמליצות האלה הן אבני נגף — ובמקומן תכתוב: והמלה הזאת והנמשכות ממנה הן אבני נגף (וכו' כמו בכ"י).

בי אדוני תודיע כל זה לידידנו היקר יה"ש, ותברכהו בשמי, ואתה תכף כשתדע דבר מן הצענזור תמהר ותודיעני.

ואתה ידידי ואדוני היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום י"ט שבט תר"ז,

ידידך שד"ל.

Nr. CDXI. ([1]

An Herrn S. G. Stern in Parma.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 596. Vol. VII. Nr. 55.

25. 2. 1847. ט׳ אדר התר״ז.

Nr. CDXII. ([2]

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 598. Vol. VII. Nr. 57.

1. 3. 1847. י״ג אדר התר״ז.

לכבוד ידידי החכם המפואר דקטאר יוליאוס פירשט שלום עד העולם.

גם כי עדיין לא קבלתי תשובה לאגרתי הקודמת מיום י״ח שבט, (ובטעות כתבתי כ׳ שבט, ואח״כ ראיתי כי כ׳ שבט היה יום שבת), הנני נותן לפניך היום תחלת אזהרות ר׳ אליהו הזקן, והוא $^1/_3$, ואם תרצה אשלח אליך השאר, ואחריהן אשלח אליך אם תרצה גם אזהרות ר׳ יצחק בר ראובן.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום י״ג אדר תר״ז,

ידידך שד״ל.

משה חֵפץ לא חי מאה שנה.

ביאַהרבוך של בוש לשנה זאת הוציא לאור החכם היקר דקטאר צונץ Einen gefundenen Brief, ובכלל דבריו נמצא כי החכם משה חפץ בעל ס׳ מלאכת מחשבת היה בן 100 שנה כשנעשתה צורת פניו הנדפסת בספרו.

---

[1]) נדפס בראש ספר תשובות, חלק ראשון: תשובות תלמידי מנחם בן יעקב ן׳ סרוק ה״ה ן׳ קפרון יהודה ן׳ דוד ויצחק ן׳ גיקטיליה על תשובות דונש בן לברט הלוי אשר חלק על מנחם רבם, חלק שני: תשובות תלמיד דונש הלוי בן לברט, ה״ה יהודי אבן ששת אשר השיב על דברי מנחם בן סרוק, לא נודעו בלתי היום ויצאו כעת לאור עולם עפ״י כ״י יחיד בעולם עם הערות מושכלות ובאור סגנון לשון ומבוא לקורות לשון עברי ע״י זלמן בן מו״ה גאטטליעב ן׳ כ״ץ שטערן. ווין 1870; עיין רשימת נפוצות מאמרי שד״ל עמוד שמ״ו—ש״ן מספר LIII.

[2]) נדפס בשלמותו בל״א בליטעראטורבלאט דעס אריענטס 1847 עמוד ר״ס—רס״א, ובלה״ק בלבנון תרכ״ו עמוד ס״א.

הדבר הזה שבוש גדול הוא, וכבר נפל בטעות הזאת גם החכם De Rossi, אך תמיהה גדולה יש לי על חוקר עמוק כצונץ איך לא ראה הטעות, וגם אם המכתב איננו שלו, איך לא הוסיף עליו הערה אחת להודיע אמתת הדבר.

תחת צורת פניו של בעל מלאכת מחשבת הנדפס בשנת 1710, כתוב כך:

משה חפץ פה בתמונה, בשנת ע"ת בן מא"ה שנה.

מלת מאה היא כתובה בכתיבה יותר גדולה, ושני קיים עליה, הכל כמו במלת ע"ת, ומי לא יבין כי צחוק עשה לנו ר' משה חפץ, ושהוא לא היה רק בן 46 שנים כחשבון מלת מא"ה? ואם היה בן מאה שנה ממש, מה מקום לאותם שני קוים על מלת מאה כמו על מלת עת?

ועוד שנית, כל המסתכל בצורה ההיא ורואה משה חפץ בקווצותיו תלתלים שחורות כעורב, ויורדות על כתפיו, בעיניו יראה ובלבבו יבין שלא יתכן שיהיה האיש ההוא בן מאה שנה.

שלישית, בדברי המחבר בהקדמתו, ובדברי המגיה (דוד בר שלמה אלטאראס) בסוף הספר, אין זכר ורמז שהיה המחבר זקן בא בימים, אבל המגיה אומר עליו כדברים האלה: „אחלי יכונו דשנים ורעננים יהיו ימיו בטוב ושנותיו בנעימים. ויאמר די לצרותיו ונסו יגונותיו ואנחותיו, ותרבינה סרעפותיו ושמחותיו, ויזכה לעשות ספרים אחרים, תומים ואורים, כאות נפשו המשכלת" הכזה יהיה מה שיתפלל אדם על אוהבו בן 100 שנה?

רביעית, בשנת 1700 מת גרשם חפץ בנו בכורו ויחידו של משה, והוא בן שבע עשרה שנה, ובשנה ההיא נדפס ס' יד הרוזים, מלאכת הבחור ההוא, ואביו מקונן על בנו בראש הספר, ובתחלת דבריו כתוב: „כי המר שדי לי מאד בי יד ה' הויה, בנעורי גדלני כְּאָב יסור יסרני יה" הרי מבואר כי בזמן מיתת בנו היה הוא משה עדיין בימי נעוריו, וזה יצדק אם היה אז בן 36, לא אם היה בן 90.

חמישית, בסוף ס' יד חרוזים מן הדפוס הנ"ל נדפס ההספד שנעשה על מיתת הבחור גרשם חפץ, והספדן מסיים בדברי תנחומין לר' משה אביו, ובכלל דבריו: ויראה בנים ובני בנים עוסקי תורה וכו'. היתכן לומר כזאת על איש בן 90 שנה, אחרי מיתת בנו יחידו?

ששית, יש בידי תנ"ך דפוס ויניציאה עם פירוש המלות הקשות בלשון איטלקי, ונדפס התנ"ך ההוא בשנת חרות על הלחת (1678), ובראשו נדפס שיר אחד, ובראשו כתוב: „כראות אחד מן התלמידים על דלתי התורה שוקדים ומתמידים שלמות ויופי המלאכה שמורה בכל וערוכה נעשתה כדין וכשורה פתח ושר את השירה" ובשולי השיר חתום: משה בכ"ר גרשון חפץ יי"ץ" והנה אם בשנת 1710 היה משה חפץ בן 46 שנה, יצדק היותו בשנת 1678 אחד מן התלמידים, כי היה אז בן 14 או בן 13; אבל אם בשנת 1710 היה בן 100, א"כ בשנת 1678 היה בן 68, ואיך יתכן לומר עליו שהיה אחד מן התלמידים? גם יש לדעת כי מלות כראות אחד מן התלמידים וכו' כתובות בכתב רש"י, רק מלת אחד כתובה בכתב מרובע, ולא מצאתי פתרון לזה, אלא כי גם כאן צחוק עשה לנו משה חפץ, והיתה כוונתו לרמוז כי היה אז בן י"ג שנה כחשבון מלת אחד.

ואחרי הראיות האלה הלקוחות מספרים נדפסים אגידה ואספרה קבלה שיש בידי מאחד מרבותי.

החכם ר׳ מרדכי יצחק קולוניאה (אחיו של הרב המפואר le Chevalier Abr. de Cologna) נולד במנטובה והרביץ תורה בטריאסטי אולי שלשים שנה, ומת זקן מאד בשנת 1824, ואני שמעתי מפיו ששמע מרבותיו ששמעו מרבותיהם כי חכמי דורו של משה חפץ כששמעו מה שהכין לכתוב תחת צורת פניו, אמרו לו: אל תעשה את הדבר הזה, כי הדברים האלה אין ראוי לצחק בהם; והוא לא שמע אליהם, ולא עברה שנה עד שנאסף אל עמיו — והנה משה חפץ לא מת בשנת ת״ע, אף לא בשנת תע״א, אבל מת בתחלת שנת תע״ב, בסוף שנת 1711, עיין מצבת קבורתו בביבליאטעק של וואלפיוס חלק ד׳ עמוד 1213, ושם כתוב: היתה מנוחתו יום שבת, סדר הנה הוא לך כסית עינים, התע״ב. ויהי מה, הרי מבואר כי הזקנים אשר היו בימי משה חפץ יודעים היו כי לא בן 100 שנה היה, אלא כי דרך צחוק וצחות כתב בן מא״ה שנה.

ואחרי שהיה משה חפץ בן 46 שנים בשנת ע״ת, ומת בשנת תע״ב, נראה לי כי מה שכתוב במצבת קבורתו.

פִּי אֵל דִּבֵּר לָךְ: רַב׃ לִמְנוּחָתֶךָ
צֵא בֶּן חַיִל, בֹּא בִּשְׁנַת חֶמְדָּתֶךָ

נ״ל כי במלות בן חיל נרמז שהיה בן 48 שנה במותו, כחשבון מלת חי״ל. ודע כי בוואלפיוס כתוב לך בשנת חמדתך, אבל על האבן כתוב (בעדות אחד מתלמידי היושב בויניציאה מקום מיתת משה חפץ) בא בשנת חמדתך.

Nr. CDXIII. ([1]

An Herrn Dr. Julius Fürst in Leipzig.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 599. Vol. VII. Nr. 58.

6. 4. 1847. כ׳ ניסן התר״ז.

לכבוד ידידי החכם המפואר דקטר פירשט נ״י שלום עד העולם.

ביום י״ג אדר שלחתי אליך תחלת אזהרות ר׳ אליהו הזקן, והיום הנני נותן לפניך המשך, ופעם אחרת אשלח לך התשלום. גם הנני נותן לפניך מאמר על חיי ר׳ משה חפץ, ומודעה על שני כ״י יקרים מאד.

[1]) נדפסת מקצתה בלה״ק ומקצתה בל״א בליטעראטורבלאט דעס אריענטס 1847 עמוד ר״ן—רנ״ו, עמוד תכ״ו שורה ב׳—מ׳, עמוד תמ״א—תמ״ה, ושם הערות להמעריך הן. נדפסת בלה״ק בלבנון תרכ״ו עמוד ס״ו.

וחנני יושב ומצפה מתי תבא אלי באגרת ומתי תשלח אלי המשך האר־יענט, כי בלאו הכי ירא אני שמא אינך בחיים, או שמא האריענט עבר ובטל מן העולם. ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ׳ ניסן תר״ז, ידידך שד״ל.

והכסף מן ווייגעל מתי יבא?

ידידי הנכבד ר״י אלמנצי עתה מקרוב קנה כמו מאה ספרים כ״י, ואדבר עתה על שנים מהם.

סדור רב עמרם גאון

תחלתו: עמרם בר ששנא ריש מתיבתא דמתא מחסיא, לרבנא יצחק בריה דרבנא שמעון, חביב ויקר ונחמד עלינו ועל ישיבה כלה, שלום רב ורחמים מן השמים יהי עליך ועל זרעך ועל כל חכמים ותלמידים ואחינו ישראל השרויים שם.

הס׳ הזה נכתב באיטליאה אולי זה מאה שנה, ונעתק מכ״י שנכתב בעיר רודוס (Rodi) על ידי משה בר יצחק גרסיאן (Graziano) בטבת שנת קפ״ו, והוא 74 דפים אקטאף, והוא כולל סדר הברכות והתפלות והמנהגים. והנני מעתיק מה שמצאתי בס׳ הזה בענין הפיוטים:

וכן אמר רב נוטרונאי גאון ז״ל בהבדלת מוצאי שבת אם אומר הבדלת ישראל ממצרים, כגון הבדילני דודי מִטֻמאת פתרום, דלאו הבדלת שבת מֵחֹל היא, הרשות בידו. ואמת נהוג הכל (?) זאת פֻּעֲלָה ימינך אין מנהג לומרה במתיבתא ולא בבית רבינו שבבבל כל עיקר, אלא אמת ואמונה כל זאת וקיים עלינו —

ולומר סליחות (בתענית) כך ראוי, כשמגיע ש״ץ בחנון המרבה לסלוח, אינו חותם, אלא מתחיל בסליחות, ובתחלת סליחות הרבה מנהגות יש, יש שמתחילין כי על רחמיך הרבים, ויש שמתחילין בפסוק רצוי סליחה, ויש שמתחילין לא בחסד ולא ברחמים באנו לפניך, ויש שמתחילין אבינו מלכנו אבינו אתה, אבינו מלכנו אין לנו אלא אתה, אבינו מלכנו רחם עלינו, סלח לנו אבינו כי חטאני מחול לנו כי פשענו, עד סוף הסליחות —

ועשרת ימים שבין ר״ה ליוה״כ בשחרית ומנחה אומר אבינו מלכנו, ומשכימין בכל יום לבתי כנסיות לפני עמוד השחר ומבקשים רחמים וכך מתחילין, אומר ש״ץ אשרי יושבי ביתך ועונין אחריו עד תהלת ה׳ ידבר פי, ואומר ש״ץ קדיש ומתחיל ואומר לך ה׳ הצדקה ולנו בושת הפנים, מה נתאונן (וגו׳) נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה אליך כי ימינך פשוטה לקבל שבים, אתאנו על שמך ה׳ עשה למען שמך, בעבור כבוד שמך כי אל מלך חנון ורחום שמך, לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך, כדלים וכרשים דפקנו דלתיך, מה נאמר לפניך יושב מרום ומה נספר לפניך שוכן שחקים, מה נאמר לפניך כי בושנו במעשינו, ומה נספר לפניך כי נכלמנו בעווניגו, מה נאמר לפניך ה׳ אלהינו מה נדבר ומה נצטדק, אנו בושים במעשינו ונכלמים בעונינו, אלהינו בושנו ונכלמנו להרים אלהינו פנינו אליך, כי עונותינו רבו למעלה ראש ואשמתנו גדלה עד לשמים, כי עונותינו רבו מלמנות וחטאתינו עצמו מספר, כי עונותינו עברו ראשנו כמשא כבד יכבדו ממנו, אם עונות תשמר יה (וגו׳), אם עונינו ענו בנו

(וגו׳), מקוה ישראל ה׳ מושיעו בעת צרה, אל תבא במשפט עמנו (וגו׳), אין כמוך באלהים ה׳ ואין כמעשיך, מי אל כמוך (וגו׳), ישוב ירחמנו (וגו׳), תתן אמת (וגו׳), כי לא על צדקותינו (וגו׳), אל מלך, ויעבור, וחטאה ונקה, למען שמך ה׳ וסלחת לעוננו כי רב הוא, סלח לנו אבינו כי חטאנו מחול לנו מלכנו כי פשענו, כי אתה ה׳ טוב וסלח (וגו׳), כי עמך הסליחה (וגו׳), שוב מחרון אפך (וגו׳), שוב למען עבדיך (וגו׳), שובה ה׳ עד מתי (וגו׳), שובה ה׳ חלצה נפשנו והושיענו למען חסדך, שובה ה׳ רבבות (וגו׳), שובה ה׳ את שביתנו (וגו׳), שובה משובה ישראל (וגו׳), שובה ישראל עד ה׳ אלהיך (וגו׳), קחו עמכם דברים (וגו׳), וקרעו לבבכם (וגו׳), דרשו ה׳ בהמצאו (וגו׳), יעזוב רשע דרכו (וגו׳), סלח נא לעון העם הזה (וגו׳), ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך, הטה אלהי אזנך ושמע (וגו׳), ה׳ שמעה ה׳ סלחה (וגו׳), אל מלך, ויעבור, זכור ה׳ חרפת עבדיך (וגו׳), זכור רחמיך ה׳ וחסדיך (וגו׳), זכור ואל תפר בריתך אתנו, זכור ה׳ מה היה לנו (וגו׳), הביטה וראה את אנחותינו, הביטה וראה את בשתנו, האזינה ושמע את אנקתנו, הביטה וקבץ את גליותינו, הביטה ומחה את דמעתנו, הביטה וראה את הריגתנו, הביטה ושמע את זעקתנו, הביטה ורפא את חליינו, האזינה ושמע את וידויינו, הביטה וטהר את טמאתנו, הביטה והעלה את ירידתנו, הביטה והסר את כלימתנו, הביטה ולחץ את לוחצינו, הביטה וראה את מצוקותינו, האזינה ושמע את קולנו, הביטה ובקש את רדיפתנו, הביטה וראה את שוממותנו, הביטה ושמע את תפלתנו, הביטה וקבל את תהנתנו, הביטה וראה כי אין לנו אלוה אחר אלא אתה, הביטה וראה כי אין לנו עוזר וסומך אלא אתה, הביטה וראה כי אין לנו גואל ומושיע אלא אתה, הביטה וראה כי אכלונו אויבים, הביטה וראה כי בלעונו צרים, הביטה וראה כי שללונו בוזזים, הביטה וראה כי הממונו זאבים, הביטה וראה כי אכלונו בכל פה, הביטה וראה כי הכבידו עֻלם עלינו, הביטה וראה כי כלתה רוחנו, הביטה וראֵה כי נקטה נפשנו, הביטה וראה כי אין לאל ידנו, היינו חרפה לשכנינו (וגו׳), היינו משל בגוים (וגו׳), היינו שחוק לכל עמים נגינתם כל היום, היינו כיתומים אשר אין להם אב וכאלמנות אשר אין להן רועה, אתה הוא מלכנו אלהים צוה ישועות יעקב, בשמך נבוס קמינו, אל תזכר לנו עונות ראשונים מהר יקדמונו (וגו׳), אל תקצוף ה׳ עד מאד (וגו׳), עשה כמו שאמרת וזכרתי את בריתי יעקב (וגו׳), ועשה כמה שאמרת וזכרתי להם ברית ראשונים (וגו׳), עשה כמו שהבטחתנו ואף גם זאת (וגו׳) ורחם עלינו כמו שכתוב כי אל רחום ה׳ אלהיך (וגו׳), שמע את נאקתנו כמו שכתוב וישמע אלהים את נאקתם (וגו׳), ראה בְעָנְינו כמו שכתוב וירא אלהי׳ את בני ישראל וידע אלהים, קומה עזרתה לנו (וגו׳), אל תרחק ממנו כי צרה קרובה (וגו׳), עזרנו אלהי ישענו על דבר (וגו׳), נשא עינינו אל ההרים מאין יבא עזרנו, עזרנו מעם ה׳ (וגו׳), למען שמך ה׳ וסלחת לעוננו כי רב הוא, למען שמך ה׳ תחיינו בצדקתך תוציא מצרה נפשנו, שמרה נפשנו והצילנו אל נבוש כי חסינו בך, תם ויושר יצרונו כי קוינוך, פדה אלהים את ישראל מכל עונותיו פודה ה׳ נפש עבדיו (וגו׳), ה׳ חננו לך קוינו (וגו׳), אל מלך, אליך נשאנו את עינינו היושבי בשמים, נשא עינינו אל ההרים

מאין יבא עזרנו, עזרנו מעם ה׳ (וגו׳), אל יתן למוט רגלנו אל ינום שמרנו, הנה לא ינום (וגו׳), הנה כעיני עבדים (וגו׳), חננו ה׳ חננו (וגו׳), רבת שבעה לה (וגו׳), חננו אלהים כחסדך כרוב רחמיך מחה פשענו, עשה עמנו כמה שאמרת אנכי אנכי הוא מוחה (וגו׳), עשה כמו שאמרת מחיתי כעב (וגו׳), עשה כמו שאמרת למעני אעשה (וגו׳), עשה כמו שאמרת למען ציון לא אחשה (וגו׳), שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו, הלעולם תאנף בנו (וגו׳), הלא אתה תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך, רצית ה׳ ארצך (וגו׳), נשאת עון עמך (וגו׳), אספת כל עברתך (וגו׳), ויבטחו בך יודעי שמך (וגו׳) אליך זעקו ונמלטו (וגו׳), בך בטחו אבותינו (וגו׳), בטחו בה׳ עדי עד (וגו׳), ה׳ הושיעה המלך (וגו׳), הושיעה את עמך (וגו׳), הושיענו אלהי ישענו וקבצנו מן הגוים (וגו׳), הושיענו אלהים כי באו מים עד נפש, לה׳ הישועה (וגו׳), פנה אל תפלת הערער (וגו׳), כי שומע אל אביונים ה׳ (וגו׳), כי לא בזה ולא שקץ (וגו׳) שומע תפלת עדיך (וגו׳), שמעה תפלתנו ה׳ ושועתנו האזינה אל דמעתנו אל תחרש, שמע קולנו ה׳ וקבל ברחמים את תפלתנו, שמע ה׳ קולנו נקרא וחננו ועננו, קולנו שמעת אל תעלם אזנך לרוחתנו לשועתנו, כי לא על צדקותינו (וגו׳), ה׳ שמעה ה׳ סלחה, ואם יש שהות בלילה אומר סליחות כמו שירצה, אל מלך וכו׳ כשחטאו ישראל במדבר עמד משה בתפלה לפניך ובקש רחמים על עמך, וכך אמר בתפלתו, מלכי ואלהי סלח נא לעון העם הזה (וגו׳), ואתה השבתו כדברי טובך, בִשַרתו ואמרת לו סלחתי כדבריך, וכן כתוב בתורתך ויאמר ה׳ סלחתי כדברך, ולירושלים עירך אמרת לה הנני נשפט אותך (וגו׳), ואנו בושים במעשינו ונכלמים בעונינו, נשחרו פנינו מפני חטאינו, ונכפפה קומתנו מפני אשמתנו, ואין לנו פה להשיב ולא מצח להרים ראש, והיאך נעיז פנינו או נקשה ערפנו לומר לפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו צדיקים אנחנו ולא חטאנו אבל אנחנו (וכו׳), אשמנו מכל עם בושנו מכל דור (וכו׳), כחנו לנכרים, ועדיין לא שבנו מתעייתנו והיאך נעיז פנינו או נקשה ערפנו, והיאך נאמר לפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו צדיקים אנחנו ולא חטאנו, אבל חטאנו, לעינינו עשקו עמלנו (וכו׳), תעינו כצאן ואבדנו, ועדיין לא שבנו מתעייתנו, והיאך נעיז פנינו, אבל חטאנו, ויחן ה׳ אותם וירחמם ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה, חננו אלהים כחסדך כרוב רחמיך מחה פשעינו, הרב כבסנו מעווננו ומחטאתנו טהרנו, כרחם אב על בנים רִחַם ה׳ על יראיו, כרחם אב על בנים ירחם ה׳ עלינו, כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו, כי אין במות זכרך (וגו׳), לא המתים (וגו׳), ואנחנו (וגו׳), היספר בקבר (וגו׳), היודע (וגו׳), חוסה ה׳ על עמך ואל תתן (וגו׳), יודע בגוים לעינינו (וגו׳), לא לנו ה׳ לא לנו (וגו׳), למה יאמרו (וגו׳), ואלהינו בשמים (וגו׳), אלהינו שבשמים חוס ורחם עלינו, אלהינו שבשמים חוס וחמול על שאריתנו, א״ש שמע קול תפלתנו, א״ש יכמרו רחמיך על פליטתנו, א״ש בטל מעלינו גזרות קשות, א״ש חדש עלינו גזרות טובות, א״ש אל תבא במשפט עמנו, א״ש תעמוד לפניך זכות אבותינו, א״ש שלח ברכה במעשה ידינו, א״ש שלח רפואה לחולי עמך, א״ש הצמח לנו ישועה בקרוב, א״ש קרב קץ גאולתנו, א״ש אל תתננו בנפש

צרינו, א״ש [בטל?] מאויי רשעים עלינו, א״ש (אַל) תפק זממם בנו, א״ש אל תכלה נחלת הנשארת, א״ש אל תבא במשפט עמני, א״ש אל תדיננו כחטאתינו, א״ש אל תשלם לנו כגמוֹלנו, א״ש קרע רוע גזר דיננו, א״ש מחוק שטרי חובותינו, א״ש כתבנו בספר חיים טובים, א״ש כתבנו בס׳ זכרון, א״ש כתבנו בס׳ זכיות, א״ש כתבנו בס׳ מזונות פרנסה וכלכלה, א״ש החזירנו בתשובה שלמה לפניך, א״ש ברך שנה זה ופירותידה, א״ש זכרנו בזכרון טוב מלפניך, א״ש זכרנו בפקידת ישועה ורחמים, חטאנו עם אבותינו העוינו והרשענו, ה׳ אלהים אל תשחת עמך (וגו׳), אתה תקום תרחם ציון (וגו׳) אתה ה׳ אל תרחק איילותינו לעזרתנו חושה, חושה לעזרתנו אלהי תשועתנו, אתה ה׳ לא תכלא רחמיך ממני חסדך ואמתך תמיד יצרונו, אתה ה׳ לעולם תשב (וגו׳), ועתה ה׳ אבינו אתה (וגו׳), כי אתה אבינו (וגו׳), היטיבה ברצונך את ציון (וגו׳), אז תחפוץ (וגו׳), בונה ירושלים ה׳ (וגו׳), והוא רחום (וגו׳), עשה כמו שאמרת לא אעשה חרון אפי (וגו׳), רפאנו ה׳ ונרפא הושיענו ונושעה כי תהלתנו אתה, בורא עולם במדת רחמים בטל גזרות מעמך ישראל ברחמיך הרבים, רחום וחנון חטאנו לפניך רחם עלינו, אב הרחמים מלא רחמים חטאנו לפניך רחם עלינו, אדון הסליחות חלר״ע, בוחן לבבות חלר״ע, גולה עמוקות חלר״ע, דובר צדקות חלר״ע, הדור בנפלאות חלר״ע, ותיק בנחמות חלר״ע, זוכר ברית אבות חלר״ע, חוקר כליות חלר״ע, טוב ומיטיב לברייות חלר״ע, יודע כל נסתרות חלר״ע, כובש עונות חלר״ע, לובש צדקות חלר״ע, מלא זכיות חלר״ע, נורא תהלות חלר״ע, סולח חטאות חלר״ע, עוזרה בצרות חלר״ע, פועל ישועות חלר״ע, צופה עתידות חלר״ע, קורא הדורות חלר״ע, רוכב ערבות חלר״ע, שומע תפלות חלר״ע, תקיף בעולמות חלר״ע, אל חנון שמך אל רחום שמך בנו נקרא שמך ה׳ עשה למען שמך, עשה למען אמתך, עשה למען בריתך, עשה למען גדלך, עשה למען דתך, עשה למען ימינך, עשה למען כסא כבודך, עשה למען כבודך, עשה למען אוהביך שוכני עפר, עשה למען משה ואהרן, עשה למען דויד ושלמה, עשה למען שוממות ירושלים, עשה למען הריסות מזבחך, עשה למען שרפת היכלך, ע״ל עניים ואביונים, ע״ל יתומים ואלמנות, ע״ל ישרים וצדיקים חסידים ותמימים, ע״ל תינוקות של בית רבן שלא חטאו, ע״ל גמולי חלב שלא פשעו, ע״ל שמך הגדול הגבור והנורא שנקרא באהבה עלינו, עננו אבינו עננו, ע׳ בוראנו ע׳, ע׳ גואלנו ע׳, ע׳ דורשנו ע׳, ע׳ אלהי אברהם ע׳, ע׳ פחד יצחק ע׳, ע׳ אביר יעקב ע׳, ע׳ עזרת השבטים ע׳, ע׳ משגב אמהות ע׳, ע׳ מחיה המתים ע׳, ע׳ המלך הקדוש ע׳, ע׳ הרוצה בתשובה ע׳, ע׳ המלך המשפט ע׳, דעני לאברהם בטורא דמוריה ענינן, דעני ליצחק על גבי מדבחא ענינן, דעני ליעקב בבית אל ענינן, ד׳ ליוסף בבית אסירי ע׳, ד׳ לאבהתנא על ימא דסוף ע׳, ד׳ למשה בחורב ע׳, ד׳ לאהרן במחתייא לקדשא [?] ע׳, ד׳ לפנחס כד קם מגו כנישתא ע׳, ד׳ ליהושע בגלגלא ע׳, ד׳ לשמואל במצפה ע׳, ד׳ לדוד במערתא ע׳, ד׳ לשלמה בירושלם ע׳, ד׳ לאליהו בהר הכרמל ע׳, ד׳ לחזקיהו בחלותו ע׳, ד׳ לאלישע ביריחו ע׳, ד׳ ליונה במעי הדגה ע׳, ד׳ לחנניה מ׳ וע׳ ענינן, ד׳ לדניאל בגוב אריָוָן ע׳, ד׳ למרדכי ואסתר בשושן הבירה ע׳, ד׳ לכל צדיקי וחסידי

ע׳, ד׳ לתבירי לבא ע׳, ד׳ למכיכי רוחא ע׳, ד׳ למסכיני ע׳, ד׳ לעשוקי ע׳, ד׳ לארמלתא ע׳, ד׳ ליתמי ע׳, ד׳ לאיילתא בעידן מולדהון ע׳, ד׳ לאסורי פרזלא ע׳, ד׳ לנחותי ימא ע׳, ד׳ למהלכי מדברא ע׳, ד׳ לכל מאן דעקא ליה ע׳, ד׳ לכל מאן דמרירא ליה ע׳, רחמנא ענינן, מלכא רמא ורחמנא וחננא ענינן, מלכא רמא ורחמנא חוס, מלכא רמא ורחמנא וחננא תוב, מלכא רמא ורחמנא וחננא שיזיב, מכניסי רחמים הכניסו רחמינו לפני בעל הרחמים, משמיעי תפלה (וכו׳ כמו בסליחות אשכנז ופולין), יזכור אהבתם ויחיה אותנו בטרם שלא תאבד שארית יעקב, כי צאנו של רועה נאמן היה לחרפה, וישראל גוי אחד למשל ולשנינה, מהר עננו ופדנו מגזרות קשות, והושיע ברחמיך הרבים משיח צדקך ועמך. מחי ומסי ממית ומחיה (וכו׳ כמו בסליחות) הא רווי נפשין בגידין ומררין (וכו׳) דלא ניהוי גמירא בשביה. מרן דבשמיא לך מתחנינן כבר שביא דמתחנן למאריה (וכו׳). מרן דבשמיא לך מתחנינן כעבדא דמתחנן למאריה (וכו׳) דגזרת לאבהתין ולא נהדר ריקם מן קמך. מתרצה ברחמים ומתפתה בתחנונים התרצה והתפתה לדור עני ומדולדל. א״מ חננו ועננו כי אין בנו מעשים עשה עמנו צדקה למען שמך והושיענו. ונופלין על פניהם, ואומר ואנחנו לא נדע מה נעשה, ואם רצה לומר סליחות ופסוקים הרבה ממה שתקנו ראשונים, ופזמונין ממה שתקנו פייטנין אומר —

ואם רצה לומר במגן ומחיה פיוט, כל מה שירצה יאמר—

ואם ירצה צבור לומר קרובה אומר, כגון אֶשְׁעַן כְּמַעַשׁ אזרח (אמר שד״ל הפיוט הזה נמצא במנהג בני רומה במוסף יוה״כ, והוא לר׳ יוחנן הכהן), ואומר אתה בחרתנו מכל העמים, כמו היחיד, וכשמגיע עד לפני ה׳ תטהרו מתחיל ואומר פסוק של יום, ולא פסוק אחר, כי יש שאומרין שבעת ימים קודם יוה״כ, ויש שאומרין אצלצל, ויש שאומרין אשנן, מפני שכלן שוין ויש בהן הזאות [?] ווידויין והן חובת היום, ואומר סדר עבודה, וכשמסיים אומר חמש סליחות בלבד מפני טרח צבור, ואלו הן חמש סליחות, כי לא על צדקיתינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמיך הרבים וכו׳, אל ארך אפים אתה, וירד ה׳ בענן, ואומר סליחה, וכך כוללן, ואומר וכשחטאו ישראל במדבר וכו׳, ואומר וודוי אתה יודע רזי עולם וכו׳ —

ובתפלת מנחה אין אומרין לפנינו לא קרובה ולא רחמים, אלא אחר שמסיים תפלתו אומר אבינו מלכנו כשם שכתבנו למעלה, והכי אמר רב נטרונאי גאון מחסיה במנחתו של יוה״כ, אין אומר ש״ץ אתה כוננת וסדר עבודה ולא בשחרית, אלא במוסף בלבד —

ומנהג של ישיבה בשחרית אומר ז׳ (סליחות) ובמוסף ו׳, במנחה ובנעילה ג׳ ג׳ ואם יש פנאי אומר חמש סליחות —

וש״ץ יורד לפני התיבה בתפלת נעילה ואומר מגן ומחיה לדור ודור ובכן ובכן ובכן, וחותם המלך הקדוש, ואומר אתה בחרתנו, וכשמגיע עד לפני ה׳ תטהרו אומר אבן מעמסה (אמר שד״ל היא פיוט נמצא בקצת מחזורים, כ״י כפי מנהג בני רומה ובשלש קהלות Asti, Fossano, Moncalvo עדיין אומרים אותו, ולא נרמז בו שם המחבר), ואם יש שהות ביום אומר אחר אבן מעמסה ג׳ סליחות,

ופותח כי על רחמיך הרבים וכו׳, אל ארך אפים אתה וכו׳, ואומר ג׳ סליחות ואומר כי אתה סולחן לישראל ורצה ומודים ושים שלום וברכת כהנים ונופלין על פניהם ואומרין רחמנא חטאן, ויושבין, ואומר ש״ץ אבינו מלכנו, ואנחנו לא נדע מה נעשה, עשה למען שמך הגדול וכו׳ —

ומכניסין את הלולב, אבל קודם גאונות כך (?) אומר ש״ץ הושענא ועונין אחריו הצבור ואומר ש״ץ הושיענו ורחם עלינו ה׳ אלהינו למען שמך הגדול הגבור והנורא שיתקדש ויתגדל שמך בעולם ככתוב על ידי חיזך והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה׳, והושענא במקומות האלה נוהגין לומר כי האי גינא, כל שבעת ימי החג לאחר שמסיים ש״ץ תפלת המוספין אומר הושענא, אלפא ביתא או שנים וביום ז׳ אומרין הרבה —

צדוק הדין על המת, הצור תמים פעלו (וגו׳) הצור תמים בכל פועל, ומי יאמר לו מה תפעל, השליט בתחת ובמעל, ממית ומחיה מוריד שאול ויעל, הצור תמים בכל מעשה (וכו׳ וכו׳) —

עד כאן מה שראיתי ללקט הפעם הזאת מסדור רב עמרם, ודע כי בט׳ באב אין זכר ורמז לקינות, זולתי מגלת קינות, הלא היא איכה ישבה בדד. ואע״פ כן אין ספק אצלי שכבר היו בימי רב עמרם (זה אלף שנה) קצת הקינות הנוהגות אצלנו, אלא שלא חש להזכירן מפני שאין חובה. ודי לנו מה שראינו שכבר הזכיר קצת פיוטים ודרך כלל כבר הזכיר פזמונין שתקנו פייטנין.

ואגב אודיע כי בפסקי תוספות מס׳ מדות ס״ ד׳ נזכר הני טיידי ופיוטי והביאו החכם צונץ בספרו Gottes. Vortr. ע׳ 380 ולא פירש מה הוא זה טיידי ואני נ״ל שהיא מלה יונית ורומית Theodia ענינה תהלת האל, כלו׳ שירה, ופיוט בשבח האל.

גם ידוע תדע כי סדור רב עמרם אשר לפני, אע״פ שהוא עקסעמפלאר שלם ובלתי חסר לא דף ולא חצי דף, הנה נראה כי המעתיק השמיט קצת דברים מראש הס׳ כי אחרי נתינת שלום לר׳ יצחק בר שמעון ולכל ישראל השרויים שם אין ספק כי רב עמרם הביא דברי השאלה, בשלימות או בקיצור, וכאן כל זה חסר, ואחר מלות השרויים שם, כתוב כך: וסדר אלו מאה ברכות כלי כך השיב רב נטרונאי בר הילאי ראש מתיבתא דמתא מחסיא לבני קהל אליסאנו על ידי ר׳ יוסף מאור עינינו, ולברך כל אחת ואחת בשעתה כמו שמפורש בפרק הרואה אי אפשר מפני טניפות ידים (וכו׳ וכו׳). גם ידוע תדע כי בקצת מקומות נ״ל שיש בס׳ זה תוספת דברים שנכתבה תחלה בגליון ואח״כ הועתקו בתוך הס׳ כגון: ולא מצאנו בסדר אוחילה, אבל בספרד נהגו לומרו, אוחילה לאל אחלה פניו (וכו׳ וכו׳).

הלשון שהביא בעל מאור עינים פרק ז׳ מסדור רב עמרם, הוא ככתבו וכלשונו בכ״י אשר לפני, גם תכנת שבת נמצא בכ״י זה. בתפלת רבונו של עולם בשחרית נוסח הכ״י הזה הוא בנוסח רשב״ש (עיין ראפאפארט רבנו נתן הערה 29) וכן הוא כי כל מעשינו תהו ובהו וימי חיינו הבל לפניך שכן כתוב בתורתך (?) ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל, אבל אנחנו וכו׳.

[1]) סוֹדֵי רָזַיָא, פי' ס' יצירה, וס' חכמת הנפש

לר' אליעזר מגרמיזא, כתיבת יד ר' אליה המדקדק בשביל הקארדינאל Egidio da Viterbo בשנת 1515

שלשת הספרים האלה כתובים בקובץ אחד בתמונת אקטאף בעל 600 דפים (בלעטטער) כלם כתיבה אחת, והיא כתיבת המדקדק המפורסם ר' אליה בחור, והוא כתב אותו במצות הקרדינאל המפורסם Egidio da Viterbo, כמפורש בסוף הס', באיפיגראפי זה לשונה: אמר המתנצל הכותב הספר הזה, אל יאשימני אדם כאשר ימצא בס' הזה טעותים (אמר שד"ל ר' אליהו היה מדקדק אבל היה אשכנזי) עד אין חקר, כי הנני נשבע ביוצרי כי כפל כפלי כפלים היה בהעתק אשר לפני, ואני תקנתי מהם הרבה והרבה, ולפעמים הנחתי מקום פנוי מתיבה אחת או שתים כאשר לא הבנתי את ענין התיבה ההיא. וכתבתי הספר הזה לאחד מחסידי אומות העולם איש תם וישר מכהני במות שנטו אגושטינו, שמו אדון זידייו, ראש וקצין על כל כהני הבמות הנזכרים אשר בכל מדינות ארץ הנוצרים. השם יזכהו להגות בו ולהבין מה שכתוב בו ובשאר סִפִּרֵי ספריו אשר קנה והכתיב והוציא ממון רב, ועוד ידו נטויה להוציא ממונו עד שיהיו לו כל הספרים הנמצאים אצלנו (sic) והשלמתי הספר הקדוש הזה היום יום ד' שהוא יום הושענא רבה רע"ו, אשר ראיתי בו ראשי בצל הלבנה, ברוך ה' כי מובטח אני שלא אמות השנה הזאת נאם הסופר אליהו בר אשר הלוי אשכנזי המדקדק.

תחלת הס' הוא: „ברוך חכם הרזים שחלק מחכמתו ליראיו" ונמצא בדפוס בס' רזיאל הנדפס באמשטרדם דף ז' עמוד ב', ומשם עד דף כ"ד באמצע עמוד א' עד מלות „ובתפלין כתיב מי כעמך ישראל" הכל לקוח מס' זה הוא ס' סודי רזייא (בגימט' אלעזר) עם קצת חלופי נסחאות, ודע כי בדף ח' עמוד ב' קודם מלות: „לעולם יהא אדם ערום ביראה" אחר מלות „ואח"כ לך סוד המרכבה" השמיטו המדפיסים המלות האלה הנמצאות בכ"י אשר לפני וז"ל: „כאשר קבלתי מפי רבנא יהודי החסיד, כאשר קבל מאביו רבינו שמואל החסיד, וגם קבלתי אני מפי אבא מורי הר' יהוד' אני אלעזר הקטן, וגם כאשר ביניתי בספרים ובמדרשים, ואכתוב לך דבר דבור על אפניו, ועזרת שדי עמדי לכתיב כאשר עם לבבי ואלהי ישראל יורני ויגל עיני במאור תורתו, ואאלפך חכמה לאהבה את ה' וללכת בדרכיו ולדבקה בו" כל זה השמיטו המדפיסים, כדי שלא יוודע שם המחבר, למען יאמינו הפתאים מה שכתוב בשער הספר: זה ספרא דאדם קדמאה שנתן לו רזיאל המלאך.

ס' סודי רזייא כולל 375 דפים, ומובאים בו דברי' הרבה מפרקי היכלות דר' ישמעאל, ומפרקי ר' אליעזר, והרבה עניני' מגימטריאות וחילופי' אותיות, ודברים הרבה על שם הויה ועל שם בן ע"ב וזולתם, ופירוש מרכבת יחזקאל, ושאר

---

[1]) מכאן עד סוף האגרת נדפס בל"א בליטעראטור בלאטט דעס אריענטס כ"ח מאי 1847 יריעה כ"ב עמוד שמ"א—שמ"ד, ובלה"ק בלבנון הרכ"ו עמוד ס"ז.

הדברים הנקראים חכמת הקבלה, אבל קבלת ר׳ אליעזר מגרמיזא משונה מאד מקבלת המקובלים האחרונים, ואין כאן המקום להאריך על זה.

ס׳ יצירה ופירושו כולל 90 דפים, והפירוש הנדפס במנטובה ומיוחס לר׳ אלעזר מגרמיזא, אינו אלא קיצור קטן מהפירוש הזה.

ס׳ חכמת הנפש מתחיל בשיר שקול, ראשי תיבותיו אלעזר הקטן, וז״ל:

׳אֹמַר ׳לְךָ ׳עֶלְיוֹן ׳זֶמֶר ׳רְנִינוֹתַי
׳הָאֵל ׳קְרָאתִיךָ ׳טַעַם ׳נְגִינוֹתַי

ובסוף הספר עוד שיר שקול נרמז בו בראשי תיבות בן הרב רבי יהודה חזק וז״ל:

׳בְּרֹאשׁ ׳נְשָׁמָה ׳הִיא ׳רוֹאָה ׳בְּעֵין ׳רוּחַ
׳בַּלֵּב ׳יְצִירָתָהּ ׳יוֹד ׳הוֹד ׳וְזָרוּחַ
׳דִּמּוּי ׳הֲלֹא ׳חַיָּה ׳זַכָּה ׳קְדֻשָּׁתָהּ
נַפְשִׁי תְּבָרֶכְךָ בֹּקֶר כְּחִדּוּשָׁתָהּ
רוּחִי וְנִשְׁמָתִי יֹאמְרוּ זְמִירוֹתַי
שֶׁבַח וְהַלֵּל רוֹן בִּיצוּר וְשִׁירוֹתַי
יוֹמָם וְגַם לַיְלָה רֶגַע וְעוֹנוֹתַי
אֹמַר לְךָ עֶלְיוֹן זֶמֶר רְנִינוֹתַי:

בגליון הס׳ הזה יש כה וכה מלות בלשון רומי, אשר מסתמא כתב אותן הקרדינאל Egidio בעל הספר.

גם אני יש בידי ס׳ כ״י על קלף כולל ס׳ המכלול לרד״ק וס׳ בעל כנפים, ובגליון יש הערות מר׳ אליה המדקדק, כתיבת ידו, וגם ביני שיטה קצת מלות בלשון רומי, אולי כתב אותן הקרדינאל הנ״ל בזמן שהיה למד לה״ק עם ר׳ אליהו.

פאדובה ניסן תר״ז, שד״ל.

Nr. CDXIV.

An Herrn Israel Deutsch in Beuten (Ober Schlesien).

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 600. Vol. VII. Nr. 57.

9. 4. 1847. כ״ג ניסן התר״ז.

לכבוד הרב החסיד המקנא לה׳ ולתורתו, החכם המפורסם, כש״ת מוהר״ר ישראל דייטש נ״י, רועה צאן קדשים בעיר בייטען, שלום עד העולם.

הנני הנני לחוות דעתי ולהעיד על מה שנודע לי בענין העוף הנקרא בלשון איטלקי Fagiano ובאשכנזי Fasan. אמת הוא בלא ספק כי כאן באיטליאה העוף הנ״ל הוא בחזקת טהרה גמורה והיתר גמור בלא שום פקפוק. גם בדקתי באוצרי לשון אשכנז, אַדעלונג ואחרים, וגם בס׳ תולדות בעלי חיים להצרפתי המפואר Buffon, ובכלם מצאתי כי מה שנקרא Fasan בלי אשכני הוא עצמו מה שנקרא Fagiano באיטלקי, Phasianus ברומי, Faisan בצרפתי, וכיוצא בזה בשאר לשונות. גם עיינתי בס׳ מערכי לשון, וחקרתי דבריו וטענותיו אשר כתב נגד בעל הערוך ונגד בעל מוסף הערוך, באמרו כי פסיוני הנקרא בתלמוד כעוף טהור, הוא זה הנקרא פַאזַאן, ולא מצאתי בהם ידים מוכיחות וראיות נכוחות. כי הנה עקר ראייתו הוא שהתלמוד (יומא ע״ה ב׳) מזכיר פסיוני בין העופות הנוסעים (צוג־פֿעגעל), וידוע כי הפֿאזאן ממקימו לא ימוש. אבל הראיה הזאת בטלה מעיקרה, כי התלמוד לא אמר ארבעה מיני עופית נוסעים הן, וכמה עופות נוסעים יש לנו מלבד אלה (חסידה ותור וסים ועגור), אבל התלמוד לא אמר אלא ארבעה מיני שלו הן, והיתה כוונתם להזכיר העופות הדומים לשלו, אם בצוותם אם בטעם בשרם, ואם בבחינה אחרת בלתי ידועה אלינו, ואין שום צורך שיהיו העופות ההם דומים לשלו בענין הנסיעה ממקום למקום. ומה יאמר החכם רמ״ל אם יראה בספר Encyclopédie (כמו למטה) והראיה השנית שהביא החכם רמ״ל היא כי רש״י תרגם פסיוני פרדיץ. ומי מכבד את רש״י יותר ממני? אבל בדבר שאינו תלוי בחכמה ובסברא אלא בידיעת הלשונות ובקבלת אבות, כדאי הוא בעל הערוך שהיה בקי בלשונות, ושנולד במשפחה מפוארה של חכמים גדולים ובעיר גדולה של חכמים מפורסמים, לסמוך עליו ועל קבלתו. ולא זו בלבד, אלא ראוי להתבונן כי הפאזאן באיטליאה הוא מצוי, אבל בצרפת (בעדות Buffon) ובפרט בצפונה (כמו שהוא עיר Troyes מקומו של רש״י ז״ל), הוא בלתי מצוי, והוא יקר מאד, ורק על ידי תחבולות והוצאות רבות הוא מצוי בהיכלי מלך. אשר על כן אין לתמוה אם לא היה הפֿאזאן נודע לרש״י, ונתחלף לו בפרדיץ. ולמה בפרדיץ דוקא? מפני שהוא ממינו, כאשר הבאתי מס׳ אנציקלאפעדיע של D'Alembert וחבריו בערך Faisan בתחלתו כתוב כדברים האלה: Faisan, oiseau que la plupart des méthodistes rangent sous un même genre avec la perdrix, la caille etc.

הגם על החכמים האלה יתמה, יען הביאו הפאזאן באגידה אחת עם עופות הנסיעה?

ואולם מה שהעיד החכם המפואר הרב רמח״ל ז״ל באמשטרדם (כמובא בשו״ת דברי דוד סימן מ״ח) על האווזות שהובאו לפני חכמי הישיבה, ואמר שהם מאותם הנאכלים בערי איטליאה ונקראים פאייסאני (כך נדפס בס׳ דברי דוד), אין ספק אצלי כי לא על הפאזאן היתה עדותו, כי באמת אין הפאזאן ממין האווזות כלל ואין חרטומו כחרטום האווז ולא כף רגלו ככף רגלה, ומלת פאייסאני הכתובה כאן אין בידי לכוונה ושאלתי לזקני העיר ולבני הכפרים אם יש שום אווז הבר הנקרא כן, ואין מגיד לי; וקרוב הדבר כי האיש ההאללאנדי אשר שמע המלה האיטלקית מפי רמח״ל לא שמר אותה בזכרונו בדיוק ובצמצום, ורק כמה שנים אחר מיתת רמח״ל הגיד את דבריו אל הרב מלדולא, והוא הדפיסם כאשר שמעם עד מפי עד, ולאו רמח״ל חתים על העדות הזאת. ובזה צדקו המגמגמים שאמרו שאין להביא ראיה מעדותו של רמח״ל, כי באמת הוא על אווזות העיד, והפֿאזאן איננו ממין האווז.

ודע כי הלכתי לפרדס הקצינים המפוארים עדלען אונד ריטטער טרעוועס דע באָנפֿיל, ושם ראיתי פֿאזאַנען רבים מכמה מינים, ונתב״ר לי שאינם דומים כלל לאווז, אלא לתרנגול, גם לקחתי בידי פֿאזאן אחד שחוט (ששחטוהו הגבירים כדי לאכלו), וראיתי כי רגליו כרגלי התרנגול, לא כרגלי האווז כלל. ואחד מאוהבי ומאוהביהם של הגבירים הנ״ל (בחור משכיל יהודי) הגיד לי כי בעיניו ראה אגרת שבאה להם מעיר וויען, מאיש אחד אשכנזי העוסק במסחר העופות היקרים, שהיה מבקש מהם שיתפשרו עמו לתת לו ב׳ פֿאזאנען בכסף או בחליפין בעופות אחרים וזה ראיה כי העוף הנקרא פֿאזאן בלשון אשכנז הוא עצמו הנקרא Fagiano בל׳ איטלקי.

כי על כל אלה נ״ל ברור שהעוף הנקרא פֿאזאן בל׳ אשכנז ראוי גם לאנשי אשכנז לנהוג בו היתר, על סמך קבלת אנשי איטליאה, ואם לבך נוקפך מפני המחלוקת הנזכרת בש״ע י״ד סוף סימן צ״ב, חזי מאן גברא רבא קא מסייע לי, הלא הוא הרב המופלא בעל ת״ט, שכתב בספרו הנכבד לחם חמודות פ״ג דחולין סימן שכ״ג כי המקומות שאינם אוכלים איזה עוף מפני שאין להם שום קבלה לא אסור ולא מותר, סומכין על אותם שיש להם קבלה שהוא מותר עכ״ל, ואמנם שתהיה לאנשי אשכנז קבלה שהפֿאזאן אסור, הוא דבר שאין לקבלו בזולת ראיות ברורות, כי אמנם העוף הזה הוא מצוי רק מעט בארצות הצפון, ואכילתו דבר יקר בתכלית, ובפרט בדורות הקודמים, שהיו עשירי ישראל מפזרים ממונם בגמילות חסדים ובכבוד התורה, ולא בפרדסים ובתפנוקי מלכים, לא היה עולה על דעת יהודי צפוני לאכול פֿאזאן, ונמשך מזה שלא נשארה בארצות ההן שום קבלה על העוף הזה, לא אסיר ולא מותר, עד כאן מה שנודע לי ומה שנראה לדעתי הקצרה בענין אכילת הפֿאזאן.

ולענין הלל הזקן, מהיכן נודע להרמב״ם שהיה חוטב עצים, עדיין לא מצאתי בזה דבר.

ואתה אדוני וידידי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ״ג ניסן תר״ז, ידידך שד״ל.

Nr. CDXV. [1]

An Herrn M. E. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans. l'Ind. rais. 603. | Vol. VII. Nr. 60.

12. 5. 1847. | כ"ו אייר התר"ז.

[1] נדפס בכוכבי יצחק ל"ה, ווין 1868 עמוד ט"ו—י"ח.

Nr. CDXVI.

An Herr Dr. S. Frensdorf, Oberlehrer in Hannover.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 602. | Vol. VII. Nr. 61.

13. 5. 1847. | כ"ז אייר התר"ז.

לכבוד החכם היקר, אוהב התורה והמחקר, הר"ר זלמן פרענסדארף נ"י שלום עד העולם.

הן הראני אתמול שלשום ידידי המשכיל הר"ר זלמן שטערן (אשר נסע היום לחזור לארצו) באגרתך אליו כתוב כדברים האלה לאמר—Auch gegen Luzzatto fand ich mich einmal aufzutreten gedrungen, und zwar etwas derb, doch hoffe ich dass auch dieser liebenswürdige Gelehrte wissenschaftlichen Freimuth zu schätzen wissen wird.

ויען מכל מלמדי השכלתי, באתי היום לשחר פניך, למען תערוך לפני דברי השגתך כאשר המה בדפוס, ומה שגיתי תבין לי.

כי תראה את הרב מהר"ש מייער העומד על התורה ועל העבודה בקהלתך החמודה, תברכהו בשמי, ותאמר אליו כי יקר בעיני מאד, מן היום אשר ראיתי באריענט 1842 ליט׳ בלאטט 689 איך יגע ועמל להחזיר נשמות לעצמות היבשות אשר היו קבורות בפאפפענדעקקעל אשר היה על האלשיך שבידו. והנה אני כבר אספתי בפנקסי שמות ת״ק פייטנים, ועדיין לא מצאתי את ר׳ ששון הלוי ואת ר׳ אלעזר הבבלי, על כן שמחתי מאד במציאתו אשר מצא, ויותר שמחתי במה שמצא שם שֵׁם לחן אלעבאסי, גם וזן אלעבאסי, כי הנה המשקל הזה עת שערי רצון להפתח, שהוא לפי מבטא שלנו בעל י"א הברות, הוא היותר נהוג עתה בין משוררי איטליה, והקדמונים היו משתמשים בו רק בסוגר, אבל הדלת היו מוסיפים בסופה יתד אחת והיתה הדלת בעלת י"ב הברות, כגון אראה פני תבל ידידי זועפים

יתנכרו אלי ולא נִכָּרוּ

ואני לא הייתי יודע מי הוא שהתחיל לעשות שירים שיהיו כל טוריהם Endecasyllabi בשתי ידות, האחת אחר שתי תנועות, והשנית רחוקה ממנה שתי תנועות, כמו שהוא המנהג אצלנו היום. הן אמת כי הראב״ע חִבֵּר: כי אשמרה שבת אל ישמרני, כל טוריו Endecasyllabi עם ב׳ יתדות, וכן עשה גם לפניו ר׳ יהודה הלוי בשירו

על אהבתךָ אשתה גביעי

שלום לך שלום יום השביעי (מחזור ויטרי ודיואן ר״י הלוי)

וגם לפני שניהם היו הקדמונים נוהגים בענדעקאסיללאבי, בעלי שלש יתדות, כגון ר׳ האי גאון בבקשתו הידועה: שמע קולי אשר ישמע בקולות.

אבל המשקל הנהוג אצלנו לא מצאתיו לאחד מן הקדמונים קודם ר׳ יהודה עבאס והוא אהב אותו מאד, כי הנה ששה שירים מצאתי לו עד היום הזה, וארבעה מהם שקולים במשקל הנהוג אצלנו, והם:

1. עת שערי רצון להפתח
2. ערכו תהלות עֹז בני אפרים (שפתי רננית)
3. עת שערי רַחֲמִים לך נפתחו (מחזור רומניא)
4. עִמְדִי יחידתי עֲלִי משמרת (שם)

והחמישי גם הוא Endecasyllabus, אבל בלא יתדות, והוא: על היכלי אבכה יומם ולילה.

ורק הששי איננו .Endecasyll והוא: על עב קל ממרומך (שפתי רננות, גם מנהג בני רומא, לנעילה). על כן בצדק ובמשפט ראוי לקרוא לענדעקאסיללאבו שלנו „משקל עבאס״ והשם הזה לא ראיתי ולא שמעתי, עד אשר קם החכם היקר מוהרר״ש מייער, ופקח עליו את הגל והוציאו מן המקום אשר היה קבור שם.

והנה ידוע כי עבאס ענינו בערבי אריה, והוא כינוי ליהודה (עיין אריענט 1845 ליט׳ בלאטט 171), וידוע גם כן כי הפייטנים הנוצרים הכניסו החרוז בלשון רומי, והשירים ההם נקראים leonini, והנה לנו במקרה שם אחד בעצמו למין ממיני שירי לה״ק ולמין ממיני שירי לשון רומי.

את כל זה תגיד למהר״ש מייער (ולכל מי שתרצה, הן בפה, הן בכתב), ואתה שלום וכל אשר לך שלום, והדבור בלשון קשה (derb) תשמור אותו כשיזדמן לך לחשוף מערומי המתפארים במה שאין בהם, המשחיתים כרם החכמה בשקריהם ובפחזותם, ותרחיקהו מאתך בדברך על הישרים בלבותם, המכלים ימיהם על תלמי אדמת החכמה, לעבדה ולשמרה בזעת אפיהם, ובלי תקות שכר, והמשרתים את משרתיה, ואוהבים את אוהביה, כאשר הוא החותם פה פאדובה היום כ״ז אייר תר״ז,

ידידך ועבדך שד״ל.

בקונטרים המסורת לידידנו היקר מהרי״ל דוקעס מצאתי שיר אלהים לי מגן (אשר שלחת אליו) מיוחס לר׳ יעקב מנורטהויזן, ואני כבר ייחסתי אותו לרבנו תם בן בתו של רש״י, ואולי על דבר זה תפשת אותי. ואני נכספה נפשי לדעת, אילי

יש אתך ראיות המצדיקות את רפאפורט המכחיש היות ר״ת מחבר שירים שקולים, נגד עדות מחזור ויטרי ובעל עומר השכחה. וכשבוע זה הראני ידידנו הר״ז שטערן שירי ר״ת בענין מחלקות מנחם ודונש, והם שירים שקולים, והוא אמר לי כי בכלל דבריו מזכיר „זקני רבנו שלמה״ א״כ בהכרח רבנו תם הידוע היה ג״כ מחבר שירים שקולים. ולולא שהיו השירים השקולים חביבים לר״ת, היתכן לר׳ אליעזר תלמידו שיבא לפניו בשאלה (כ״ח ז׳ 33), ויישים בראשה שירים שקולים?

ולא בלבד ר״ת, כי גם ר׳ אליעזר מגרמיזא, אשר היה גראָב ואונגע־בילדעט הרבה יותר מר״ת, גם הוא חבר שירים שקולים בספרו חכמת הנפש אשר ראיתי כ״י.

ועתה מהר אפוא ידידי והודיעני על מה תריבני, ואם שגיתי אודה בקהל רב, ואם שגית אגלה את אזנך, ודרך שקר אסיר ממך; ובין כך ובין כך שלום ואחוה יהיה בינינו, אהבה ורֵעות במשכנותינו, ויצו ה׳ אתך את הברכה מעתה ועד עולם, שלום על ישראל.

שד״ל.

Nr. CDXVII.

An Herrn B. Goldberg in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 604. Vol. VII. Nr. 62.

18. 5. 1847. ג׳ סיון התר״ז.

לכבוד החכם היקר הר״ר בער גאלדבערג נ״י ברכה ושלום עד העולם.

על ידי ידידנו המשכיל הר״ז שטערן ראיתי וקניתי לוחותיך וס׳ חופש מטמונים, וראיתי אגרתך אליו, ובקשתך מאתי אולי יש באמתחתי מטמון ס׳ יסוד עולם כ״י או ס׳ אחר מהמחבר ההוא; ואני עדיין לא בא לידי לא זה ולא זה, ולא אוכל להיות לך לעזר בענין הזה. אך לבלתי שַלחך ריקם, אמרתי אערכה לפניך תשובות ראב״ע לשאלות ר׳ דוד הנרבוני, הנה הן לפניך, עשה בהן ככל אשר ייטב בעיניך; ודע כי כל מה שהוא כמאמר מוסגר הוא תוספת שהוספתי אני. גם ידוע תדע כי ידידי היקר אלמנצי יש בידו ס׳ העבור לר״א בר חייא, ואם תרצה לקוטים ממנו, אעתיק ואשלח אליך.

לוחותיך מלאכה נפלאה המה, אך הרי הם כדברי נביאות, והקורא בהם נשאר ספק בלבו שמא מספר אחד נשתבש בדפוס, ותהיה קביעות השנה אשר הוא מבקש מתחלפת מן האמת. לפיכך עדיין נפשי נכספת לראות המשך הלוחות אשר הוצאתי באריענט לשנה שעברה, ואם לא אתה ולא אחרים תרצו להמשיך מלאכת הלוחות ההם, מיד כשאמצא עצמי מופנה קצת, אעסוק אני במלאכה ההיא אשר החלותי.

וברוך אתה לה׳, אשר יגעתָ והעתקת והוצאת לאור קצת מתשובות רש״י (ואני זה שש שנים שלחתי תשובת רש״י ארוכה ונחמדת, לבעל מלא חפנים, שהיה אומר להוציא לאור ס׳ אחר כמהו, ולא עשה), ותשובת רב שרירא מתוקנת מכמה שבושים; ועל הכל שפתי ישבחונך על מה שהעירות (עמוד ע״ג) על מלות ותרצינהו וכתבינהו, שאינן בכ״י. וכן היה ראוי לך להעיר על מה שכתוב בכ״י (עמוד ל״ב) אבל מן נוסחי לא, תחת אשר ביוחסין (דפוס קראקא דף קי״ד סע״ב, ואמשטרדם דף פ״ו א׳) כתוב „אבל מנסחי דכתיבי" ואני באבני זכרון עמוד 79 כתבתי שחסרה מלת לא, ובא כ״י שבעירך וקיים את מחשבתי.

ועתה ידידי חזק ואמץ, ואם האופן לך התנכר, וזמן בוגד לך התאכזר, אל יקנא לבך בחטאים, שהשעה משחקת להם, אל תאמן בהצלחתם שאינה אלא למראה עינים, ובקרבם עקרבם, העוקץ אותם ביום ובלילה. חזק ואמץ בדרכיך, לחפש אחר מטמוני מסתרים, ולהוציא תעלומות מאפלה לאור גדול; וחזק ואמץ במדתך לעזור האמללים הבורחים מן הצפוני, והשלך נעלך על החכמים או מתחכמים בעלי העושר והכבוד, המכסים על שמך לבלתי יוודע, ועל חכמתך לבלתי תתפרסם, למען שמם לבדו יגדל, ויעלה לשמים שיאם, וראשם לעב יגיע. אוי להם כי גואלה, אוי להם כי נבערה עצתם, כי לא ידעו את ה׳, ויחשבו כי בכח יגבר איש; האומרים בכח ידנו עשינו, ובחכמתנו כי נבונונו; נעלה אל הר מרום הכבוד, ואיש לא יעלה עמנו; ולא ידעו כי הכבוד בורח מהרודפים אחריו, והוא רודף אחרי החולקים מכבודם לזולתם.

אתה עתה ברוך ה׳ אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום ג׳ סיון תר״ז,

ידידך שד״ל.

Nr. CDXVIII.

An Herrn Lehrer Abbá Isak in Abhssinien.

19. 5. 1847. — ג׳ סיון התר״ז.

Autograph

לכבוד החכם הגדול אבא יצחק אב ומורה לאחינו בני ישראל אשר בארץ חבש ברכה ושלום עד העולם.

בשמחה רבה שמענו כי גם בארץ חבש נמצאים בני יעקב השומרים תורת משה איש האלהים, אך השמועות הבאות אלינו מארצכם, היו עד היום מפי אנשים אשר לא מבני ישראל המה, ולא היו דבריהם ברורים ונכונים לרוות נפשנו הצמאה לדעת דבר אמת. ולכן אני הצעיר שמואל דוד לוצאטו היושב בארץ איטליאה

בעיר פאדובה המלמד תורת אלהינו ואב ומורה לבחורים המלמדים תורה בארץ הזאת באתי היום לשחר פניך במכתב הזה והנני דורש ממך שתעשה עמדי חסד ואמת להאיר עיני ולהשיב דבר לשאלותי אשר אנכי נותן לפניך היום.

ראשונה אבקש ממך לדעת מה הוא שֵם פלשה ומאין בא לכם השם הזה.

שנית אשאל ממך מתי באו בני ישראל אל ארץ חבש.

שלישית אשאל אם באו בני ישראל אל ארץ חבש בפעם אחת או בזמנים שונים, ואם באו שם רבים במספר או מעט מזער.

רביעית אדרוש ממך אם היתה לבני ישראל מלכות וממשלה בארץ חבש ומתי אבדה מכם הממשלה ונכרים משלו בכם, ואם נשאר עוד מקום בארצכם שיהיו בני ישראל מושלים בו, ואיך אתם היום, השלום לכם עם הגוים אשר סביבותיכם, האוהבים המה או שונאים אתכם.

חמישית נכספה נפשי לדעת מה הלשון אשר אתם מדברים, אם היא לשון הקודש אשר נכתב בה ספר התורה, או היא לשון אחרת, ומי יתן ותכתוב אלי מאמר אחד מפורש בשתי הלשונות, בלשון הקודש ובלשון אשר אתם מדברים.

ששית הודיעני נא הילד הנולד מתי תמולו בשר ערלתו, ואם אמת הוא כי גם הבנות תמולו ערלתן.

שביעית הגידה נא לי כמה הם חדשי השנה, ומה שמותם, וכמה ימים בכל חדש, ואם תעשו השנה והחדשים שוים תמיד, או תעשו לפעמים שנה ארוכה משאר שנים, וחדש ארוך משאר חדשים.

שמינית הודיעני נא מה המה החגים והמועדים אשר אתם שומרים, והחדש והיום אשר בו תחגו כל אחד מהם, ומה המה הימים אשר תצומו בהם ולא תאכלו ולא תשתו לזכרון הצרות אשר מצאו את אבותינו בימי קדם.

תשיעית אשאל מאתך היש בידכם התורה והנביאים ככתבם וכלשונם בלשון אשר דברו בו משה והנביאים, וכמה ספרי נבואה ושאר ספרים קדושים יש אתכם, ומה שמותם.

עשירית הודיעני נא היש לכם ספרים אחרים מלבד התורה והנביאים, ואם יש לכם ספרי תפלה להתפלל בהם לפני אלהינו.

אחת עשרה אבקשה לדעת אם אתם מאמינים כמונו בביאת הגואל, הוא המשיח, אשר יקבץ פזורי ישראל מארבע כנפות הארץ וישיב אותנו אל ארץ אבותינו היא אדמת הקדש.

שתים עשרה אשאלך והודיעני אם כל בני ישראל היושבים בארץ חבש כלם נקראים פלשה, או יש אחרים בעלי שם אחר, ואם אמונה אחת ותורה אחת לכלכם, או יש ביניכם אמונות שונות ומנהגים מתחלפים.

עשה נא עמדי חסד ואמת וכתוב בחכמתך תשובה לשתים עשרה שאלותי אלה, ותן מכתבך אל האיש אשר יביא אליך מכתבי זה, וגם אני הנני מוכן לשרתך ולעשות הטוב בעיניך בכל אשר תמצא ידי. ואלהי ישראל יברך אותך ואת כל ישראל היושבים בארצך, יברככם ה׳ וישמרכם לנצח, אמן. אלה דברי

אחיכם החפץ טובתכם הכותב פה פאדובה היום יום רביעי לחדש סיון שנת חמשת אלפים ושש מאות ושבע לבריאת שמים וארץ לפי חשבוננו.

הצעיר שמואל דוד בן חזקיה לוצאטו.

Nr. CDXIX.

An Herrn Dr. M. Sachs in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 605. Vol. VII. Nr. 63.

17. 6. 1847. ג' תמוז התר"ז.

לכבוד ידידי החכם המפואר המליץ המופלא כש"ת מוהר"ר יחיאל מיכל זקש נ"י ברכה ושלום עד העולם.

אברך את ה' אשר יעצני, כי אחרתי לבא לפניך בתשובתי. עד כי ביום אתמול הגיעני מכתב מליוורנו לשלוח אליך, הלא היא אגרת מן ביסליחש עם רשימת ספרים כ"י, אשר אני נותן לפניך היום.

ואני שמח לבי בראותי באגרתך כי כבר גמרת בלבך לעשות הלעקסיקון אשר אֹותה נפשי, יהי ה' אתך וחפץ ה' בידך יצלח.

והנני מודה לך במאד מאד על הפיוטים אשר העתקת לי, וביותר כי למיעוט מתקם ומעלתם אין ספק אצלי כי לא מצאת בהעתקתם נחת רוח, רק יגיעת בשר, ורק לאהבתי הטרחת עצמך. אך ידידי היקר אל תיגע עוד במלאכה זו, רק אם תמצא באוצרך דברים יקרים לא שזפתם עין, הוציאם לאור, או תנם להחכם המסכן הר"ב גאלדבערג שיעתיקם וידפיסם, כאשר עשית באשר אִשֵׁש, ותהי משכרתך שלמה.

הפייטנים אשר מצאתי עד היום הם יותר מחמש מאות, אך אינני עוסק בזה רק בקצת עתות הפנאי, כי אמנם עקר עסקי הוא בחקירת הבנת המקראות ודרכי לה"ק ומשפטי הטעמים, והגהת השבושים שנפלו בהם בדפוס.

והנני מוכן לשרתך בכל אשר תשיג ידי, והנני מצפה ממך רשימת המדות אשר בי, אשר אינן בעיניך „מתוקנים" והרשימה הזאת תיקר בעיני יותר מרשימת כ"י של ביסליחש, ואפילו מרשימת כ"י של באֶדלעיאַנאַ או וואטיקאנא, גם כי המדה הראשונה אשר הזכרת לדוגמא, והיא שנאת האמת, בקשתיה בקרבי ולא מצאתיה, ולא אכחד תחת לשוני כי לפעמים לבבי מלא צחוק בהעריכי אגרותיך אלי זה חמש שנים ואגרותיך אלי עתה, ואני אומר: הנשתניתי אני? לא, אבל אני שוטה, שאני שוכח מה שכתבתי זה כ"ד שנים (בתחלת כנור נעים) כי אהבה ברה בארץ אין — ובפרט בין החכמים. ואני באִוַלתי אחזיק, והנני מוכן להיות אוהב ועוזר לכל דורשי חכמה, על מנת שלא אמצא בהם מעולם מי שיקָשר עמי באהבה תמימה.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום ג' תמוז תר"ז,

ידידך שד"ל.

Nr. CDXX.

An Herrn Dr. M. Steinschneider in Berlin.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 606. Vol. VII. Nr. 64.

18. 6. 1847. ד' תמוז התר"ז.

לכבוד ידידי הבחור הנחמד, החכם הנכבד, מהר"ם שטיינשניידער נ"י, ברכה ושלום עד העולם.

צערן של תלמידי חכמים ידעתיו מנעורי ועד הנה, ומר לי מר ברוחקם ובצרתם, ומעולם לא נמנעתי להיות להם לעזר באשר מצאה ידי. ויותר מכל צר לי כי אפילו אותם אשר מומי הדור נוגעים עד נפשם וגורמים להם צער ונזק וחוסר כל, אינם משתתפים עמי להלחם מלחמות ה' נגד האטי־ציזמוס, כלומר נגד אפטער ציוויליזאציון הגוברת בדורנו; אבל הם, כנביאי השקר, מחניפים לאנשי הדור ונושאים פנים בתורה, ומחזיקים ידי עוברי עברה.

ואתה ידידי דע לך כי ה' בחר באברהם, למען בקרבו ובקרב צאצאיו יתקיימו הלמודים המועילים, הנקראים דרך ה', שהם לעשות צדקה ומשפט וקיום אומתנו (העומדת אחרי אבדן כמה אומות גדולות ממנה) אינו אלא למען יתקיימו הלמודים ההמה ויעשו פרי תנובה לטובת המין האנושי בכללו. וכל זמן שישראל עושים עצמם כקופים ללמוד מן האומות, ולמצוא חן בעיניהם, הם יורדים ממעלת עם סגולה, ואין לעולם צורך בהם, ואינם ראויים לקיום. ואם כבר עמד התלוי ותלמידיו והודיעו תורת ה' והנביאים בקרב האומות, כל זה איננו שוה, כי האומות ההן לא היה אפשר להם לפשוט מעליהם הבגדים הצואים, דרכי יון ורומי, ומשם באו ונמשכו עד היום הדרכים הרעים הגוברים בעולם, הנכללים אצלי בשם אטיציזמוס. אבל היהודים אינם תלמידי התורה והנביאים בלבד, אבל הם ג"כ תלמידי המשנה והתלמוד והמדרשים, ואלה הם המחזיקים בלבותינו שני השרשים הטובים מקור כל הטובות, הלא המה רַחֵם וגמול שמים. אבל כל אדם החולק כבוד לפילוסופי יון, עמודי מדותיו ירופפו בהכרה, ובטרם יפעל יעשה חשבון, אם פעולתו תהיה לתועלת לו.

ואם יאמר אדם: אני אינני תלמיד לחכמי יון, אך אני מתלמידי קאנט, הנותן פפליכט לקו, וקאטעגארישען אימפעראטיף למשקלת—אענהו: ברוך אתה לה׳, אבל כמה הוא רחוק שיהיו רוב בני אדם מרגישים בקרבם הפפליכט הזאת והאימפעראטיף הזה. אבל הרגשת החמלה והאהבה הן נטועות בלב כל בני אדם, ורק הלמוד והפראגרעסס מחלישים כחן. גם גמול שמים הוא ענין שנפש בני אדם נוטה להאמינו, וכן האמינוהו כל האומות בתחלת הוייתן, ורק ההתחכמות משתדלת לעקור אותו מן הלב. ואלה שני העקרים, רחם וגמול שמים, שהם לבדם יסוד המדות הטובות ויסוד הצלחת החברה, אין להם כסא כבוד רק בספרי ישראל, תנ״ך וש״ס ומדרשים. ואתה ורעיך חוקרי קדמוניותינו, רוב מגמתכם לפאר ולרומם אותם היהודים אשר לא היתה נפשם יהודית באמת, אבל יונית או ישמעאלית; ואם ה׳ לא הצליח דרככם, ואם בני ישראל לא יתנו שכר טוב ליגיעכם אין זה עול וחמס, אבל הוא משפט צדק, כי אין יגיעכם לטובת החברה.

אתה עתה ברוך ה׳, אשריך וטוב לך אם תעזוב מלאכת חפוש הקדמוניות, ותשים פניך לילדי בני ישראל ללמדם כל מה שירצו אבותם, אבל בכוונה לחזק בלבבם המדות הישראליות, אשר בהן הצלחת החברה באמת. ואחרי הדברים והאמת האלה, אשר גם אם לצחוק יהיו לך, וגם אם יפחיתו ערכי בעיניך, די לי שכתבתים, ואם לא יועילו בדור הזה, יועילו בדור אחר, הנני הנני להשיב לך דבר בעניני חקירותיך.

לא אדע מהיכן ראיה כי פי׳ ס׳ יצירה אשר בידי ובפאריש הבירה, איננו לר״י ישראלי. וכי מי כחו גדול? החכם והרופא המפורסם ר׳ יצחק ישראלי, אשר כבר ידענו שעשה כמה ספרים, ובכללם גם פי׳ ס׳ יצירה נזכר בכתב התנצלות הבדרשי, או ר״י בן נסים אשר לא נודע מתמול שלשום? ומי לא יראה מתוך הקדמת ר״י בן נסים שהיה איש גאה הרודף אחר הכבוד ומתכבד בקלון הגדולים ממנו? ולמה לא נאמין שגנב פי׳ ס׳ יצירה מר״י ישראלי וייחס אותו לעצמו? ואולי להיות כי ר״י ישראלי לא היו לו בנים, ובאה ירושתו לזרע אחיו, חשב ר״י בן נסים כי גם ספריו מורשה המה לו, ואחוזתו וקנינו המה, והוא לא ידע כי כבר נעשו מן הס׳ הזה קצת העתקות ונתפזרו בארצות רחוקות.

והנה בכ״י שבידי מצאתי כתוב: „וכבר בארנו זה בפתיחת ספרנו שחברנו במי הרגלים" ולמה לא נאמין כי ר׳ יצחק ישראלי אשר ידענו שכתב כמה ספרים בחכמת הרפואה ובתוכם גם אחד על מי רגלים, הוא הוא בעל הפירוש הזה, אשר שמו נקרא עליו גם בכ״י שלי גם בכ״י שבפריש? ועוד הלא בכ״י שבפריש (כי אותו שבידי הוא חסר) נזכר גם פירושו לס׳ בראשית, ולמה לא יהיה זה פי׳ בראשית שראב״ע מייחס לר׳ יצחק, או מאמר ישרצו המים שהבדרשי מייחס בפירוש אל הרופא ר״י ישראלי?

ולא מצאתי דבר שתוכל אתה ורעיך להסתייע בו, אלא מה שנמצא בכ״י שבידי „והיה חכם אחד מזקנינו שמו יצחק בן שלמה" ובכ״י שבמינכען „והיה רבנא יצחק בן רבנא שלמה ז״ל אומר" וזה אולי הביא אותך לחשוב

כי להיות שר״י ישראלי היה שמו יצחק בן שלמה, א״כ הכותב היה נכדו. אבל למה לא נאמין כי גם ר״י ישראלי היה לו זקן שהיה גם הוא נקרא יצחק בן שלמה? (עיין ליטעראטור בלאטט 1846 עמוד 42). ומי יאמין שר״י בן נסים יאמר על זקנו „חכם אחד מִזקנֵינו שמו יצחק בן שלמה״? והיה לו לומר: „וזקננו ר׳ יצחק בן שלמה״ כמו שאמר בהקדמתו (ליטעראטור בלאטט 1845 עמוד 563). ומי לא יבין כי מליצת „והיה הזקן הזה מוטבע במקרא״ הוא לשון הנאמר על איש בלתי מפורסם, שלא היתה לו חשיבות מיוחדת, אלא שהורגל בילדותו בקריאה הגונה, ואיננו לשון הנאמר על חכם מפורסם בכמה חכמות, כמו שהיה ר״י ישראלי — סוף דבר, כיון שהפירוש מיוחס לר״י ישראלי בשלשה כ״י (שלי ושל פריש) ושהבדרשי מעיד כי החכם ההוא פירש ס׳ יצירה, והס׳ הזה מזכיר ס׳ השתן שידענו שעשה אותו ר״י ישראלי אינני רואה סבה מספקת להכזיב שני עדים אי שלשה עדים; ואם ר״י בן נסים יבא לפנינו ויאמר לנו: אני הוא שחברתי הפי׳ הזה, נאמר אליו: המוציא מחברו עליו הראיה.

ומה שאמרת כי המעתיק פי׳ ר״י בן נסים מלשון ערבי איננו נחום — זה ודאי אמת, כי ר׳ נחום העתיק מלשון ערבי פי׳ ר״י ישראלי, ומי שהעתיק הקדמת ר״י בן נסים והפי׳ אשר גנב מזקנו, אדם אחר הוא.

ולענין דברי המובאים בקונטרים המסורת בהערה לעמוד ג׳, צדקת בדבריך כי במקום תשכ״ו צ״ל תש״ם, והוא אחד מהשבושים הרבים שנפלו בדפוס ההוא. והא לך לוח הטעיות בהערה ההיא, כפי אשר מצאתי באגרתי אשר כתבתי לדוקעס ביום כ״ב אב תר״ד: כרם חמד ו׳, צ״ל ז׳, אינו לראב״ע אלא לאחד, צ״ל איננו לראב״ע אלא לזולתו, ס׳ התחלות, צ״ל ס׳ ההתחלות, ואחר סדר, צ״ל ואח״כ סדר, אלפרנגי והם כ״ג, צ״ל אלפרגאני והם כ״ז, שנת תשכ״ו צ״ל תש״ם, כי החשבון הזה היתה צ״ל כי החשבון ההוא התחיל, הוא חשבון הישמעאלים, צ״ל הוא חשבון הגרא של הישמעאלים. ואתה דע לך כי צייטשריפט של גייגער איננה בידי ולא בעיר הזאת, ועדיין איני מבין איך תהיה שנת קל״א היא שנת תש״ם לישמעאלים, לכן אל תתמה איך אישתמיטא מני מלתא, כי באמת עדיין לא ידעתיה.

פירוש הרמב״ם לפרקי איפוקראט זאת תחלתו: ספר מן פצל אבקרט, אמר הרב הגדול מרנא ורבנא משה בן עבד אלהים הישראלי איני חושב על כל אחד מן החכמים אשר חברו ספרים במין ממיני החכמות שהוא יכוין שלא יובן מה שיכללהו ספרו עד שיפורש (וכו׳ שני דפים הקדמה). ועתה אתחיל בפירוש: אמר אבוקראט החיים קצרים והמלאכה ארוכה והעת צר והנסיון סכנה והמשפט קשה, והנה ראוי לך שלא תסתפק לך בהשלימך לבדך לעשות מה שראוי, מבלתי שיהיה מה שיעשהו החולה והמשרתים לפניו כן, והדברים אשר מחוץ. וזה הפירוש ידוע כי הקצר והארוך ממאמר הסמיכות, ואם היה רוצה באמרו החיים קצרים בסמיכות אל מלאכת הרפואה הנה אמרו והמלאכה ארוכה כפל מאמר בלתי צריך אליו.

וזהו סוף הספר: אמר אבוקראט הזיעה הרבה אשר תגר תמיד ותהיה חמה או קרה, יורה על שהוא ראוי שיצא מן הגוף לחות, אמנם בחזק מלמעלה, ואמנם בחלוש מלמטה. אמר המפרש אמרו כי הלחות תורק מן החזק בקיא ומן החלוש בשלשול, לא יעשה כן תמיד, וכבר ידעת דרכו, וכבר ספק גאלי׳ (גאלינוס) בזה הפרק אם לאבוקראט אם לזולתו. נשלם מאמר הז׳ מפי׳ הפרקים, לוית חן הם לראש וענקים, כסף הביאורים אמרים מדבש מתוקים, תהלה לאל גדול מעל שמים חסדו ועד שחקים. תם תם.

ס׳ גרם המעלות כה תחלתו: אמר יהושע בן החכם הפילוסוף הרופא ן׳ ביבאש המכונה אללורקי ז״ל, ידוע הוא ומפורסם במחוזנו וגם בקצות אקלימנו זה, מעלת האדון הנכבד השלם ר׳ ביין בנשת יגדל כבודו בן המעולה הפילוסוף ר׳ שלמה ן׳ הלוי המכונה דילה קאבאלייראוה זלה״ה, ושהוא עם היותו עמוס ממשא מלך שרים והנהגת הקהלות, לא סר מקבע עתים אל העיון ואל ההתבוננות בפילוסופיא, עד שהגיע מידיעתה אל גבול גדול, ויש לו מצורף לזה מבוא גדול בסודות מלאכת הרפואה בשני חלקיה העיוני והמעשי. ולפי שראה זה החשוב בעין שכלו הדק, קוצר רופאי זמננו בחכמת הרפואה (וכו׳ וכו׳) ולזה צוה אלי אני אחד ממיודעיו שאחבר לו מאמר מקיף על מזגי המזורות והסמים הפשוטים והמורכבים וכחותיהם ופעולותיהם וסגולותיהם (וכו׳).

דברי הכרמולי בליט׳ בלאטט 1840 עמוד 459 על הס׳ הזה, אינם רק שקר וכזב.

לא הזכרתי בין הספרים המתורגמים מלשון ערבי גם החיוג ואמונה רמה, כי חשבתי שהמכוון אצלך אינו רק לספרים שחברום חכמי האומות וחכמי ישראל העתיקום ללה״ק. ואתה דע כי יש בידי ס׳ המורה כ״י (כ״ח ז׳ עמוד 73), כוזרי כ״י, וספר אותיות הנוח ובעלי הכפל לר״י חיוג, וגם יש בידי דפים מפי׳ המשנה להרמב״ם (ממסכת ביצה) בלשון ערבי, כ״י על קלף.

ואתה ידידי היקר שלום וכלתך החכמה שלום, ואלהי השמים ישלח מלאכו אתך והצליח דרכך ולקחת אותה לך לאשה, ושמחת עמה לרוב ימים ושנים, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום ד׳ תמוז תר״ז,

ידידך שד״ל.

Nr. CDXXI.

An Herrn M. Dubs in Lemberg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 612. Vol. VII. Nr. 70.

8. 8. 1847. כ״ו אב התר״ז.

לכבוד ידידי ואדוני היקר והנכבד הר״ר מרדכי דובס נ״י שלום עד העולם.

גם זו לטובה. עיקר ההקדמה נמחק. יודפס אי״ה פעם אחרת. ועתה ידידי היקר מה שכתוב בראש ההקדמה: „מעלת לה״ק לתועלת החברה ובפרט בדור הזה״ צריך ג״כ למחקו, ולהניח מלת הקדמה לבדה. והנני מבטל מה שכתבתי אליך ביום י״ט שבט להסיר מההקדמה המאמר המתחיל וכבר הייתי כפעם בפעם מצטער וכו׳, אבל כל מה שלא מחקה הצענזור יונח כמו שהוא בלי לשלוח בו יד; כי אמנם תחלת המחשבה אשר בעבורה התעוררתי לבנות את בית האוצר לא היה אלא מרוב שיחי וכעסי בראותי בבה״ע החדשים תהלות שפינוזה, ועתה אחרי אשר נמחקו רוב דברי נגדו, היתכן שאני בעצמי אמחוק מעט הדברים ההמה, שארית הפלטה אשר השאירה הצענזור? ולענין שאמרתי שאין רצוני לכתוב עוד בספרי אסיפות, לא יבצר ממני להתיר הנדר בסוף הספר.

ואתה ידידי ואדוני היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ״ו אב תר״ז.

ידידך שד״ל.

Nr. CDXXII.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 626. Vol. VIII. Nr. 9.

18. 10. 1847. ח׳ חשון התר״ח.

לכבוד ידיד נפשי ועטרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא כש״ת מוהר״ר שי״ר נ״י, ברכה ושלום עד העולם.

אחרתי עד בוש להשיב למכתבך היקר מיום ה׳ אב לרוב טרדותי אשר לא יתנוני השב רוחי, והיה חפצי להמתין עד שאוכל לכתוב אליך אגרת תושיה הראויה לי ולך, והשעה הזאת עדיין לא הגיעה.

אפס כי גם ואם אין דעתי פנויה לשאוכל לכתוב אליך אגרת חכמה, אוכל על כל פנים לכתוב אליך אגרת שלומים וידידות, כאשר ידבר איש אל רעהו אשר נפשו קשורה בנפשו; והנני לדבר אתך על אודותי ועל טרדותי בזמן שעבר מיום בוא אלי מכתבך הנעים. תחלה הוצרכתי להתחיל ספור תולדותי, כי המדפיס והמתרגם אָץ בי שאמהר לשלוח לו הביאגראפיע, למען יוכל לתרגמה לאטו, ועתה ביום ה׳ מן החדש הזה שלחתי לו מה שיספיק ליאהר־בוך של שנה הבאה, והם אולי מ׳ זייטען, ואין הספור כולל רק י״ח שנים הראשונים מימי חיי. ואתה רואה כי המלאכה הזאת, אע״פ שאין בה חכמה היא צריכה למתינות גדולה ודעת מיושבת, ולשמוע עצת האוהבים, ולשפוט ולהכריע ביניהם, על מה שראוי לומר ועל מה שראוי שלא לומר. וגם ידעתי כי לפי משפטי דרך ארץ הנוהגים בדורנו לא היה ראוי לי להגיד בקהל כמה ענינים פחותים הנוגעים לילדותי, ובפרט כי אינני לא זקן, ולא אדם גדול ומפורסם במלאכות גדולות, ואין ספק כי ליצני הדור יצחקו עלי על קצת דברים שהגדתי, ואע״פ כן רציתי להגידם, לתועלת ולתענוג הטובים, ובפרט בשביל הבאים אחרינו.

וזאת שנית המדפיס אץ בי להשלים המשתדל, וכאשר תראהו תראה כי עם היותו מעט הכמות, חקירות רבות ונכבדות כלולות בו.

וזאת שלישית, דע ידידי היקר כי אחרי כתבי אליך זה שנתים ימים אגרתי מיום י״ז בתמוז, לא נחתי ולא שקטתי, והודעתי גם לאחרים צערי שהגדתי באזניך באמרי: „רק זה רע בעיני שאין בידי להפיץ על פני חוץ ספרַי וספרי הקדמונים שאני מוציא ממצפוניהם״ ולא עברה השנה (שנת תר״ה) עד שמצאתי את שאהבה נפשי, כי ידידי הגביר יהושע שור מבראדי התנדב להזיל זהב מכיסו ולהדפיס ספרי על הוצאותיו, והוא ישתדל במכירת העקסמפלארע עד שוב כספו באמתחתו, ויתר העקסעמפלארע ישלח אלי.

ואז (בשנת תר״ו) חברתי לשכה ראשונה מס׳ בית האוצר, ושנת תר״ז אבדה בענין רע, בעכוב הצענזור, כי ספחתי אל הס׳ מחברת דרך ארץ, והיא לא מצאה חן בעיני הצענזור, וכמעט היו קונסים אותי על שהדפסתיה מחוץ לממלכה, ולבסוף הניחוני בשלום, רק הסירו השירה ההיא מן הס׳, ואני טרוד עתה למלא מקומה בענינים אחרים. והס׳ הוא עתה תחת מכבש הדפוס בעיר לבוב. אלה הן קורותי וטרדותי.

על ידי האדון בוש תקבל או כבר קבלת החלק הראשון מן קמחא דאבישונא, אשר יגעתי ומצאתי, וצר לי כי הוא חסר שני דפים, והיה בלבי להעתיקם תחלה, ולא יכלתי, כי נזדמן לי מי שיוליכהו לעיר ווין בלי עכוב ובלי הוצאות. ואתה הודיעני נא מקומות החסרון. ואני אשתדל למלאתו. ודע כי שני דפים אחרים יש בס׳ ההוא ההפוכים בטעות הבוכבינדער.

שמחתי על השכר שנקצב לך מדי שנה בשנה.

אתה עתה ברוך ה׳ אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום ח׳ מרחשון תר״ח,

ידידך שד״ל.

Nr. CDXXIII.

An Herrn Marcus Dubs in Lemberg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 628. Vol. VIII. Nr. 11.

31. 10. 1847. כ״א חשון התר״ח.

לכבוד ידידי ואדוני היקר והנכבד הרמ״ד נ״י ברכה ושלום עד העולם.

תמול שלשום, עש״ק, היה בלבי לשלוח אליך הקונטרים הזה, ונמנעתי, כי אמרתי אולי ביום המחרת (יום ש״ק) יבואני מכתב ממך, כי כן ראיתי דרכך להשתעשע אתי בערב שבת (עונתן של ת״ח), וכן היה כי אתמול קבלתי מכתבך היקר.

והנה בענין הכף המושב, איני יכול לקבל שיאמר כף על ספר או מחברת הכוללת אות הכ״ף, ועוד קודם שיקרא חסדאי אות הכ״ף אין ספק כי כבר קרא האותיות הקודמות, ומה כל החרדה הזאת לשום הכ״ף לטוטפות בין עיניו, מפני שהנשיא הגדול עשה לה כל הכבוד הזה, שקרא אותה (ומי יודע אם קרא אותה? אולי אחר שלא היה עוד אוהב את המחבר, גם מחברתו לא קרא, אבל החזירה לו כאדם המחזיר לשונאו כל מה שבידו ממנו), והלא כבר היו אצלו האל״ף והבי״ת והגימ״ל עד היו״ד, שכבר קבלו הכבוד ההוא, והיה לו לשוש ולהתפאר בקונטריסין שלו גם בזולת הכ״ף.

גם מה שאמרת כי בעניני חכמה היה קורא לחסדאי בשם ידיד, ובתוך כדי דבור חזר וקראו אדון, אינו מתישב על דעתי; ובהפך נ״ל ברור כי באמרו הלא כעבד אל אדניו עיני לך צופות, לא היה כותב אל האדון, אבל היה כותב לאיש כערכו והוא אחד מידידיו ממש, והיה אומר שהוא מצפה לו כעיני עבדים אל יד אדוניהם, לא שהוא (מנחם) עבדו ולא שהוא (פלוני) אדוניו, אך עיניו צופות אליו כאלו היה אדוניו. ומה שאתה מתמיה על הכף או המזרק הנתון כטוטפות על המצח, — אין זו תמיהה במשוררים אשר הלכו בדרכי השיר הישמעאלי, כי כן אהבו האנשים ההמה לדבר דברי הבאי וגוזמא, שאם באנו לדקדק בהם אין להם הבנה כלל; וכמה פעמים נצטרך למלא שחוק פינו, אם נבא לבחון דבריהם במאזני שכל.

סוף דבר אין בידי להחליט שום דבר על אותו הכף או הסף המושב.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וידידנו היקר יה״ש שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ״א מרחשון תר״ח, ידידך שד״ל.

Nr. CDXXIV.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 636. Vol. VIII. Nr. 19.

20. 12. 1847. י״ג טבת התר״ח.

לכבוד ידיד נפשי ועטרת ראשי הרב הגדול החכם המופלא מוהר״ר שי״ר נ״י ברכה ושלום עד העולם.

דע ידידי כי כבר קבצתי לי שמות ת״ק פייטנים, ואצל כל אחד רשמתי כל הפיוטים שמצאתי לו, ובכללם נמצא גם ליאונטי בר רבי אברהם, ויש לו (מלבד שיר אשר נואמו) עוד שלשה פיוטים, אחד לבדו נמצא בדפוס, והוא אנהים במר יחידתי (מנהג בני רומא לי״ז בתמוז), ושמו התום בו אחר הא״ב במלות ׳לך ״י׳א׳ותו ממלכות ׳נ׳טות ׳ידך להכות ובבית שאחריו נרשם חזק, וזה מוכיח כי לא מקרה הוא. ומהשנים האחרים הראשון הוא סלוק לשבועות, תחלתו: וכל לוהטו בשלהביותיך וחולחלו מקול שופרותיך, התום בו ליאונטי בר רבי אברהם, והשני הוא אופן לשבועות, תחלתו: כבודו לא יודעים אופנים, חתום לו ליאונתי (בתי״ו), ושנים אלה אינם בידי, אבל נמצאים בעיר הזאת במחזור בני רומה כ״י שנת רמ״א, וצר לי כי לא העתקתים, ואולי במשך הזמן אוכל להעתיקם. התחשוב שהוא זה רבו של רגמ״ה? אשר כתב עליו רגמ״ה (בשו״ת מהר״ם סי׳ רס״ד) ר׳ ליאון רבי שלמדני רוב תלמודי זצ״ל חכם מופלא. באמת לשונו של רגמ״ה בפיוטיו מתחלף מאד משל ר׳ ליאונטי, ומכל מקום איננו מן הנמנע שראה רגמ״ה קושי לשון רבו ושאר הקדמונים, ועשה לו לשון חדש יותר פשוט ומובן, ואולי בקשות רס״ג ראה ומהן למד. ועכ״פ שבח הוא זה לרגמ״ה. ודע כי אני בתחלה חשבתי שם הפייטן אליאו (אליהו) נטי, וצונץ בשנת תקצ״ט הראני טעותי. ואני לא אדע למה כתבת ליאונטי בירבי.. ואני לא מצאתי אלא בר רבי, ואף אם תרצה להביא בכלל גם יו״ד פַּיִם הנה אין כאן בירבי, אלא ביר רבי, וזה לא מצאתי בחתימת שום פייטן.

ואולם מה שכתבת שם אביו איברהם ביו״ד, דע ידידי שאין זה אלא טעות, כי המדפיס הפך שני בתים והקדים חרוז אקומה לחרוז על יצועי, אבל בשיר השירים כתוב על משכבי בלילות, ואח״כ אקומה נא, א״כ יו״ד של יצועי היא לתשלום מלת רבי ואיננה מן השם איברהם אשר לא היה ולא נברא, ובפרט באיטליאה. וברוך ה׳ שכתבת לי הדבר הזה קודם שתודיעהו ברבים. ודע כי הפיוט הזה נמצא ג״כ בדפוס שנת רמ״ו ונראה כי שם באו שני הבתים כסדרם הנכון, כי זה ט׳ שנים בכתבי לצונץ רשימת כל הנמצא בו כתבתי לו החתימה אליאו נטי בר רבי אברהם, ולא העירותי כלל על היו״ד שאחר האל״ף; ועכשו אין הדפוס ההוא בידי, אבל כל זמן שארצה

אוכל לעיין בו, כי הוא ביד ידידי אלמנצי. הגהתך איכן אבדתיו, לבי מפקפק בה מאד להיות איכן מלה בלתי מצויה בלה״ק; אך בזה לא אחליט דבר, וכבר כתבתי גם אני ההשערה הזאת (להגיה איכן במקום היכן) לצונץ ביום כ״ז כסלו תקצ״ט. והאחרת אשר תקנת המוניך במקום אמוניך, ומצאת הכ״ם (הריני כפרת משכבו) טובה בעיני וקרובה מאד, וכבר הביא צונץ (צור געשיכטע עמוד של״ג) שמצא כזאת בפיוטי השנירי; ואני הוספתי הפייטן הזה (דויד בן הונא), בקונטריסי, בשמך (מציאת שי״ר), וקודם לכן לא הונא ידעתי ולא דויד בן הונא ידעתי, לא בלוח הפייטנים שלי ולא בלוח הרבנים; ובאגרתי הנ״ל לצונץ רשמתי דויד, ולא רשמתי בן הונא. אך בענין מציאתך מנחם בן אביגיל ברבי יוסף (באשריך אום קדוש) מסופק אני מאד, אם לא שתהיה בידך נסחא משונה מהנסחאות שבידי.

אני קורא שקל כסף לגולדען או פלארין, ואין ספק אצלי כי ההוצאות בארצך קלות מאד לעומת מה שהן באיטליאה, מלבד שאיני בקי בצמצום ההוצאות, ואין רצוני לשקע בהן מחשבותי. וסמוך לבי כי הבוחן כליות, אשר עזרני עד כה, יהיה עמדי ועם אשתי ובני מעתה ועד עולם.

בשמחה רבה קבלתי מתנתך תשובות הגאונים, ובשמחה רבה קראתי דבריך בראשם, וברוך ה׳ שנטית פעם אחת מעל ראב״ע (על הנה אנכי שולח מלאך), כי על ידי כן כתבת עמוד אחד אשר לא יסולה בכתם אופיר; וזה מלבד שאר דברי ההקדמה ההיא, המלאה לה חכמה ותושיה ומציאות יקרות, כמשפט כל היוצא מתחת ידך. ומה מאד נכספה נפשי לראות סדר טהרות עם פי׳ רב האי ועם הערותיך.

והנני כאוהב נאמן מוכרח לגלות אזנך על קצת דברים, שאין דעתי מסכמת בהם עם דעתך.

סימן ב׳ מהקדמתך) מה שכתוב בשולי סי׳ ס׳ (תשובה זו השיב וכו׳) לא אוכל לקבל היותם דברי המסדר, אבל הם דברי מי שהיה הכ״י בידו בזמן מן הזמנים, והוא רשם בגליון לזכרון לעצמו שאין לסמוך על אותה תשובה, כי יש אחרת טובה ממנה. והנה המוציא לאור כתב „כ״כ בצד הכ״י שלפני״ ומשמעות דברים אלה שכן כתוב בגליון, לא בגוף הס׳, ועכ״פ דוד קאססעל חי וקיים, ויוכל לברר הענין. ומלבד זה, הנה אדם גדול כריט״ע לא העתיק שו״ת הגאונים כסופר המעתיק, אבל אסף וקבץ אותן לתועלת כל ישראל, ואיך יתכן שיביא בספרו תשובה אשר לא נכונה היא בעיניו, והאחרת הנכונה בעיניו יזכירנה ולא יעתיקנה? וכי הכרך הקטן שירש מאביו היה מצוי ביד כל אדם? ומי לא יראה כי מלות אלה „בכרך הקטן שירשתי מאבי זצ״ל״ אינן אלא דברי מאן דהו המדבר בעדו לזכרון לעצמו, ולא דברי אדם גדול הכותב לתועלת כל העולם?

סימן ג׳) בענין התשובה שמצא ר״ת בשני דפים הראשונים, ובס׳ שלפנינו היא בדף ט׳, ועם ג׳ דפים שבסוף ומקומם בראשו, תהיה התשובה בדף י״ב, ואתה עושה המועט מחזיק את המרובה, ומי שראה כ״י קדמונים, ובפרט מחכמי צרפת, ידע כי על הרוב היתה כתיבתם גסה ולא דקה (אם

לא בפירושים ושאר ענינים הכתובים לפעמים בגליון), ואם אולי נזדמן לפני ר״ת העתק כתוב כתיבה דקה לא היה לו לסמוך עליו ולהאמין שכל ההעתקות תהיינה כהעתק שלו.

עוד ראוי להתבונן מה זה שכתב ר״ת בשני דפים הראשונים, ולא כתב בדף פלוני? אין זה אלא כי התשובה היתה כתובה לפניו חציה בסוף דף א׳ וחציה בראש דף ב׳, ולפי זה תגדל התמיהה עליך, כי מה שהוא לפנינו בדף ט׳ או י״ב, לא יתכן שהיה לפניו בסוף דף א׳. גם מה שאמרת כי אולי כוונת ר״ת על באגען, איננו מתקבל, כי קודם הדפוס לא היה הבאגען דבר מסויים ומוגבל, אבל יש ספרים בקלף גדול (in folio), ועכ״ז כל קונטרים מהם כולל שמונה או עשרה או גם י״ב דפים, א״כ מה ראה ר״ת להזכיר הקונטריסים, ולא הדף?

דף י״ב ע״ב) אמרת כי כל הפייטנים החתומים בתאר בירבי אין ספק אצלך כי מקומם באיטליאה—דע ידידי כי כבר קבצתי כל הפייטנים שמצאתי בחתימתם בירבי, ומצאתים י״ד, ואין ספק אצלי שלא היו כלם מאיטליאה. התחשוב כי יצחק בר מאיר (שלדעת רוו״ה הוא אחיהם של רשב״ם ור״ת) היה איטלקי? והנה בסליחה שתחלתה אלהי עושי נוצרי ויוצרי (במוסף יוה״כ בסליחות מנהג פולין דפוס ווין, ואיננה בדפוס פראג) חתום בהדיא יצחק הצעיר בירבי מאיר הזק והאלף והיוד ממלת מאיר הן במלת איפשר, וצריך לכתבה מלאה, וגם זו לפי דבריך ראיה שהיה צרפתי — ומי הגיד לך כי אליה בירבי מרדכי היה איטלקי? והלא פיוטו אראלים בשם תם ממליכים, הוא נמצא במנהג אשכנז ופולין, אבל במנהג בני רומה בדפוס ובכ״י איננו נמצא — ור׳ אמתי אשר כל פיוטיו במנהג אשכנז ופולין, ואין גם אחד מהם נוהג במנהג בני רומה (רק בקשה אחת מצאתי לו בכ״י גדול מנהג בני רומה, הכולל ענינים רבים בלתי נוהגים אצלם, מלבד כי ידוע כי מנהג בני רומה לקח הרבה ממנהג אשכנז, ולא האשכנזים לקחו מבני רומה), חתם שמו בירבי שפטיה באופן לשמיני עצרת מנהג פולין (אראלים ומלאכים) — ור׳ אברהם הכהן בר יהודה חתם שמו במעריב ליל שני של שבועות (אלהים ביתה מושיב יחידים) אברהם בירבי יהודה הכהן, והמעריב ההוא בלתי ידוע במנהג בני רומה, ואני מצאתיו בשני מחזורים אשכנזים כ״י, ורוו״ה אמר שהוא במנהג וורמש, ומי יאמר שהיה איטלקי? — ובמחזור כ״י מנהג צרפת מצאתי: אור נכון מוצאו, חתום בו שמואל בירבי יהודה ובמנהג בני רומה איננו נמצא כלל —

ואני שמעתי ולא אבין איך תעשה איטלקי גם ר׳ שלמה בירבי יהודה, הידוע בתאר הבבלי, ואיננו תאר שיריי הנמצא בחתימתו, אבל רש״י ובעל העטור קראוהו כן לפי קבלה שהיתה בידם. והיכן מצאנו לרש״י או לשום יהודי שיקרא לחכמי רומי בבליים? והלא חכמי רומא היו בימים ההם מפורסמים מאד לתהלה ולתפארת, ור׳ שבתי בירבי משה כתב בחתימתו „מעיר רומא״ — ואגב אורחין אגיד לך כי בס׳ עמק הבכא כתוב כי ר׳ שלמה הבבלי מת בספרד.

דף י״ד) תרמינך שעתך, לדעתי הדבר פשוט שהיא קללה, ישליכך מזלך, ואין זה רחוק באיש כריש לקיש, מלבד כי יתכן ג״כ שיהיה דרך געגועין, כי גם עתה אומרים לפעמים לֵךְ לַשָּׂטָן (האָלע דיך דער טייפעל), ושאר קללות, דרך חבה וגעגועין.

והנה נא רשימת הפייטנים שהזכרתי למעלה אינני יכול למהר להוציאה לאור כי כל יום מזדמן לי להוסיף או לתקן בה דברים, ואולם אם תבקש ממני דבר מה ממה שנכלל בה, הנני מוכן לשרתך בנפש חפצה.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש החותם פה פאדובה היום י״ג טבת תר״ח,

ידידך שד״ל.

קבלתי במתנה קובץ גדול בדינים הנוהגים, שמו אבן הראשה, ומצאתי בו: „כתב אדוני זקני הר׳ דוד הכהן בן הרב ר׳ יצחק הכהן ז״ל בהלכות טריפות שחיבר״ ומצאתי בו: „וכן נמי פסק אדונינו מורינו הר׳ שם טוב פלכו יצ״ו הלכה למעשה הנה במיורקא״ גם: „כ״ש (כך שמעתי) מפי אדונינו מורינו הר׳ שם טוב פלכו יצ״ו״ והוא מזכיר כה וכה כל הראשונים עד הרא״ש ולא למטה ממנו.

Nr. CDXXV. (1

An Herrn Dr. Julius Fürst in Frankfurt am Mein.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 649. Vol. VIII. Nr. 29. bis.

— 3. 1848. אדר ב׳ התר״ח.

Verzeichniss der Poitanim.

אחרי ז׳ שנים שלא פסקתי מלאסוף ולכנוס כל מה שיכלתי ממחזורים שונים וספרי פיוטים מכל המנהגים, מאיברופא אזיאה ואפריקה, התעוררתי בתחלת שנת 1845 לעשות רשימה מכל שירי הקדש הנמצאים בידי וביד אוהבי וכתבתי בסדר א״ב שמות כל הפויטנים אשר באו לפני, ואצל כל אחד ואחד רשמתי כל פיוט ופיוט שמצאתי לו, ואצל כל פיוט ציינתי כל המקומות שמצאתיו שם, כלומר באיזה מנהג, באיזה דפוס יקר ובאיזה כ״י נמצא הפיוט ההוא, ולאיזה חג נתקן, או באיזה דף הוא. והנה נא לי שלש שנים ויותר

1) נדפס בלא״א בליטעראטורבלאטט דעס אריענטס 1848 יריעה ל״א, לייפציג כ״ט יולי עמוד ת״ף—תפ״ה.

שאני עוסק מזמן לזמן במלאכה זו, ולא הייתי רוצה להוציא אותה החוצה, להיותה עדיין רחוקה מן השלמות, אבל קצת מגדולי חכמי אשכנז בעלי בריתי הפצירו בי לערוך לפניהם לכל הפחות את שמות המשוררים אשר אספתי, כי המספר הרב אשר הגדתי להם שהגיעו אליו הפויטנים היה בעיניהם דבר חדש ונפלא; כי הנה רשימת החכם היידנהיים איננה כוללת רק שמנים מחברים, וידידי החכם רי״ל דוקעס הזכיר באריענט 1841 (ליט׳ בלאטט 570) מאתים ועשרה אנשים, ואני מצאתי הפויטנים יותר מחמש מאות איש.

והנה אצל שמות הפויטנים הבלתי מפורסמים הוספתי זכרון המקור אשר לקחתים משם, והנני מבאר קצת מן הציונים האלה.

אלגזיר, כ״י מנהג אלגזיר (Algeri) נמצא ביד ידידי דקטר זקש, והוא הודיעני שמות המשוררים אשר מצא בו, גם העתיק לי קצת מהפיוטים עצמם.

והראן, כבר ידוע שהוא מחזור כ״י שבידי, בארבעה חלקים, נכתב בעיר Oran.

טיטואן, הוא כ״י משנת 1745, כולל פיוטים רבים חדשים גם ישנים, נכתב גם הוא באפריקה, ור׳ אליעזר בר שלמה אשר מכר אותו אלי אמר לי שמצא אותו בעיר Tetuan.

לועז, הוא מנהג בני רומה, או מנהג איטלייאני, או לועזים, ונדפס פעמים רבות, ויש לי ממנו ג״כ כ״י שונים.

מונפלייר, כ״י שבידי, והוא שוה לכ״י אחר שהיה ביד ר׳ יוסף מיכאל חיים, ושם מונפלייר היה כתוב על גבו (בעדות דקטור צונץ).

פיס, מחזור כ״י לתשעה באב ר״ה ויוה״כ, אמר לי ר׳ אליעזר בר שלמה שמצא אותו בעיר Fez.

צונץ, הכוונה על ספרו הנכבד צור געשיכטע אונד ליטעראטור. הוצרכתי לסמוך עליו בענין חכמי פרובינצא, כי עדיין לא זכיתי לראות מנהג אויניון וקרפנטראץ.

קורפו, מחזור לשלש רגלים כ״י שבידי, מצאתיו בעיר מולדתי טריאסטי, ומי שמכר אותו אלי אמר שנמצא בבית אנשים שבאו מעיר Corfù, והוא קרוב למנהג רומניא.

קראים, סדור התפלות כמנהג הקראים, גוזלוו 1836, שלשה חלקים, קבלתי במתנה מאת הנכבד מרדכי הלוי עהרענרייך איש בראדי.

רומניא, דפוס בומבירג (ויניציאה), ביד הגביר היקר כמ״ר גבריאל טריאסטי, ויש לי ממנו קצת חלקים בכ״י.

שפתי רננות, מנהג טריפולי דפוס ויניציאה. והנה ראוי לדעת כי הקראים כשלקחו איזה פיוט מן הרבנים, לא לקחוהו אלא ממנהג רומניא, ומזה נמשך כי נמצא אצלם (ח״ג דף קכ״א) הנסח הישר „גחלתי קודחת כי מגלה נמתחת״ (בסליחת שוממתי ברב יגוני) כי כן כתוב ג״כ במנהג רומניא. אך הקראים לא מן הדפוס לקחו, אלא מספרים כ״י.

לדוגמא הנה ר׳ אברהם בר יצחק החזן ידוע במנהג רומניא, ויש לו בו ששה פיוטים, ופיוט שביעי יש לו בסדור הקראים (ח״ג קכ״ט) שאיננו ברומניא הנדפס, אבל מצאתיו ברומניא כ״י, ולפיכך לא מניתי אברהם זה לשנים, אחד רבני ואחד קראי.

ולפיכך אע״פ שראיתי בסדור הקראים ח״ג דף 115. 116. 156 פיוטים ליהודה בר שמריה, הבלתי נמצאים במנהג רומניא, לא רשמתי השם הזה בין חכמי הקראים, כאשר עשה ידידי דוקעס, אבל אחשוב כי יהודה בר שמריה, הרבני, אשר ממנו במנהג רומניא (דף 273) פיוט אבותינו חטאו ואינם, הוא עצמו בעל הפיוטים ההם הנמצאים ביד הקראים, והם מצאו אותם באיזה כ״י ממנהג רומניא.

מתוך מנהג רומניא כ״י למדתי כי אביו של ר׳ מרדכי הארוך היה שמו שבתי, כי מצאתי בו פיוט מקוה ישראל ה׳, נרשם בו: מרדכי הארוך בן שבתי חזק, ולכך לא מניתי מרדכי הארוך ומרדכי בן שבתי כשני אנשים, כאשר עשה דוקעס. ודע כי זה ר׳ מרדכי הארוך הוא ג״כ בעל הסליחה מלכי מקדם פועל ישועות, הנמצאת במנהג פולין או פיהם במנחת יוה״כ, וגם במנהג רומניא ובסדור הקראים, ומה שכתוב עליה בקצת דפוסים „שם המחבר מרדכי ברבי יעקב״ אינו אלא טעות, כי אמנם הַבַּיִת: היום יחשב דם הרוגי ושרופי כדם זבחי, נקום נקמתם ממסטיני וממזניחי, ברבי יעקב לגאול אחי ונדחי וכו׳, נוסף הוא, ואיננו ברומניא ובקראים, וראשי הבתים הם מרדכי הארוך ס״י (אולי הכוונה סופו ייטב).

והנה הרשימה הזאת אשר אנכי נותן היום לפני החכמים, מלבד שלא נעלם ממני שאינה שלמה, מצד שאולי כמה וכמה פויטנים מלבד אלה היו בישראל (וכבר גם רשימת דוקעס כוללת קצת שמות שלא הבאתי, ולא ידעתי היכן מצא אותם), עוד לא אתברך בלבבי שנמלטתי בה מן השגיאות, ושלא עשיתי לפעמים שנים אנשים מאיש אחד, ואיש אחד משנים אנשים (כגון הנה ידידי דוקעס מנה כשני אנשים יהודה גבור ויהודה מרולי, ואני בראותי כי זה וזה שם אביהם אליהו, חשבתים כאדם אחד, וברוך היודע).

בקינה אשר תחלתה: בת ציון שמעתי ממררת אמריה, תחלת הבית השני בקצת דפוסים הוא ייליל יער הלבנון, ובקצתם הילילי, וזה וזה נגד המשקל (כי הקינה הזאת היא שקולה, שש ושש תנועות), וגם נגד הדקדוק, כי אחריו: ארזיך אש אכלה, לנכח ובלשון זכר כמו שהוא השם יער. אבל בכ״י פים כתוב תייליל יער לבנון, וזה יצדק לפי הדקדוק ולפי המשקל (והתי״ו לנכח), ולפי זה ראשי הבתים בת לוי. וברומניא כ״י הֵילֵל יער לבנון, וגם זה יצדק בדקדוק ובמשקל, ולפי זה יהיו ראשי הבתים בת הלוי, ומלת בת תהיה כֻלה נרמזת בתיבה ראשונה בת ציון, ואחר שידענו כי ר׳ יהודה הלוי לא היו לו בנים, כי אם בנות, איננו רחוק בעיני כי יען לא זכה ללמד תורה לבניו, לִמֵד לבנותיו, ואחת מהן חִברה הקינה הנעימה הזאת.

ואמנם מה שכתבתי כאן כמה פעמים פויטנים (Poitanim), ולא פייטנים (Paitanim), הוא (מלבד כי זה נכון יותר לפי גזרת המלה בלשון יוני), כי

כן מצאתי במנהג קורפו יוצר לשבת וחול המועד של פסח, מיוסד על פסוקי שיר השירים, והוא לאחד מן הקדמונים, ר׳ בנימן בר שמואל, וראשי הבתים הם א״ב ותשר״ק, ואח״כ בנימן בר רבי שמואל חזק, בנימן חזק, בנימין פויטן, ואלו הם הטורים הכוללים בראשיהם תיבת פויטן:

שוקיו פִּנּוֹת עולם בם מתקיימות
חכו וְנִיבוֹ מביעים חכמות
אנה יקר תפארת גדולותיו העצומות
דודי טָמוּן וְחָבוּי מעין כל נִפּוּחֵי נשמות
אני נוראותיו אֲשֶׁר שָׁם בְּבָרוּךְ כְּאוֹפַנֵּי מרומות:

(מלות „אשר שם״ מוטעות בלא ספק, וצ״ל פעל עתיד למדבר בעדו, ואין בידי להחליט איך ראוי לתקן).

והנני נותן הרשימה הזאת לפני חכמי הדור, עם בקשה שישימו אליה לבם ויראו מה ראוי להוסיף ולגרוע ולהחליף בה, וגם יחפשו וילקטו כל אשר ימצאו מספורי תולדות קצת מן הפויטנים האלה, הבלתי מפורסמים, וימהרו ויודיעו הדברים באריענט, ויפיצו אורה על הצדיקים אשר בפיוטיהם חזקו את לב בני עמם לסבול הצרות בגבורה ובבטחון, יהי שְׁמָם מבורך.

היום כ״ב אדר שני שברו עָל נתקו מוסרות לפ״ק, פה פאדובה ברעפובליקא ווענעטא.

בין השרים החדשים אשר בויניציאה המנהיגים הרעפובליקא (גובערנו פרוביזוריאו) יש יהודי אחד, ליאון פינקרלי.

Nr. CDXXVI.

An Herrn Dr. Julius Fürst in Frankfurt am Main.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 650. Vol. VIII. Nr. 29. ter.

אדר ב׳ התר״ח. — 3. 1848.

מחברת ר״ש ן׳ גבירול

ששלח לי שניאור זקש ונקדתיה ופירשתיה.

שירה לר׳ שלמה ן׳ גבירול, העתיק אותה החוקר המפורסם רי״ל דוקעס מכ״י אשר מצא בעיר אקספארד וניקדה ופירשה שד״ל המשתדל — השירה הזאת נכתבה נגד אנשים שנתנו דופי במשורר על אודות דמיון אחד שדִמָּה והמשיל באחד משיריו (עיין בית ל״א), והוא מתחיל ואומר כי לבו אומר לו שאל יחוש לחרפות הורפיו, כי אמנם בחכמת השיר יחיד הוא בדור, אך

הוא משיבו כי לא יתכן לו לשבת דומם בראותו עצמו כמטרה לחצי הזמן, והוא הולך ומקונן על מיעוט החכמה בימיו, ומסיים בתהלות אדם גדול אשר הוא לבדו נשאר חכם בישראל.

1 עֲטֵה הוֹד וַעֲטֵה וּלְבַשׁ גְאוֹנִים
וְהִנָּחֵם וְהֶרֶף מִיגוֹנִים
2 ודום אם בבכי תלין וקוה
הלא תקום ולבקר רננים
3 ודע כי הנך יחיד בדורך
ושירך כחרוזי צאורונים
4 עניתיהו: ואיך ארף ואדום
ואיכה ידמו כים שאונים א)
5 אפפוני הדפוני מצוקים
וחצי הזמן נגדי נכונים
6 ויורוני בנות ימים כאלו
אני שערה והמה קֹלְעֵי ב) אבנים
7 ומכנפי זמני יאחזוני ג)
ועלי נוסעים המה וחונים
8 ואתי הזמן הטיב ד) והוא לא
ידעני אבל כי ביגונים
9 ולא ידעו ילדיו כי לבבי
מאד חזק והיה כאבנים
10 ולא ידאג ולא ישום אליהם
וישחק אם יבואוהו המונים
11 אני הבן אשר טרם יֻלַּד ה)
לבבו בו כמו בן השמונים
12 וגוי יהלוך על האדמה
ונפשי תהלך על העננים
13 ויתר מעלות חכמה תבקש
ומואסת ברוב עושר והונים
14 ויגעתי בחכמה מנעורי
למען אחריתה מעדנים

א) שאונים גדולים כשאון ימים.

ב) בכ"י קָלְעוּ.

ג) הייתי נשוא על כנפי הזמן, והם יקחוני משם ונותנים אותי תחת כפות רגליהם. ובכ"י זמנים אחזוני.

ד) הזמן הטיב לי לשעבר.

ה) חצי האחרון מחרוז זה מובא בעומר השכחה. וזאת הערת החכם דוקעס.

15 והיא היתה אחותי מנעורי
ומודעה קראתני בבנים ו)
16 ונפשי מִכְּלִי חמדה יקרה ז)
ותחשוב הפנינים כאבנים ח)
17 ומראש מאסה נועם אדמה
וחייה בעיניה אסונים
18 למען כי ששוניה יגונים
ומדוחות, ואוניה כאונים ט)
19 ובתי מחמדיה הריסות י)
ובתי מהלומיה יא) נכונים
20 תפתה כל חסר לב ביפיה
כבעלת אוב ואשת ידעונים
21 בִּשְׁנָיֶהָ תשנה המצוקים
וזאת לא זאת תשלח הזמנים יב)
22 ותשית רוזני העם יג) כמו כן
מהוסרים בדעותם ושונים
23 לקחם על זרועותיו ודִכּם
ואם היו עלי חיקו אמונים
24 והֵתל בחבורָתם ושחק
לעומתם והראמו ששונים
25 ראה עתה אחי מוסר ובינה
והבט יום כלותם כעננים
26 ויום יחשפו מַעֲרֵיהֶם יד)
ויראה כל אנוש מהם קלונים
27 חמתי נתכה עלי בִּשׁוּרִי
פתאים חשבו כי הם מבינים

ו) הגהת הר"ר שניאור זקנים, ובכ"י כבנים.

ז) נפשי יקרה מכל כלי חמדה, ובכ"י מכל.

ח) בגליון אצל כאבנים נ"א כלנינים, והר"ר שניאור אומר כי לפי זה מכאן לקח הבדרשי מה שכתב הפנינים לנינים.

ט) בגליון: נ"א לאנשי לב, ואוניה כפונים.

י) שם דבר. ובכ"י הרוסות, שם התאר, ואז היה צ"ל הרוסים.

יא) מהלומיה ענין מהלומות ומכות.

יב) בכל שנה המתחדשת היא מחדשת ומשַׁנָּה המצוקים. גם תשלח ההפוכות הזמנים על דרך זאת לא זאת, כלו' השפלה הגבה והגבה השפיל (יחזקאל כ"א ל"א).

יג) בכ"י ותשיג רוזני היום, ובגליון: נ"א ותשית רוזני.

יד) נחום ג' ה'. ובכ"י נוגניהם, ובגליון: נ"א רוגניהם.

28 ואשתוק מעדתם הנְּבָלָה טו)
ואכבד ואשקיט השאונים
29 והם מתפארים עלי בשירים
ומי יתן ויהיו מאזינים
30 ולוּ התפארו עָלַי מְאוֹרֵי
שחקים החשכתים כעננים טז)
31 פתאים השבו סכלות להשוות
עצי עדן בְּשׁוּרוֹת האדנים
32 הכאלה לפני יעריכון
צעירי הנמלים הקטנים יז)
33 אשר לא ידעון בשיר לדבר
ואינם להגות בו נאמנים
34 ואלו יעלה שירם במשקל
אזי יהיה כאבק וכעשנים
35 וטרם ילדו כָּרוּ קברים
לשיריהם ועִמָּדָם טמונים יח)
36 עדרים מאסו רועה אמונה
ולולא אֵל טבחתימו כצאנים
37 ואלו נפלה ידי עליהם
נשאתימו ונפלו הם כיונים
38 וכלם הטבעו בבוץ צמיתות
ולא יכלו שאתם העננים יט)
39 ואולם מפני שירי ישובון
אשר יכנעו אליו גאונים כ)
40 ויתרצו לכפר השגגות
ויתודו להעביר העונים

טו) אני שותק בשמעי דברי עדתם הנבלה, תחת שהייתי יכול להכבד ולהשיב אליהם בחכמתי ולהשקיט שאונם, ובכ״י הנכלה.

טז) לא אלה הנבלים, אבל אפילו מאורי שחקים אם היו מתפארים עלי היה בכחי להחשיכם כעננים, ובכ״י הֶחֱשַׁבְתִּים.

יז) וכי אנשים כאלה, שהם צעירי הנמלים הקטנים, ראויים לריב עמי ולערוך לפני משפט?

יח) שיריהם נשכחים כמתים וכאלו קבורים וטמונים.

יט) העננים המנשאים המים מן האגמים לא היו יכולים לשאת את אלה מטיט היון.

כ) העדרים והבהמות האלה המואסים אותי שאני כרועה נאמן להם, אם הרימותי יד עליהם היו נופלים וטובעים בבוץ וכו׳, אבל ישובו בתשובה מפני שירי אשר יכנעו אליו אפילו אנשי גאון.

41 ערכוני והם לא ידעו כי
אני שמש אכסה במעונים כא)
42 אני אחקור צפוני המליצה
ואפתח שערי דעת ובינים
43 ואקבץ מנפוציה חרוזים
ואלקט מפזוריה פנינים
44 וגבנוני הֲרָרֶיהָ כב) שְׂרונים
לְפָנַי וְאָרְחֹתֶיהָ נכונים
45 אני באתי לחדריהם אשר הם
לכל מבין וכל חכם צפונים
46 ואשיר שיר ישמח הנפשות
וכל לבות יחלץ מיגונים
47 וכל לא ימצאו עמי ידיהם
ויודו לעמי בַלְשׁוֹנִים כג)
48 וישובו מקנאי מעלתי
מלאים מחמת אש החרונים
49 ואת חחי בכפיהם אשוה
ואתן כד) על לְחָיֵיהֶם רְסָנִים
50 ואשחקם ואדרוך בָּמֳתֵיהֶם
ואשביע פניהם בקלונים
51 ויהיו כנעורת מפני אש
תלהט בעזוזה החסונים כה)
52 ופי כל דוברי שקר יסוכר
וימותו באין כח ואונים
53 ולא ירום לבבם לֶאֱמֹר שיר
ואף לא יזכרוהו בלשונים
54 והם לא יעלו על לב לעולם
וכמתים בחייהם טמונים
55 לאידם השחוק עשו בנפשם
בשומם כעצי קש קנמנים כו)

כא) האוילים האלה מלאם לבם לריב עמי ולגנות את שירי, ולא ידעו כי אני ברוב אורי מכסה השמש במעונים.

כ"ב) בכ"י הררים.

כג) כמו עיני כל עיניך ישברו, ואין להגיה וכלם, כי ישחת המשקל כן הֹגיה הר"ר שניאור, ונכון, ובכ"י כלשונים.

כד) בכ"י אֶתֵּן.

כה) אש אשר בעזוזה וכחה תלהט החסונים, וכל שכן הנעורת, ובכ"י בעזותה.

כו) הם שחקו עלי ותחת היותי קינמן בשם בקשו לשום אותי כקש, והיה זה בנפשם ולאידם, כלומר לרע להם, ובכ"י לאידם מה שחוק.

56 ואמנם לא לעולם יהיה אור
כמו חשך וחיים כְּאֲסונים כז)
57 ושירינו כילודי אמנה
ושיריהם כמו ילדי זנונים
58 וכי נפשם קרוצה מאדמה כח)
קרצוה כְּרַכִּים מדמנים
59 ונפשנו פניניה ועל כן
זמירנו גזרנוהו פנינים כט)
60 ובו ארום ואנשא עלי כל ל)
מתי דורי ועל כל הזמנים
61 ואתגבר בשירתי ואחבוש לא)
פני שונאי לעולם בטמונים
62 אשר המה ערירי לב לב) ורעיון
ואינם שומעים כי אם מְאֵנִים לג)
63 ודת אל חשבו בה מחשבות
ושָׁגו בה והרבו עוד זדונים
64 ומתכונת לְשוֹן עִבְרִים לד) עמוקה
וקשה לאחי מוסר ובינים
65 וּבִינָה מִפְּלִיאֵי התבונות
ואינה כי לְחַדֵּי רעיונים לה)
66 כבודה היא לְנִכְבַּדֵי תבונה
ואף כי לנמלים הקטנים לו)

כז) כן הגיה הר"ל שניאור וכון, ובכ"י באסונים; והכוונה אע"פ שבקשו להשפיל כבודי, לא לעולם יהיה האור נחשב כחשך והחיים כמות, אבל עוד תחזור ותודע מעלתי.

כח) אם נפשם קרוצה מאדמה, איננה אלא מן הַדֹּמֶן, כלומר מן החלק היותר גרוע שבה.

כט) אבל נפשנו היא פניניה (מִטֶּבַע הפנינים) ועל כן זמירנו ספיר גזרתו. מלת זמירנו איננה בכ"י, וכתוב בו גזרנוהו מפנינים, ומחקתי המ"ם מפני המשקל. ובתחלה נקדתי ונפשנו פְּנִינֶיהָ ואח"כ נמלכתי יען מצאתי בכתר מלכות בדברו על הנשמות: כלם גזרות פניניות.

ל) בכ"י על כל.

לא) איוב מ' י"ג.

לב) שכלם בלתי מוליד; ואין להגיה ערלי לב, כי ישחת המשקל.

לג) מן כי אם מָאֵן אתה לשלח, והכוונה ממרים.

לד) בכ"י עִבְרִי, ואז לא יתכן לנקד לְשוֹן, אלא לָשוֹן, ונשחת המשקל. וכוונת המשורר לומר כי חבור השירים בלה"ק במדה ובמשקל הוא ענין קשה מאד, ונקל הוא לתת דופי במלאכה זולתנו, בלי להבחין כמה יגיעות יגע המחבר.

לה) ידיעת לה"ק ובינתה היא מן התבונות היותר פליאות ויקרות, ואיננה אלא לבעלי שכל חד ושנון. ובכ"י מפלאי התבונה.

לו) היא יקרה ונכבדת אצל המלאים תבונה (נכבדי ענין כובד, משלי ח' כ"ד) וכ"ש

67 אשר אין בבינתם להפלות
צעירי הזבובים מִשְׁמֵנִים לז)
68 אהה כי הזמן חָסֵר לח) תבונות
ונמלא מעדת רוגנים ושונים
69 ועל כן כל ימי חיי אקונן
ולבי יעשה מספד כתנים
70 למען נעדרו אנשי אמונה
וספו כל נשואי שם ופנים
71 ותחת ההדס סרפד וחוח
ובמקום הארזים קמשונים
72 לט) ואם התמוטטו גבעות תבתה
ואם התפוצצו מ) הרי מעונים
73 הלא טוב השאר נשאר וזרח מא)
כמו שמש עלי יום העננים
74 וחשב האלהים מב) זאת לטובה
להשאיר בין שאר עמו אמונים
75 לשובב יעקב אליו ולאסוף
פזורי דת לאל נוטה מעונים
76 ולבנות נגדעי הנהלאה
ולסאון שופטי הרג סאונים מג)
77 לנחם לב שפלים ואמלים
ומכותם לרכך בשמנים
78 ולרעות צאן מֻנָּדָח באפסים
והרזים לְעַדֵּן כַּשְּׁמֵנִים מד)
79 אמת כי נהלם על מי מנוחות
והובילם לחיי מעדנים

לנמלים הקטנים. ובגליון כתוב: נ״א „וכמעט לא מצאוה נבונים ואין היא לנמלים קטנים״, וצ״ל ואיך היא, כלומר ואיך תהיה לנמלים קטנים?

לז) שאין כח בשכלם להבחין בין צעירי הזבובים ובין השורים השמנים, ואולי צ״ל אשר אין און.

לח) נפרד במקום סמוך, בעבור המשקל. ואם תרצה אמור חָסֵר פעל עבר.

לט) כאן מתחיל בשבח הקצין.

מ) בכ״י תתפוצצו.

מא) בכ״י וזרה, ובגליון ורוח.

מב) בכ״י אלהים.

מג) האל הקים את השר הזה לנקום נקמת בני ישראל מאת צורריהם אנשי סאון. השופטים אותם להרג; לסאון הוא מקור, ובכ״י הרוג סאונים.

מד) לעדן הכחושים ולעשותם שמנים; ובכ״י בשמנים.

80 והרוים בתבונה עד לְשָׂבְעָה
והשקם כי הרגום צמאונים

81 אשר חזק ידי דת אל אמונים
והעמידה עלי ראש המכונים מה)

82 אשר השיב פזורי מו) צאן תעודה
והושיב נוחליה מלפנים מז)

83 אשר הודע בעמו משפטי אל
ואליו יעלו עַמו נְדָנִים מח)

84 וכמה תוצאות משפט יגלה
בחכמתו ויתיר האטונים מט)

85 והוא בעל לשון דת הקדושה
ופיהו הממלל כנבונים

86 והוא פִּתַּח חֲגוריה וחלץ
חלוציה וחִדֵּשׁ בה ישנים נ)

87 וְיִשֵּׁר מִשְׂגּוּבֶיהָ בצורים נא)
וחשף מִסְתָּרֶיהָ גאונים נב)

88 והחיה מִצְּחִיחֶיהָ מְקוֹרִים נג)
והפיץ מנפוציה ענגים

89 והעמיד מפרוציה שערים
וְחִלֵּק מחלקותיה לְבָנִים נד)

90 נְשׂוּי קדקד ולו שחק עֲרָכוֹ
גערו גערת אבות לבנים נה)

מה) מלות עלי ראש אינן בכ"י, והמליצה לקוחה מעזרא ב׳ ס״ח ומלכים א׳ ז׳ ל״ה.

מו) בכ"י פזרי חסר וי"ו.

מז) והושיב בהשקט ובבטחה את ישראל בהתורה מורשה להם מימי קדם.

מח) מתנות ע"ד שנותנים לשבט לוי שנ׳ בו יורו משפטיך ליעקב. עמו השני—אין ממנו בכ"י אלא העי"ן.

מט) חבלים, והוא ע"ד מְשָׁרֵא קִטְרִין. בכ"י כחכמתו.

נ) פִּתַּח חגוריה מלשון אל יתהלל חוגר כמפתח, הסיר החרב ממתני האנשים שהיו חגורי חרב, וכן חלץ חלוציה, הלץ והפשיט כלי זיין מאותם שהיו חלוצים, כלומר גבר על כל תופשי מלחמת התורה; וְחִדֵּשׁ בה ישנים, דברי תורה שהיו ישנים ועתיקים חדש נעוריהם ועשה אותם כחדשים. ובכ"י פתח חגוריה.

נא) המקומות הגבוהים הבצורים יותר שבגנים בתורה, שם אותם למישור, ובכ"י משגבה.

נב) וחשף וכו׳ הכוונה, מִסְתְּרֵי התורה גִּלָּה ענינים יקרים אשר הם לגאון ולתפארה.

נג) הוציא מקורות מים מצחיחי סלע, ובכ"י מצחותיה.

נד) בכ"י לפנים.

נה) אם השמים היו באים לדון עמו ולערוך לפניו משפט היה הוא גוער בהם כאב לבנים, ובכ"י ערכו. ואני בתחלה פירשתי אם השמים היו עורכים מעלתם למעלתו, וכן בבית

91 אשר התום והיושר לבושו
ועטה החסדים נו) כסדינים
92 וירש מעלותיו מאבותיו
ויורישם נז) לאחריתו לבנים
93 אבי הכל נשאהו עלי כל
והרים מעלותיו כתרנים
94 והשמיע כבודו בארצות
עדי אפסי שבאים וּדְדָנִים נח)
95 והשים את תהלתו בפי כל
מתי מוסר גדולים עם קטנים
96 ואמנם הוא לכל חכמי אדמה נט)
כמו שמש והמה כעננים
97 וכמני יֶאֱהַב כי אֲשַׁוֶּה
תהלתו בפי כפעמונים ס)
98 ישירוה סא) מתי מספר ויהגו
בצדקותיו ימי עולם ושנים.

---

32 גם 41 הייתי מפרש שישוו עצמם לו. אבל נ"ל שיתכן להשיג על מחבר חשוב בלי שיבקש המשיג לערוך עצמו אליו. ואחרים ישפוטו.

נו) בכ"י יעטה בחסדים.

נז) בכ"י ויורשה.

נח) וּדְדָנִים בראשית י' ז' ובכ"י ודודנים.

נט) לכל חכמי אדמה בכ"י וכל.

ס) הוא אוהב מאוד את אים כמוני מפני שאני מפרסם תהלתו. ובכ"י אשנה תהלותיו.

סא) ישירוה, ישירו תהלתו, תהלים ק"ו י"ג. ובכ"י שירוה.

Nr. CDXXVII.

An Herrn David Schwarz in Somos.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 651. Vol. VIII. Nr. 30.

13. 4. 1848. י' ניסן התר"ח.

לכבוד אדוני וידידי היקר והנכבד, הר"ר דוד שווארץ נ"י ברכה ושלום עד העולם.

בשמחה רבה קבלתי מכתבך היקר, ואחרתי להשיבך מענה בעבור אימות מות ובלהות צלמות אשר סבונו גם סבבונו, המקום ירחם עלינו ועל

כל יושבי המדינות האלה, ובפרט על אנשי וירונה ומנטובה, אשר להיותן ערי מבצר נקבצו לתוכן חיילות האשכנזים, ובמנטובה לקחו ג׳ יהודים לערבון, והטילו מס על היהודים א׳ מיליאָן של ד׳ קרייצער. וכבר באו חיילות פייע־מאנט לעזור לנו, ויש לנו תקוה כי בעוד יום או יומים יכנסו בוירונה, ויגרשו משם את האשכנזים. והנני נותן לפניך שירה בלשון רומי שהדפיסו כאן ביום אתמול, ממנה תראה כי איטליאה כֻלה, כאיש אחד חברים, רוח ה׳ מפעמת אותה לפרוק עול זרים מעל צוארה. ואתם אנשי אונגריא אשר נתן ה׳ לכם לב מרגיש יקרת החפשיות והנאציאנאליטעט, וגם כל אנשי אשכנז המתעוררים עתה גם הם לאמץ קשר נאַציאָנאַליטעט שלהם, ראוי לכם למנוע ידכם מעזור לדעספאָטען, אם יקשו ערפם לשוב ולשלוח כאן חיילים מחבלים לשום ארץ צבי לשממה; כי ודאי לא ימשלו עוד זרים באיטליאה, בלתי אם יכריתו את כל יושביה. ובפרט אחרי כמה מיני אכזריות שעשו אנשי הצבא בערים ובכפרים, בערה האש בלב העם כלו עד לאין מרפא. הפאַבסט קרא קרייצ־צוג נגד האשכנזים, והעם, כיהודי כנוצרי, מצויינים בשתי וערב על בגדם, ויוצאים למלחמת מצוה בששון ובחדוה.

ואותם המתנדבים עתה בעיר ווין לצבוא צבא ולנפול עלינו, שונאי המין האנושי הם, ולא מאנשי הדור הזה המה. המקום יפר עצתם ויקלקל מחשבתם. גם אני הייתי כל ימי אוהב נאמן למלכי עסטערייך, אבל כשראיתי איטליאה כלה, כ״ד מיליאָנען, המה מלכיהם שריהם וכהניהם ונביאיהם, בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים, בלב אחד ובעצה אחת לפרוק עול או למות, אמרתי אין זו מרידה, אבל אצבע אלהים היא, ואם הקיסר ובית אביו יקשו ערפם לעמוד בכח הזרוע נגד הנחל השוטף הזה, אינם עוד מבני בניו של לעאָפּאָלד החסיד; ומלבד זה תהיה עצתם עצה נבערה, כי ודאי לא יצליחו, ותכלית מה שיעלה בידם הוא לעשות לַשָּׂטָן זבח, ולשלוח אנשים רבים לטבח. והנני בוטח בצדקתם ובחכמתם של בית לעאָפּאָלד, שלא יטו אזנם ליועצים עצת רע, והאמת והשלום יאהבו —

גובערניום פראָוויזאָריום של ויניציאה ושל מילאן כבר גזרו שיהיו היהודים שוים לכל תושבי הארץ, בלי שום חלוק ובלי שום תנאי. בגובער־ניום פראָוויזאָריום שבויניציאה יש יהודי אחד (לֵיאָון פִּנְקֶרְלֵי), ובעיר אודינע בקאָמיטאַטו דיפּרטימענטאַלע יש יהודי אחד (מאַריאו לוצאַטו).

בין שלשת היועצים שנבחרו בכל אחת מהערים האלה ונשלחו לויניציאה לעמוד שם אצל הגובערניום, להשגיח וְלָעוּץ לטובת אנשי מדינתם, יש בשביל פאדובה יהודי אחד (ברוך דאל וועקייו), וגם מעיר ראָוויגו שלחו יהודי אחד, יוסף טעדעסקי.

ואבא עתה לדברי חכמה שערכת לפני באגרתך, ואמר כי ראש דברך אמת, והגהתך בישעיה מ״ז י״א לקרוא שַׁחֲדָהּ במקום שחרה, יען אחריו כתוב כַּפְּרָהּ, ומצאנו שֹׁחַד וכֹפֶר אחים, היא נכונה מאד. אבל שתי ההגהות האחרות (מערת עדלם במקום מערות עד עולם, בישעיה ל״ב י״ד; לְהָעֲמִיר במקום

לה עמיר, בעמוס ב׳ י״ג) אינן קרובות בעיני. גם פירושך על ואיש תרומות (משלי כ״ט ד׳) שתהיה הכוונה על הטהאָקראַציאַ, הוא רחוק בעיני מאוד, ולא אוכל להאריך, כי אין דעתי צלולה. ולבלתי תהיה האגרת ריקה הנני מעתיק לפניך ענין אחד שכתבתי זה יותר מעשר שנים, ועדיין לא הוצאתיו לאור עולם.

קול רעש גדול.

ואתה ידידי ואדוני היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, וידידנו החכם הרופא שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום עשרה בניסן שברו עׄל נתקו מוסרות לפ״ק,

ידידך ועבדך שד״ל.

Nr. CDXXVIII.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 653. Vol. VIII. Nr. 32.

27. 9. 1848. כ״ט אלול התר״ח.

ידידי יקירי יברכך ה׳ וישמרך.

כמה ימים עברו וכמה מאורעות נתחדשו מאז חדלנו לכתוב איש אל אחיו! ועתה די לי להודיעך כי אני וכל ביתי חיים וקיימים, ועיני כלו לראות מכתב ידך, בו תבשרני כי גם אתה שלום ונגע לא קרב באהלך. וה׳ יחדש עלינו שנת חיים ושלום, תכלה שנה וקללותיה, וירחם ה׳ על איטליאה האבלה והשוממה, ויבלעוה לגיונות, ובחוריה ובחיריה גולים בארץ לא להם, והנשארים בארץ הולכים ודלים מפני חמת המציק, וכל יום עינינו צופיות לדעת מה תהיה אחריתנו, בבקר נאמר מי יתן ערב ובערב נאמר מי יתן בקר.

ואני מיד כשראיתי פרעסספרייהייט נתעוררתי וכתבתי קונטריס בל׳ איטלקי להודיע טיבו של יודאיזמוס, וכבר שלחתי קצת עקסעמפלארע לעיר הממלכה ומשם יבואך אחד בלי הוצאות.

באדר שני שלחתי אל הארינגט רשימת 516 פייטנים, ולא אדע אם נדפסה אם לא.

ה׳ ישמרכם מחולי רע ומכל רע מעתה ועד עולם.

פאדובה סוף שנת שברו עׄל נתקו מוסרות.

ידידך שד״ל.

Nr. CDXXIX.

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 654. Vol. VIII. Nr. 33.

17. 11. 1848. כ״א חשון התר״ט.

אם יש את לבך לעסוק בהעתקת שירים מעברית לאשכנזים, ואם תִקוה למצוא קונים וקוראים, למה זה הבל תהבל בַּהֲתָלֵי החריזי? ולמה תסיג גבול רעך קעמפף (אשר לא ידעתי מה היה לו)? לכה נא אתי אל מקום אחר, עלה אתי בגורלי, לכה ונעלה אל הר ה׳, ומה טוב ומה נעים אם יחדו נקום ובנינו, מקדש ה׳ יכוננו ידינו, נכון יהיה בית ה׳ בעמלנו ירום ונשא וגבה מאד, ונקרא שמו באשכנז Pantheon, לכל בעלי שירי קדש בישראל.

הלא ידעת אם לא שמעת כי זה לי שתים עשרה שנה שאני מאסף אלי ספרים עברים, כ״י ודפוס יקרים, ובפרט מחזורים וכל ספרי פיוטים ושירים ובחסד ה׳ אספתי ענינים הבלתי נמצאים בכל איברופא, גם עשיתי לי Repertorium גדול, בו רשמתי שמות כל הפייטנים אשר מצאתי, והם 516. — החכם היידנהיים רשם 80 פייטנים, ורי״ל דוקעס, ליטט׳ בלאטט 1841 עמוד 570, רשם 210 פייטנים. — ואצל כל אחד ואחד רשמתי התחלת כל פיוטיו ושיריו, ואצל כל פיוט רשמתי כל המקומות אשר הוא נמצא שם באיזה מנהג, באיזה דפוס, באיזה כ״י, ובאיזה דף הוא נמצא. וכל זה אינו אלא הכנה ויסוד לבנין הבית הגדול שיבנה במהרה בימינו אמן. ואמנם תכונת הבית או הפנטיאון אשר בלבי, כך היא, אקח הפייטנים אחד לאחד לא בסדר א״ב (כאשר הם ברעפערטוריום שני), רק לפי מעלתם וחביבותם אצלי, או לפי סבות אחרות, וארשום כל פיוטיו, את הידועים לכל ארשום היכן הם נמצאים, ואעיד כה וכה על חלופי נסחאות שבין הדפוסים והכ״י, ואת שאינם מפורסמים בדפוס אעתיקם בשלמות, אם ראויים הם לכך, או אעתיק מהם קצת לשונות ורעיונים נבחרים. והנה כבר החלותי מרבנו סעדיה גאון, והעתקתי שתי בקשותיו, אחת מהן ידועה מעט, ואחת מהן בלתי ידועה, גם הודעתי שתי בקשות אחרות המיוחסות לרס״ג ואינן שלו.

ועתה לקחתי ר׳ בחיי בעל חובות הלבבות, והזכרתי תוכחתו הידועה, ושהחכם זקש תרגמה לל״א, ואח״כ אעתיק בקשתו הבלתי ידועה בדפוס, והיא אתי בסדור כ״י על קלף, ואחריה אעתיק עוד ד׳ פיוטים הנמצאים אתי במחזורים כ״י, ובראשי בתיהם בחיי. ואולי אח״כ אקח ר״ש ן׳ גבירול, אשר יש לי ממנו יותר ממאה שירים.

אתה עתה ברוך ה׳ אם יש את לבבך לתרגם מלאכתי לל״א ולהוציאה לאור בשתי הלשונות יחדו (עברית ואשכנזית), הנני מוכן לשלוח אליך מעשה ידי קונטרים אחר קונטרים, בתנאי שמכל קונטרים שתוציא לאור תשלח

אלי מאה עקסעמפלארע חנם אין כסף, והרשות בידך להוסיף כה וכה בלשון אשכנז (בסימן מזכיר שמך) כל מה שתרצה להוסיף על דברי, גם הרשות בידך להקדים ולהוציא לאור מודעה והקדמה ככל אשר ייטב בעיניך.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ״א מרחשון תר״ט,

ידידך שד״ל.

Nr. CDXXX.

An Herrn Dr. M. L. Letteris in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 655. Vol. VIII. Nr. 34.

3. 12. 1848. ח׳ כסלו התר״ט.

ידידי שלום.

הנני נותן לפניך יותר מאשר שאלת, ראה עוץ ודבר, והיה אם תישר עצתי בעיניך אמהר להעתיק ולשלוח אליך עוד משירי דיואן ר״י הלוי, ואח״כ שני קונטריסים אשר כתבתי על ר״ם גאון ועל ר׳ בחיי.

וידוע תדע כי זה שבע שנים שלחתי אל דקטר גייגער בברעסלא הקדמת ר׳ ישועה לדיואן רי״ה, בל׳ ערבי, והוא הבטיחני לתרגם אותה, ועדיין לא עשה מלאכתו. אם תוכל להשיג אותה ממנו מתורגמת תוסיף אותה בראש הס׳ בל׳ ערבי ובל׳ עברי, ואם לא, אולי תמצא בעירך איש יהודי בקי בל׳ ישמעאל, ואני אעתיק ההקדמה פעם שנית ואשלחה אליך. ומה טוב ומה נעים אם תמצא לך חבר שיהיה בקי בל׳ ערבי, כי יהיה לנו לעזור ולהועיל בקצת מקומות מהדיואן, כי אמנם ידיעתי בלשון ההיא לא רבה היא.

והנה דיואן רי״ה איננו צריך הקדמה ממני, אבל סנהדרי גדולה צריך להקדמה רחבה, ורק אם אדע שיודפס הס׳ אשים לבי לעשותה.

אם אולי תרצה ותוכל להוציא לאור fac simile מכתיבת הדיואן ושאר כ״י אשר מהם לקטתי, אשלח אליך דף אחד מכל אחד ואחד.

ס׳ עמק הבכא כבר נעתק על ידי אחד מתלמידי, אבל אני צריך להשוות ההעתקה עם כ״י אחר, וכמה פעמים התחלתי במלאכה וקצתי בה, ואם אדע שיודפס הס׳ אשלים מלאכת ההשואה וההגהה, ואשלחהו אליך.

עוד תדע כי זה שלש שנים בקש ממני דקטר זקש העתקת דיואן רי״ה למען הדפיסו בברלין, ואני החלותי להעתיק ולשלוח לו עם הערותי, אבל לא אסתייעא מילתא.

בני בכורי שוקד בחקירת הקדמוניות יותר ממני, והוא מגלה תעלומות באססירישען קיילשריפטליכען אינשריפטען. והנה הוא צריך חזוק, ואין דורש ואין מבקש, כי עת רעה היא.

ואתה שלום וביתך שלום כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה חיום ח׳ כסלו תר״ט. ידידך שד״ל.

Nr. CDXXXI.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 656. Vol. VIII. Nr. 35.

4. 12.1848. ט׳ כסלו התר״ט.

ידידי יקירי ברכה והצלחה.

אחרתי עד כה להשיב למכתבך הנעים, ולא אדע מה ועל מה, רק זאת אדע כי הימים והשבועות חולפים בלי ידיעתנו, כי עתה כלנו משוגעים מן השמועות הבאות מארבע כנפות איברופא, ומן התקוה המתחדשת ואובדת וחוזרת ומתחדשת בכל יום ובכל שעה.

אני הייתי עבד נאמן ואוהב דבק לשבט ממלכת הקיר״ה, אבל אני רואה שאי אפשר עוד שיהיה שלום באיטליאה אם לא יסורו האשכנזים מעלינו; וגם כן אם יסורו האשכנזים, אינני רואה איך יתקיימו צדק ושלום באיטליאה. עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל הארץ אמן.

דאבה נפשי על שמועתך כי גם עדיך נגעו פגעי הזמן הרע הזה, צא נא עתה ולמד בק״ו מה יהיה מעמד אנשי איטליאה, אשר זה ששה חדשים שרי הצבא נוגשים אותם יום יום במסים בלי חמלה, מה שאיננו בארצך. ואולם נכון לבי בטוח בה׳ שלא תאחר להנשא ולהתרומם כבראשונה וְצִדְקָתְךָ תשא ראשך, כי שבע יפול צדיק וקם.

מהר נא ובשרני בשורות טובות על הצלחת ענייניך.

ואני מה אֹמַר? צִדַּקְתָּ בדברך, הקהלות הולכות ודלות ולא זו בלבד, אבל ק״ק ויניציאה שהיתה פורעת שלישית ההוצאות, היא במצור ולא תוכל להוציא מגבולה אפילו פרוטה קטנה, כי העיר עצמה צריכה לקבל צדקה מיושביה ומהרחוקים גם כן. ואני? האלהים הרועה אותי מעודי עד היום הזה שלח מלאכו לפני, הלא הוא הגביר היקר כמ״ר גבריאל טריאסטי, וזה שמנה חדשים שהוא נותן לי מכיסו שכרי מושלם כמו שהייתי מקבל מכיס הקאללעגיום, והנני מברך את ה׳ יום יום, בלי שאדע מה אכל למחר או בחדש הבא.

ולבלתי תהיה האגרת ריקה מכל חקירה אערוך לפניך הערה שכתבתי אמש, ואולי יש אתך דבר להוסיף עליה, כי הענין הוא ידוע בארצך יותר מבארצי: על המאורע הזה נוסדה סליחה, תחלתה אמוני שלומי ישראל.....

ואתה ידידי היקר והנכבד שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום ט׳ כסלו תר״ט,

ידידך שד״ל.

Nr. CDXXXII.

An Herrn Dr. M. L. Letteris. in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 660. Vol. VIII. Nr. 38.

27. 12. 1848. ב׳ טבת התר״ט.

ידידי יקירי שלום.

מעולם לא עלתה על דעתי להדפיס שני עלים, אבל שלחתי אליך שני עלים, למהר להראותך כוונתי למלאות חפצך. והיום לא אוכל לשלוח דבר מהדיואן, כי מיום כתבי לך אגרתי הקודמת עבדתי יומם ולילה בעמק הבכא, כאשר עיניך תחזינה, ואחר שעשיתי יותר מהמחצית יש בדעתי להשלים העבודה ההיא, ואח״כ אי״ה אפנה אל הדיואן, ואתה אם תמצא ידך תוכל להתחיל מיד הדפסת עמק הבכא, או לעשות לו הקדמה בל״א, כי בטחתי כי סיום הס׳ בא יבא לא יאחר. ההערות הקטנות תשים אותן בשולי הדפים, והארוכות תשמור אותן לתתן בסוף הס׳. ובבקשה שתהיה עינך פקוחה על ההגהה, כאלו היה הס׳ מעשה אצבעותיך, ושיהיה הכל בכתב אשורי, ולא באותיות קטנות, כדי שיוכלו לקרוא בו מזי רעב ביום תשעה באב. אתה שואל היש לבבי אליך להוציא הדיואן לאור עם הקדמתי והערותי— ודאי כן הוא בלבבי, ולא דיואן רי״ה לבדו, כי גם דיואן רמב״ע יש בלבי להוציא לאור על ידך, אבל המלאכה כבדה וארוכה, ומי יוכל להבטיח שלא יבאו מונעים במשך המלאכה? ובפרט בזמן הזה.

ואתה קרא נא אגרתי לשטערן ותראה מעמדי, אז תבין כי אחר שעבדתי כל ימי חיי בעבודת הקדש לתועלת זולתי בלבד, עכשו צריך אני להשגיח ג״כ לתועלתי ולתועלת ילדי; לפיכך אם היה אפשר שלכל באָגען שאשלח אקבל שכר קצוב בכסף מלא (אף אם יהיה זה בניכוי מהמאה עקסעמפלארע), זה יחזק את ידי למהר המלאכה.

דמות פני האחרונה היא הנכונה והיא פוסלת את הראשונה.

מקדש מעט עם הכולל עולה בגימט׳ משה רְאֵטִי.

להעתיק הקדמת הדיואן בכתב ערבי הוא דבר קשה עלי מאד.
בית האוצר עמדו עליו תלאות הזמן ועדיין לא נגמרה הדפסתו.
ואתה ידידי יקירי שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום ב׳ טבת תר״ט,

ידידך שד״ל.

Nr. CDXXXIII.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 662. Vol. VIII. Nr. 40.

1. 2. 1849. ט׳ שבט התר״ט.

ידידי יקירי שלום.

בשבוע שעבר הגיעני מלבוב קונטרים אחרון מבית האוצר ועקזעמפלאר א׳ שלם על נייר משובח, וצר לי על מאמרי על מנהג צרפת שלא נדפס ומי יודע מתי יראה אור, אך סוף סוף הכל לטובה.

הנני מודה לך במאד מאד על רשימת סליחות הש״ך שערכת לפני, ואין צורך שתטרח עוד להעתיקן.

בליל כ״ה טבת נולד לי בן זכר ובע״ש ג׳ שבט נימול על ברכַי, ה׳ ישמרהו ויחיהו ואֻשר בארץ.

ולבלתי תהיה האגרת ריקה מכל דבר תושיה אגיד לך כי מצאתי בכ״י קדמון אגרת הרמב״ם הנדפסת על אודות הוברי שמים החוזים בכוכבים, ולפי הדפוס נשלחה למרסיליאה, ולפי כ״י שבידי נשלחה לחכמי מונפלייר ובתוכם ר׳ יהונתן הכהן, והיתה כתיבתה בי״א תשרי שנת אתק״ו לשטרות. עדיין לא מצאתי לאחד מן המבקרים האחרונים שידבר על זה, ואתה ידידי היקר תודיעני אם תמצא מאומה על זה.

נתה״ש הנדפס מחדש עם המשתדל שלי לא נודע בארצך? האין תקוה להשיג מן גייגער העתקת הקדמת הדיואן?

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, ואתה תברך בשמי את ידידנו היקר דובס נ״י, והסדך וחסדו כחותם על לבי, תהי משכרתכם שלמה, מעם ה׳ הנותן חכמה.

פאדובה ט׳ שבט בשנה הָאחרת א׳ פעברואר.

ידידך שד״ל.

Nr. CDXXXIV.

An Herrn Osias Hirsch Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 665. Vol. VIII. Nr. 43.

20. 2. 1849. כ״ח שבט התר״ט.

ידידי יקירי שלום.

ההעתק אשר בידי מספר הברית לר״י קמחי נעתק מכ״י שנעתק גם הוא מן הדפוס, והנה מה שיש בזה יש בזה, ואין בידי להועיל בכלום לד׳ גייגער, אע״פ שר״י קמחי חביב בעיני מאד, ואם היה בידי להוסיף כבוד לשמו ולהחזיר עטרתו ליושנה, הייתי עושה בכל לבבי, רק פיוטים יש בידי ממנו, אולי שבעה עשר, אם יבטיחני להוציאם לאור אשלחם אליו. ותחלה אבקש ממנו שיתרגם הקדמת הדיואן או יחזירה לי, וגם תשובת רש״י הארוכה יוציא לאור או יחזיר, כי כבר הוחלתי שבע שנים. ועל השגות דונש ושאר ענינים שהוא מזרזני להוציא לאור, הודיעהו נא כי יותר ממה שעגל רוצה לינק פרה רוצה להיניק, אבל מה אעשה, ואין דורש ואין מבקש. ישתדל הוא ויעשה פעריין בשביל קדמוניות ישראל, שיחזיקו ידי עושי המלאכה, ויוציאו הספרים לאור, אז יראה כי ככחי אז וככחי עתה. על ידי הבחור Dr. Leo Witz מלבוב שלחתי אליך ט׳ עקזעמפלארע מספרי יודאיזמוס, ואתה תתנם ותשלחם למי שתרצה, ואחד לד׳ גייגער.

והנני מודה לך על מה שהעתקת לי מדבריו, ולא הבנתי עומק כוונתו במלת Jedoch באמרו Jedoch Gehen wir zu Luzz., לכן נכספתי לראות הקונטרים כלו. הוראת מלת הוס בלשון בהמי נודעה לי זה שנה וחצי על ידי ר׳ זלמן שטערן. הגהת גייגער בדברי ר׳ דוד הבבלי (הליכות קדם ע״ו) לקרוא נבין, במקום ובין, ישרה ונכונה. אם אמצא ביד ידידי שום דבר מר״י ור״מ קמחי אמהר ואודיעך.

כבר קבלת (אחשוב) אגרתי מיום ט׳ שבט.

ואתה ידידי היקר שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

פאדובה כ״ח שבט תר״ט.

ידידך שד״ל.

Nr. CDXXXV. [1]

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 666. Vol. VIII. Nr. 44.

2. 4. 1849. י׳ ניסן התר״ט.

[1] נדפס בהמגיד שנה ארבע עשרה 1870 יריעה י״ג עמוד ק״ה.

Nr. CDXXXVI.

An Herrn Samuel Igel in Lemberg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 669. Vol. VIII. Nr. 47.

.22 4. 1849. ל׳ ניסן התר״ט.

לכבוד ידידי הנכבד מהרש״א שלום וכל טוב.

בן חכם ישמח אב שב היום לביתו כחמש שנים אחרי צאתו משם, והוא מוכתר בכתר תורה וכתר שם טוב, אשר קנה בשקידתו יומם ולילה בלמודים, ובמדותיו המשובחות ובדרכיו הישרים ומעשיו ההגונים. כאשר יעידון יגידון כל יודעיו בקהל הקדוש הזה למקטנם ועד גדולם, כי כל ימי היותו עמנו היה אהוב וחביב ונחמד ונעים לכל מכיריו, והיה תמיד יושב אהלים ומואס הבלי הבחורים, ולא פסק פומיה מגירסא אם לא לגמול חסד ולהטיב לזולתו.

ואני אשר לא זזה ידי מתוך ידו בכל משך השנים האלה, דרכיו ראיתי ואהבתיו, ומצאתיו כלי מחזיק ברכה, שואל כענין ומשיב כהלכה, ומחכים את רבו ומוסיף על שמועתו, ולא מתרפה במלאכתו, ולא מגיס לבו בתלמודו, על כן דבקה נפשי בו, ולבי קשור בלבו, ולולא קויתי כי קשר אהבתנו לא ינתק, אבל יוסיף אומץ בשובו אל ארצו, היתה פרידתו קשה עלי כיום מר.

ועתה ידידי הנכבד, בבנך הנחמד הזה ראה טובה, ושמח באליעזר אליהו עד זקנה ושיבה, ותוחלתי מה׳ כי יהיה לתועלת ולכבוד לבני עמו להגדיל תורה ולהאדירה, ורבים ישיב מעון.

ואתה ידידי שמע בקולי איעצך, אל תביאך אהבתך לדחוק את השעה, ואל תאיץ להרכיב את בנך על במתי הכבוד ולהפיץ מעינותיו על גפי מרומי

קרת, אל נא תמהר להעלות את אליהו בסערה השמים, כי הזמן הולך וסוער ואשרי המחכה, והמשכיל בעת כזאת ידום, ישב בדד וידום, דום לד׳ והתחולל לו, הוא יסקל לפני בנך המסלה העולה, אל המנוחה ואל הנחלה אל הכבוד ואל הגדולה, כל הבורח מן הכבוד הכבוד רודף אחריו, אין אדם נוגע במוכן לחברו, ואין מלכות נוגעת בחברתה. זאת היא אמונתי, וזו פִּנַּת הנהגתי, ואם נמצא בי דבר טוב, מן המקור הזה הוא נובע, ואם בנך הִטָּה לדברי אזן שומעת, אל נא תאלצהו לסור מדרכי וללכת בדרך אחרת.

אתה עתה ברוך ה׳ אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום ל׳ ניסן תר״ט.

ידידך שד״ל.

Nr. CDXXXVII. (1

An Herrn S. G. Stern in Wien.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 647. Vol. VIII. Nr. 51.

30. 5. 1849. ט׳ סיון התר״ט.

1) נדפס בהמגיד שנת ארבע עשרה 1870 יריעה י״ג עמוד ק״א.

Nr. CDXXXVIII.

An Herrn J. Cohin in Frankfurt am Mein.

Nr. d'ordre dans l'Ind rais. 681. Vol. VIII. Nr. 55.

27. 8. 1849. ט׳ אלול התר״ט.

לכבוד ידידי המגלה תעלומות מני חשך ומוציא לאור תורה ותושיה, כ״ש מהר״ר אליעזר אשכנזי ברכה ושלום עד העולם.

בשמחת לבב ראיתי כתב ידך, כי עודך חי ועודך מחזיק במלאכתך מלאכת שמים, לאמר לאסורים צאו ולאשר בחשך הגלו, ומאד נכספה נפשי שתראה סימן ברכה בס׳ אשר הוצאת לאור עתה מחדש, ואין ספק כי בעיר גדולה של חכמים ושל עשירים כפפד״ם לא ימעטו התומכים בידך.

ועתה בהיותך בעיר המפוארה הנ״ל לך לך ביתה החכם המפואר כ״ש מרדכי יאסט, ואמרת אליו כי אוהבו הנאמן היושב בפאדובה דורש בשלומו בלבב תמים, וכי שמחתי בראותי בשער המזרח כי שלום לו וכי דעתו פנויה וצלולה לחקור בקדמוניות הקיסרים והחכמים, ויפה עשה להסב פניו מחכמי הדור וממלכיו, ולפנות אל חכמי קדם ומלכי קדם. ואמור לו כי ביד היקר הערמאן דוקעס בעיר ווין הפקדתי ס׳ בית האוצר לשלחו אליו, ואם אולי לא בא עדיין לידו יעשה שליה הובאה לקבלו. גם תאמר לו כי זה י״ב חדש שלחתי לו על ידי הפאסט קונטרים היודאיזמוס שלי, ולא נודע לי אם בא לידו. והנני מצפה לדעת זה מפיו ומפי כתביו.

גם בשלום הגביר היקר החכם המופלג מהר״ר רפאל קירכהיים נ״י תדרוש בשמי, ואמרת אליו כי בשמחת נפש קראתי במזרח תולדות ר׳ חייא שלו, כי אסף וקבץ מארבע כנפות תלמוד בבלי וירושלמי וכל המדרשים כל מה שנוגע לאותו חכם, ורק צר לי כי אמר שהיה כותב ששה סדרי משנה לששה ילדים, תחת כי התלמוד דקדק ואמר וכתיבנא ה׳ חומשי ומתנינא שיתא סידרי, והוא במאמרו הנכבד הזכיר לשבח את הרב האגיז במה שאמר כי רבנו הקדוש לא כתב המשנה, ולמה יאמר שר׳ חייא כתבה? וזה לא אמרתי כמשיג אלא מרוב צערי שאני רואה שאין חכמי הדור רוצים להבין אמתת סברתי וסברת הרב האגיז ורש״י שהמשנה והתלמוד לא נכתבו כלל עד זמן רבנן סבוראי ואינם רוצים להבין שאם מעלת המשנה והתלמוד הושפלה עד עפר, אין זה אלא מפני שהעולם חושבים שחז״ל נתכוונו לכתוב ספר חקים ומשפטים, ועם כל זה הכניסו בו כמה וכמה שיחות בטלות, ואם היו העולם יודעים כי חז״ל לא כתבו אפילו דף אחד, אבל תלמידיהם שמרו בזכרונם כל מה ששמעו מפיהם, אפילו שיחה קלה, כי כל כך היו חשובים בעיניהם, שהיו מאמינים שאפילו שיחתם צריכה תלמוד, וראו בנסיון שדבורם ופעלם, ותוכם וברם, היו לאחדים, ואחר כמה דורות נכתבו הדברים על ספר; אם היו העולם יודעים זה היו מביטים אל המשנה והתלמוד בעין אחרת — והוא ידידי החכם, המקום יהי בעזרו להוציא לאור תולדות שאר חכמינו ז״ל.

והנה אין ספק אצלי כי שני החכמים האלה יאסט וקירכהיים, יהיו לך לעזר ולסעד, וישתדלו אצל נדיבי עדתם למען יתמכו בידך וישימו כבוד לדברי קדמונינו אשר הוצאת לאור.

והנני עדיין מצפה שיבא בידי ס׳ הזכרון, כי רק אחד נמצא בעיר הזאת ביד ידידי מוהר״ר רמש״ג נ״י.

ולא אפטר ממך בלתי הוד׳עך כי אשתי השניה מחמד לבי ילדה לי (כאחותה זצ״ל) שני בנים ובת אחת, וכלנו שלום, ועתה בסבת המלחמות והקשרים שאינם של קיימא הקהלות ירדו מנכסיהן, וגם אני הוצרכתי להטות שכמי לסבול שינפו משכרי שלש מאות גולדען לשנה, והנני בדוחק ובצער, המקום ימלא חסרוני. בני בכורי הוציא לאור ס׳ מלא חכמה Le Sanscritisme de la Langue assyrienne, ולולא כובד הוצאות הפאסט, הייתי שולחו

לידידי החכם יאסט. הרי זה חרוז נפלא! בני הנ״ל לומד בשנה הזאת Jus באוניווערזיטעט ד׳ חדשים ועלתה לו שנה, ועכשו הוא לומד תורה בקאלעגיום ראביניקום, כי בשנה הזאת ד׳ חדשים חשובים שנה, ובדעתו להשלים אי״ה למודיו בשתי התורות.

והנני מוציא לאור קאלענדער לאלפַיִם שנה, בדרך חדשה, והא לך ממנו דוגמא קטנה.

ומי יתן ואדע אם נודע ואם נמצא בפפד״ם המשתדל ופירוש ההפטרות שלי.

אתה עתה ברוך ה׳ יחדש ה׳ עליך ועל כל יושבי איברופא שנה טובה ומתוקה, והנני מצפה למכתביך ולבשורותיך הטובות, ולמכתבי ידידי החכמים הנ״ל, ואתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום ט׳ אלול תר״ט,

ידידך שד״ל.

בהיותך בצרפת אולי מצאת מנהג קרפנטראץ ומנהג אויניון, שאינם בידי.

קַדְמַי אחד הדפים שם בתחלת הדור פירושים לאותם הפיוטים, והם מוטלים באשפה, ואני נכסף להם ולא אוכל להשיגם.

גם לספרים הקטנים של מהר״ש מונק על רס״ג ועל ר׳ תנחום ועל הפילוזופיאה אצל היהודים, נכספה גם כלתה נפשי.

אגרת רב׳ האי שהוצאת אולי היא לקוחה מס׳ חשבון העבור לר״א בר חייא, והס׳ נמצא ביד ידידי אלמנצי, וגם אני העתקתיה בפנקסי.

CDXXXIX.

An Herrn Hirsch Landesrabbiner in Nicolsburg.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 682. Vol. VIII. Nr. 56.

30. 8. 1849. י״ב אלול התר״ט.

לכבוד הרב הגדול, החכם המפואר, היקר בדורו כבן עוזיאל, מן השרידים אשר ה׳ קורא לנהל את עמו בימי הנסיון, כש״ת מהר״ר הירש רועה צאן קדשים בעיר ואם בישראל ניקאלסבורג והגליל נרו יאיר ויזהיר בקהל מצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.

לכבוד האמת ולכבוד התורה הנני בא לחצר בית המלך אשר לא נקראתי, וצדקתו היא סמכתני, וחסדו יחזק את לבי להכנס במחיצה שאינה שלי, לבא לפניו להגיד באזניו כי הבחור היקר מהר״ר אליעזר אליה איגל

מלבוב, אשר למד פה, ופה נכתר בכתר הרבנות, לא זזה ידי מתוך ידו במשך ארבע או חמש שנים, וביודעו ומכירו קאמינא, כי לא מש מאהל תורה ש״ס ופוסקים, עשה והצליח, יגע ומצא, ומדותיו תרומיות, טוב לשמים וטוב לבריות, שייף עייל ושייף נפיק ולא מחזיק טיבותא לנפשיה, וקנה לו בק״ק הזה שם טוב אשר כמוהו לא קנה גם אחד מהבחורים אשר למדו כאן.

על כן בשמעי כי שם פניו ונכסוף נכסף לבא לשרת בקדש בק״ק טעשען אשר תחת שבט מישור שבט מלכותך, לא יכלתי להתאפק מערוך לפניך שורותים אלה, כי נכון לבי בטוח, שאם תבחר בו ותקרבהו, לא תִנָּחֵם מבחירתך, ולא יחר אפך בעבדך, אך ברך תברכני על אשר מלאני לבי לגשת אליך במכתבי.

אתה עתה ברוך ה׳ אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום יהי ה׳ אתך בכל משלח ידך, וחפץ ה׳ בידך יצלח לשובב יעקב אליו ולהפיץ בישראל מעינות התורה והיראה, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום י״ב אלול תר״ט.

עבדך מכבדך שמואל דוד לוצאטו.

Nr. CDXL.

An Herrn S. L. Rapoport in Prag.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 684. Vol. VIII. Nr. 57.

10. 9. 1849. כ״ג אלול התר״ט.

לכבוד ידידי חביבי, אבי אבי, הרב הגדול, החכם המופלא, ידיד נפשי, ועטרת ראשי, כש״ת מוהר״ר שלמה יהודה הכהן רפאפורט נ״י, שלום עד העולם.

נושה אתה בי תשובה למגלה עפה, מלאה חכמה ותושיה, אבל אחרי האגרת ההיא כמה מסבות עברו עלינו ועל כל יושבי איברופא, כמה סכנות עברו על ראשנו, כמה תקוות וכמה דאגות באו אל קרבנו, עד כי כל מה שקדם לתהפוכות האלה ראוי שיונח לעת עתה בקרן זוית, ולא יהיה דברנו בפעם הזאת רק כדברי שני אחים הנמלטים מתוך ההפכה ופוגשים זה את זה באמצע הדרך. העודך חי אתה אחי? השלום לך ולביתך? הנני מצפה לתשובתך ולבשורתך שלום שלום, וכבר על ידי ידידנו הנכבד הר״ר צבי הירש דוקעס קבלתי פריסת שלום מאתך וישמח לבי. על כן עד יבא דברך לכפול חדותי, הנני לדבר באזניך על אודותי. הנה רק עתה אחרי מפלת ויניציאה חזרו במדינות האלה ההשקט והבטחה אשר רחקו מתוכנו מן יאנואר 1848.

עוד יחרד לבי בזכרי יום ח׳ פעברואר, יום ההֶרג בעירנו. יצאתי מביתי לפנות ערב לתת אגרת בארון הפאסט, והנה בני בכורי לקראתי, שב מן האוניווערזיטעט, אשר נאספו שמה התלמידים לשמוע מפי הרעקטאָר מה השיב שר הצבא על תלונתם ועל בקשתם. והלכנו יחדו בואכה הפאָסטה, אשר קרוב הוא אל האוניווערזיטעט, והנה פתאום העם רצים ונסים לקראתנו מפני חרב, ויאמר אלי בני, שוב אבי הביתה, ואני אביא האגרת אל בית הרצים. וָאָשָׁב וָאָרָץ הביתה והוא הלך בשלום ויצא בשלום, ולא עברו רגעים אחרי צאתו, ותלמיד אחר עבר דרך שם לפני הפאסט, וידקרהו איש המלחמה אשר בשער הפאסט, וימיתהו. מן היום ההוא עד כ״ד מערץ, יום צאת האשכנזים מעירנו, היינו תמיד בפחד ובדאגה. מכ״ה מערץ עד י״ג יוני היינו כחולמים. בי״ג יוני אנשי הצבא האיטלקי עזבו עירנו, ונפלה עלינו חתת המון העם, כי החלו לשלול ולבֹז, ובני היה בבקר ההוא נצב על המשמרת בבית שרי העיר, ויבאו הפוחזים ויקחו ביד חזקה את הפֻזִיל מידו, ויבֹזו את הבית. ביום המחרת שבו אלינו האשכנזים, ומאז והלאה הוצאות המלחמה כבדו עלינו עד כי כל תבואת השנה לא תספיק לתת מדת המלך, והקהלות (חוץ מפאדובה) לא היו פורעות הַקֶן לכיס הקאללעגיום, ואני אשר אין לי פרוטה אחת למשמרת הייתי מוטל ברעב עם חמשה ואח״כ ששה ילדים, לולא הגביר היקר כמ״ר גבריאל טריאסטי יהי שמו מבורך, נתן לי שכרי מושלם מכיסו מדי חדש בחדשו. ולבסוף הוצרכתי להטות שכמי לסבול שֶׁיְּנַכּוּ משכרי עשרים למאה, למשך שלש שנים (תר״ט תר״י ותרי״א), והנני היום בדוחק ובצער, המקום ימלא חסרוני.

זה י״ג חדש הוצאתי לאור קונטרים בלשון איטלקי, ומיד שלחתיו אליך, ולא אדע ההגיעך.

בית האוצר, אחר שתי שנים שהיה תחת המכבש, יצא חסר, כי גם ידידי יה״ש ירד מנכסיו ולא יכול להספיק הוצאות הדפוס, והניח קונטרים גדול בלתי נדפס (היו בו סדר עבודת אתה כוננת, עם כמה הערות ועניני יקרים בעיני). ועדיין לא קבלתי מהספר רק ארבעים עקזעמפלארע, ורובם נתתי במתנה.

בגי הנ״ל הוציא לאור זה לא כביר ס׳ בלשון צרפת

Le Sanscritisme de la Langue assyrienne

ולא שלחתיו אליך ולשאר ידידי, יען וביען הוצאות הפאסט כבדות עלי עתה, ולהעמים אותן עליך לא חפצתי.

המשתדל כבר יצא לאור, ובו תמצית יגיעי ועמלי בפירוש התורה, גם כחצי ההפטרות באו בחומש החדש ההוא עם פירושי, ולדאבון נפשי נ״ל שלא נתפרסם החומש ההוא, ואין דורש ואין מבקש.

בליל כ״ה טבת נולד לי בן זכר, קראתי שמו יוסף, והוא ת״ל בריא אולם ויונק שדי אמו.

ומן אז והלאה היו כל עשתונותי על חשבון העיבור. וכבר נדפס באריענט (ב׳ וט׳ יוני 1849) מאמרי על הדחיות, ועוד אחר שלחתי ולא

אדע אם נדפס. בשנה שעברה נדפסה שם רשימת הפויטנים שלי ושם (עמוד 550) הזכרתי כי ממך למדתי שם הפויטן דוד בן הונא.

בני בכורי הנ״ל למד שנה אחת Jus, ועכשו הוא למד בקאללעגיום ראביניקום.

זה שלשה חדשים החל מרוץ אגרות ביני ובין אדם אחד אשר מעולם לא פללתי, אבל הוא היה מריץ אגרות עם יה״ש, ויה״ש שלח אליו קצת העתקות מבית האוצר למכור בשבילו, גם שלח אליו עקזעמפלאר אחד מקונטרים איטלקי שלי, ומתוך כך נמשך הענין שהתעורר האיש ההוא לכתוב אלי אגרת, אשר זה ראש דבריה:

Es waltet ein eigenthümliches Missgeschick über unsere gegenseitigen Beziehungen. Bei den vielen Berührungspunkten, welche das von uns beiden in gleichem Grade innig geliebte, gewissermassen als Herzenssache betrachtete Studium der jüdischen Literaturgeschichte darbietet, bei der ungetheilten Hochachtung, welche ich sowohl für Ihre Leistungen als auch für Ihr Streben, und die Biederkeit Ihres Charakters empfinde, sind sonstige Abweichungen welche das literarhistorische Gebiet direct nicht berühren, sondern höchstens Consequenzen dieses Studiums sind, eigentlich philisophisch-religiöse Voraussetzungen, welche in den literarhistorischen Thatsachen eine Bestätigung finden sollen — sind diese Abweichungen, sage ich, im Stande, uns von einander entfernt zu halten. Schon oft, ja so oft mir ein neues Product von Ihnen zukommt, habe ich dies schmerzlich empfunden, so als ich Ihre schönen Arbeiten im הליכות קדם erhielt, so neuerdings als vor einigen Tagen Ihr treffliches בית האוצר und il Giudaismo zu mir gelangten. Ich habe die schlimme Eigenschaft — wenigstens schlimm in der Beurtheilung, die ich dadurch erfahre — dass mir die Sache, die Wahrheit, wie sie von mir aufgefasst wird, über die Person und die ihr zu zollende Achtung geht; die Heftigkeit, mit der man von manchen Meistern auf dem literarhistorischen Gebiete gegen die religiösen Zeitbestrebungen auftritt — und gerade auf diesem Gebiete, wo die Gelegenheit nur so vom Zaune gebrochen wird, scheint mir es am allerwenigsten geeignet — lässt es mich als dringende Pflicht betrachten, diese Verunglimpfung abzuwehren, und es mag dies, ich will es nicht läugnen, zuweilen in einer Art geschehen, welche dem Angriffe an Derbheit Nichts nachgibt. Dies hat mich mit Rappoport schon vor langen Jahren entzweit, und das öffentliche, literarische Verhältniss ist seitdem um so weniger freundlicher geworden, als es den Unglimpf immer in verstärkter Weise häufte; auch Ihnen scheint dieser Umstand mich entfremdet zu haben. Nur

mit Zunz blieb mein Verhältniss ein ungetrübtes, trotzdem ich auch mit ihm manchen kleineren derartigen Kampf hatte. Und dennoch weiss ich die Verdienste derer zu würdigen, mit denen ich zuweilen öffentlich in Hader gerathen bin, und ich kann den Drang einer näheren Verbindung mit denselben nicht unterdrücken. Ich hoffe auch mit Rapoport, noch in diesem Leben, bevor wir uns einst im עלמא דקשוט treffen, wieder in ein persönlich freundliches Verhältniss zu treten. In Betreff Ihrer veranlassen mich eben die letzten Sendungen Schorr's aus Brody, diese Verbindug abermals anzuknüpfen. Es gereicht mir zum Vergnügen, die Exemplare des בית האוצר hier abzusetzen.

והנה עקר כוונת האיש ההוא בהתקרבו אלי לא היתה אלא ליהנות מספרים כ״י שלי, ובפרט השגות דונש על רס״ג, ואני לא מאהבתי אותו, אך מִתַּאוּתי שיהיו דברי הקדמונים יוצאים לאור, מהרתי והחלותי להעתיק לו ההשגות ההן, ולהשיב על כל שאלותיו. אח״כ שלח אלי ס׳ נטעי נעמנים, ושמחתי בראותי דבריו בשבח רש״י ותלמידיו. ואתה מבין כי האיש הזה הוא גייגר.

והנני רואה אותך אומר בלבך: הפכפך דרך האיש הזה שד״ל וזר, כי זה ימים רבים חדל לערוך לפני המטמונים אשר יביא אלוה לידו, והוא עתה הולך ועובד שונאי היודאיזמוס ועוכריו! — אבל ידידי, הלא ידעת כי פרסום דברי הקדמונים היא ראש תשוקותי, ואחרי שביתת הכ״ח, ובראותי כי לא לי ולא לך כח להוציא מחשבותינו אל הפעל, גמרתי בלבי שלא להרחיק שום אמצעי שיוכל לעזרני בכוונתי הטובה להפיץ בישראל הכמת קדמונינו. כן עשיתי עם פירשט, וכן אני עושה עתה עם גייגר. יהיו מה שיהיו, כל עוד שהם מוכנים להוציא מאפלה לאורה דברי חכמינו, הרי הם בעינַי שליחי ההשגחה, וכל עוד שהם שוחרים פני למלאת כליהם בר, אף אם יערבו בו תבן ומספוא, אני בעיני כחוטא אם לא אֶדְרֹשׁ לבקשתם.

ועדיין אני מחדש תחנתי לפניך, ותפלתי לפני אבינו שבשמים, שתמצא מקום להפיץ מעינות חכמתך על פני חוצות, ואני אבא אחריך ומלאתי את נייריך בכל אשר תפקוד עלי. אבל להמתין ולישב בטל, עד די עדנא ישתנא, הוא דבר שלא יתכן אלא למי שהוא בטוח מן המות.

אתה עתה ברוך ה׳, יחדש ה׳ עליך ועל כל בני ביתך שנת ברכה והצלחה, וששון ושמחה, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום כ״ג אלול תר״ט,

ידידך מכבדך ועבדך שד״ל.

והנני דורש בשלום החכמים הנכבדים, לנדא, וועססעלי, קעמפף, והנני מצפה לבשורת שלומם וטובתם.

Nr. CDXLI.

An Herrn Gabriel Isack Polak in Amsterdam.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 690. Vol. VIII. Nr. 59

26. 10. 1849. י' חשון התר"י.

לכבוד ידידי המשכיל והנבון הר"ר גבריאל פאלק נ"י שלום עד העולם.

גם כי תחלת דבריך כדאי הם להעלות חמה, בהיותך מהתל במי שחטאת והעוית עמו, בכל זאת לא רציתי להתעכב אפילו רגע מהשיב לשאלת ידידך החכם אשר בירושלם.

ואבאה לאגרתך וראשונה אגיד לך כי מאד השתוממתי איך לא הבנת כי לקח טוב הנזכר במנחת יהודה (בס' דעת זקנים) הוא הידוע בשם פסיקתא דר' טוביהו, ואף אם לא נדפסה אלא מן ויקרא ואילך, הנה הרב חיד"א (שם הגדולים אות ט'), ראה גם בראשית ושמות עמו, ואף אם לא ראית שם הגדולים, היה לך לשער כי מי שפירש מן ויקרא ואילך קרוב הדבר שפירש גם בראשית ושמות. ואיך עלה בדעתך לבקש הדבר בלקח טוב של הר"מ נגארה, שהיה מאוחר הרבה לבעל מנחת יהודה?

גם לא אכחד ממך כי מה שמצאת בספרי הראשונים כתיבת השם בג' יודין איננו ראיה ברורה למה שבא בתרגום תנ"ך רע"ח, כי יתכן שלא דברו על ג' יודין זו בצד זו, אלא על ב' יודין למטה ואחת למעלה, כמו שהוא בכמה וכמה כ"י וכדברי ראבי"ה שהבאתי בהליכות קדם 68. והנה עדיין צריכין אתם לעדותי שהעידותי שם כי אני ראיתי קצת כ"י מבני ישראל שכתוב בהם השם בג' יודין זו בצד זו. ואמנם פאר הדור ותולדות או"ח אינם עתה לפני, ולא אדע אם שם נזכרו בפירוש ג' יודין זו בצד זו.

גם אתמה איך בהביאך דברי מנחת שי על לבינימין ציינת דברים א' י"ב, במקום ל"ג י"ב.

ועתה אגיד לך כי החומש נתה"ש עם המשתדל שלי ועם תרגום ופירוש שלי על מחצית ההפטרות, כבר נגמרה הדפסתו וצר לי כי לא בא לידך, ואין ספק שאם תבקשהו תמצאהו, ואם תמצאהו תמצא בו דברים נכחים.

ואתה דע לך כי המשתדל איננו כולל ביאור כל פסוק ופסוק, רק ביאור לקצת מקראות, ומה שהבאתי בו על פרשת משפטים הוא חלק קטון ממה ששלחתי אליך, התחשוב שהייתי חייב (בהוציאי לאור פירוש על התורה) להניח פרשת משפטים בלא פירוש, מפני ששלחתי פירושה אליך? ועד מתי היה לי להמתין לך שתדפיסהו? — אתה עתה תוכל להדפיס הפירוש ההוא בכל מקום שתרצה, ולהודיע כי לא כלו ולא רובו נדפס כבר במשתדל; אך אל תחשוב שאני אמתין לך עד עדן ועדנין, כי לא אגזול את אמי זו

כנסת ישראל, ואם לא תוציאהו לאור קודם ראש השנה תרי״א, אז אם יזדמן לי להוציאו במקום אחר, לא אחדל.

ס׳ הנמצא לא נמצא בידי.

ולענין הקדמתך למחזור אשכנזי, כבר ראית באריענט רשימת ת״ק פויטנים שלי, ואם תרצה רשימה מאותם אשר באו דבריהם במחזור אשכנז, פולין וביהם, עם רשימת פיוטי כל אחד ואחד, אעשה. ואתה תדפים מהקונטרים שאשלח אליך מאה עקזעמפלארע בפני עצמם, והיה שכרי. אך ההקדמה היותר הכרחית היא שתשלח לי קצת הליכות קדם.

והנה אתה בהקדמתך שאלת מה היתה כוונת בעל השלשלת באמרו: ר׳ בנימן שחבר מחזור אשכנזי, והנני עתה להודיעך כי אין ספק שנתכוון לר׳ בנימן מתושבי נירנבורג שהזכרת שם. כי הנה יש בידי קצת דפים ממחזור אשכנזי דפוס סאלוניקי, ובדף שקודם הדף האחרון מצאתי: נאם המאסף והמחבר כל הדינים והמנהגים השייכים לכל זמן וזמן מכל הספרים והחבורים וספרי המנהגים חדשים וגם ישנים והמסדר יחד כל דברי התפלות והקרובות והיוצרות וזולתות וסליחות וקצת ביאור המלות עם כל שאר הדברים הבאים במחזור זה — אני אני הוא הצעיר בנימן בן הרב המובהק כמהר״ר מאיר הלוי אשכנזי זלה״ה בן הרב האלוף כמהר״ר שמעון הלוי זלה״ה בן הרב המופלא כמהר״ר יעקב הלוי מתושבי עיר נורנבערק תנצב״ה— והנה ר׳ בנימן זה היה באמת בשנת ש׳, שהרי בסוף קינות תשעה באב הדפים קינה שחיבר הוא בשנת רצ״ד על חרבן בית המקדש, ואחריה קינה שחיבר ג״כ בשנת רצ״ד על בנו בכורו מאיר שמת במגפה, ואחריה קינה אחרת שחיבר על האש הגדולה שנפלה בסאלוניקי בשנת ש״ה ועל המגפה העצומה של שנת שח״ה. ואמנם מה שראיתי ברשימת ספרי אפפענהיים שנדפס המחזור בסאלוניקי שנת ש״מ, אולי דפוס שני הוא, כי אמנם זה שבידי, קודם מלות נאם המאסף וכו׳ כך כתוב בו: תם ונשלם המחזור הגדול מכל השנה כמנהג הקהלות הקדושות והטהורות קהלות אשכנזים ישמרם צורם ויגן בעדם עם כל ישראל חברים אכי״ר על ידי האחים האומנים שלמה ויוסף בני החכם השלם מהר״ר יצחק יעבץ זלה״ה בסאלוניקי קרית מלך רב שולטאן סולימאן ירום הודו ותנשא מלכותו — והנה סולימאן מת בשנת שכ״ו, ובשנת שכ״ז מלך בנו סלים, ויש בידי ס׳ הגדרים „נדפס בשאלוניקי קרית מלך רב ממשלת אדוננו המלך הגדול והאדיר סולטאן סלים.... שנת השכ״ז״ והקרוב אלי כי שנת ש״מ הכתובה ברשימת אפפענהיים אינה אלא טעות, כמו שהוא טעות מה שכתוב שם בנימן בר יעקב, והוא היה בנימן בר מאיר בר שמעון בר יעקב.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום י׳ מרחשון תר״י,

ידידך שד״ל.

Nr. CDXLII.

An Herrn Nachman Nathan Coronel in Jerusalem.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 691. Vol. VIII. Nr. 60.

26. 10. 1849. י' חשון התר"י.

לכבוד החכם היקר הר"ר נחמן נתן קורונל נ"י בעיר הקדש ירושלים תוב"ב.

בדקתי בשני כ"י על קלף שבידי הכוללים תוספות ע"ז, בדף כ"ז ע"ב, ומצאתי בתוספות ר' אלחנן כתוב לאמר: לא ישא אדם ויתן עם המינין, או"ר (אומר רבי) דמיירי במשא ומתן של דברים שלא להאריך דברים עמהן שלא ימשיכוהו — ובתוספות הר"ש משאנץ מצאתי כתוב: לא ישא אדם ויתן עם המינין, פירוש לא יאריך עמהן בדברים פן ימשיכוהו —

גם בדקתי בתוספתא כ"י אשר ביד ידידי מוהר"ר רמש"ג נ"י, בחולין פרק ב' וכן כתיב בגוה: בשר הנמצא ביד גוי מותר בהנאה, ביד מין אסור, מבית עבודה זרה הרי זה זבחי מתים, מפני שאמרו שחיטת מין לעבודה זרה ופתן פת כותי ויינן יין נסך ופירותיו טבלים וספריו ספרי קוסמין ובניהן ממזרין. אין לוקחין מהם ואין מוכרין להם ואין מלמדים בניהם אומנות ואין מתרפאין מהן לא ריפוי ממון ולא ריפוי נפשות. מעשה בר' אלעזר בן דמא שנשכו נחש ובא יעקב איש כפר סמא לרפותו משום ישו בן פנדירא, ולא הניחו ר' ישמעאל. וכו' וכו' — וכן בש"ס ע"ז דפוס קדמון מצאתי בפירוש רש"י (דף כ"ז ע"ב) יעקב איש כפר סכניא מתלמידי ישו כדאמרן בפרק קמא (כוונתו על דף י"ז דהכי גרסינן התם פעם אחת הייתי מהלך בשוק העליון של ציפורי ומצאתי אחד מתלמידי ישו הנוצרי ויעקב איש כפר סכניא שמו).

מכל זה מבואר כי המינין שדברו עליהם בתוספתא ובשאר מקומות היו נוצרים תלמידי ישו, וכבר הביא החכם בוקסטאָרף בלעקסיקון ארמי שלו (עמוד 1200) דברי היירונימוס המעיד כי עד ימיו היתה בישראל כת הנקראת מינים שהיו מאמינים בישו הנוצרי.

ומה שכתוב בדפוסים שלנו ברש"י גיטין מ"ה ע"ב, מין, יהודי שאינו מאמין לדברי רז"ל, נ"ל ודאי שאינו אלא תיקון שתקנו המדפיסים מפני היראה; ואין לפני עתה גיטין דפוס קדמון לעיין בו. אבל בברכות י"ב מפני תרעומת הצדוקין, מצאתי בדפוס בומבירג מפני תרעומת המינין, ובמחזור ויטרי סימן י"ו מצאתי: בקשו לקבוע עשרת הדברות בקרית שמע, אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינים, שלא יאמרו תלמידי... אין שאר התורה אמת, ותדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקב"ה ושמעו מפיו בסיני (ואחר מלת תלמידי היתה מלת ישו ונמחקה). וזה עצמו לשון רש"י בברכות י"ב, אלא ששבשוהו המדפיסים מפני היראה. מכל זה מוכח שהמינים הם המאמינים באותו האיש.

ואמנם חכמי התוספות נ״ל ודאי שלהקל נתכוונו ולא להחמיר, מאחר שאנו שרויין עם הנוצרים, ועיין רש״י ע״ז י״א ע״ב ד״ה בגולה אבל אנשי הכת ההיא אשר באו מאנגלטירא לעיר הקדש, וכל מגמתם להסית ולהדיח את ישראל, נראה בלא ספק כי כל האמור בתוספתא הנ״ל גם עליהם נאמר, ועל הכת הזאת ראוי לדרוש מה שדרשו ז״ל ואל תקרב אל פתח ביתה זו מינות. אבל אם כמה בעלי בתים מתפרנסין מהם, ברור הוא שאין לקפח פרנסתם, ואין גוזרין גזירה על הצבור אלא אם כן וכו׳, ובכי האי גונא כדאי הם רבנו אלחנן והר״ש משאנץ שהקלו ופירשו במשא ומתן של דברים, לסמוך עליהם בשעת הדחק. אבל שתי תקנות גדולות ראוי לעשות, ומצוה על גדולי העיר להשתדל בהן בכל מאמצי כחם. האחת היא לדרוש ברבים נגד האמונה הכוזבת, ולהראות לכל העם כי בן דוד לא בא כי עדיין לא כתתו האומות חרבותם לאתים וכו׳, ולהוכיח במישור איך הם מַעוּתים את הכתובים ועוקרים אותם מפשוטם, כדי למשוך אותם אל הבליהם ואל חלומותיהם.

והשנית היא להשתדל שיחזרו ישראל מעט מעט לאומנות אבותיהם, להתפרנס במעשה ידיהם, ובפרט בעבודת האדמה אשר היתה צבי לכל הארצות, ואם יתעסקו בעבודתה גם היא מעט מעט תוסיף תת כחה להם ותשוב להיות כימי קדם ארץ זבת חלב ודבש. ואם הארץ תתן יבולה, אז גם שאר אומניות יצליחו בקרבכם, ויעשירו את העוסקים בהם. והדברים ארוכים; וכבר יצאתי ממחיצתי ודברתי במה שלא נדרשתי, וכוונתי הטובה תעמוד לי למליץ בעדי. ואתה החכם היקר שלום וכל חכמי עיר הקדש שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום י׳ מרחשון תר״י, עבד לכל יראי ה׳,
שד״ל.

Nr. CDXLIII.

An Herrn Dr. Leopold Dukes in Oxford.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 693. Vol. VIII. Nr. 61.

25. 11. 1849. י׳ כסלו התר״י.

לכבוד ידידי החכם היקר, המחיה מתים בצער גלגול ארצות ונהרות וימים, כ״ש מהרי״ל דוקעס נ״י, ברכה ושלום עד העולם.

מכתבך הנעים שמחני שמחה כפולה ומכופלת, כי הגיעני באחד לחדש הששי יום הולדתי, והיה בעיני כאלו ראיתיך בא מארץ רחוקה לברכני ביום בואי בשנת היובל. ומה מאד שמחתי בראותי אותך חי וקיים אחרי כל המהומות

אשר הרגיזו פני תבל, ועודך מחזיק בצדקתך ובהסרך עם המתים ועם החיים, וכי גם איי הים לא סגרו לפניך דלתיהם, ובאת אל אוצרות השך אשר אין דורש ואין מבקש בתוכם. והוצאת מאפלה לאורה מטמונים יקרים. ומי מלל לחכמי ספרד שיהיו סופריהם קבורים באקספרד, ואיש מארץ אונגאריאה יבא שם ויחטט אחריהם ויוציאם לאור עולם. ברוך אתה לה׳ יהי נועם ה׳ עליך ומעשה ידיך יכונן, וחפץ ה׳ בידך יצלח, ותהי משכרתך שלמה בשמים ובארץ, כחסד אשר אתה עושה עם דרי מעלה ודרי מטה. והנני קורא עליך מקרא שכתוב בשירי פעטררקא:

Pochi compagni avrai per la tua via.
Tanto ti prego più, gentile spirito,
Non lasciar la magnanima tua impresa.

והנה בצדק תתמה עלי מדוע אחרתי עד כה להשיב למכתבך היקר, אך ידוע תדע כי זמן מה קודם בואו החלותי להריץ אגרות לאחד מחכמי אשכנז היותר מפורסמים, אשר בקש ממני לקוטים מהשגות דונש על רס״ג, ואני מהרתי ושלחתי אליו תהלתן, ואמרתי שאם אדע כי יוציא אותן לאור ככתבן וכלשונן אשלים העתקתי, והוא מיד הבטיחני להדפיס אותן עם הערות, ומן אז והלאה פניתי מכל עסקי והעתקתי הס׳ ההוא ושלחתיו אליו באגרות, והוא באגרותיו ערך לפני הערותיו וספקותיו, ורק בשבוע שעבר שלחתי לו סיום הספר, ועד אותה שעה לא היתה דעתי פנויה כמעט לשום דבר אחר.

ועתה הנני מורה לך על מה שהבאת לפני ממציאותך, והנני להשיב על שאלותיך.

שני הבתים שהבאתי בבית האוצר דף י״א מצאתים בהשגות דונש על רס״ג, אך עתה מקרוב בא ספק בלבי אם הם לרס״ג או לדונש או לאיש אחר.

מהשגות רס״ג על בן אשר אין בידי רק מה שהבאתי בדף הנ״ל לקוח מהשגות הנ״ל.

שיר שמואל מת הוא לי כחידה בלי פתרון, רק במקום קראנו לך שיר שם, נ״ל לקרוא קראהו והשיר שם, כלומר אלוה עז וקנוא קראהו (לאותו שמואל שמת) והשיר שם קנו (של שמואל) בין כימה ועש.

לא האמין אמון עלי תולעת הוא בדיואן ר״י הלוי הלק א׳ סימן שנ״ג, והיא בשבח הויזיר אבי אלחסן בן קמנאל.

גם ידידנו המשכיל הר״ר זלמן כ״ט שטערן העתיק אותו בפארמא מכ״י 1183, ושלח לי חלופי נסחאות אשר מצא, והנני נותן לפניך כל מה שראוי לתקן בנסח שלך.

עדניו עַל אנוש (לא עֲלֵי, מפני המשקל, וכן הוא בדיואן שלי).
יום טעמו טעמה ואמרו לי דבש (כן הוא בדיואן שלי וכן נכון).
החושבים כספם (בלא את, דיואן וכן צ״ל)... לנגוש בעץ הדעת (דיואן גם כ״י פארמא).
איך תהשְׁבו... היתה טַבעת (דיואן ופארמא וכן צ״ל).
איך יטרפו (די׳ ופא׳ וכצ״ל).

והם נלאו שאת מרדעת (די' ופא').
כורעה כל יום לקיר היכל (פארמא), כורעה תמיד למול הקיר (דיואן).
לולי פני מאיר (די' ופא') אשר בו היתה (די'), שוגה באהבתו ומשתעשעת (די' ופא').
שמתיו מקום זרע (דיואן).
היא מעלה מאב לבן נוסעת (די' ופא').

ועתה דע נא ידידי כי משירי ן' גבירול יש בידי יותר ממאה, והנני מצטער על המשה שהובאו בראב"ע ובמאמר במלאכת השיר (הנדפס עם מהלך שבילי הדעת ועם ס' לשון למודים) ואינם בידי, ואלה הם:

אדרשה הסרך
אמת אל אמת אתה
נגרעה קרן עדינה
שבחה בחכי
תברך יה אדון עולם.

ואם מצאת אותם או קצת מהם, תעשה חסד עמדי אם תשלחם אלי.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום י' כסלו תר"י,

ידידך שד"ל.

Nr. CDXLIV.

An Herrn Dr. Salomon Munk in Paris.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 695. Vol. VIII. Nr. 63.

20. 1. 1850. ז' שבט התר"י.

לכבוד ידידי החכם המופלא מהר"ש מונק שלום עד העולם.

על ידי הגביר היקר המהולל ברוב התשבחות כמ"ר גבריאל טריאסטי אשר אליו יצדק באמת מאמר המשורר: ואתה המלאך ואיש גבריאל — קבלתי ארבעה ספריך ושמחתי בהם כמוצא שלל רב, אם ליקרת מעלתם מצד עצמם, ואם ליקרת מציאותם בארץ הזאת, ואם להיותם מתנת ידך, ועדים נאמנים כי חפצת בי וכי מצאתי חן בעיניך, ואני זה ימים רבים קרבתך חפצתי, וכבר שתי פעמים שלחתי אליך ספרי Prolegomeni, ולא ידעתי אם הגיעך:

ועתה ברוך טעמך וברוך אתה לה', אשר באת לקראתי, ומובטח אני כי ידידותנו תהיה לעזור ולהועיל לתורה ולחכמה, ואני כאשר הייתי לפני שאר חכמי הדור כן אהיה לפניך, לשרתך בכל אשר תשיג ידי, ומה גם עתה כי

היית הראשון אשר הודעת בקהל רב שם בני בכורי (בכור שנון ונפלא בחריצותו ושקידתו על דלתות חקירת הקדמוניות המזרחיות מאז בטרם היותו בן י״ג שנה) אף אני בכור אתנך, בהירי בכל אוהבי.

ביום אתמול מיד בבוא הספרים לידי קראתי בשמחה רבה מאמרך על ר׳ יוסף בן יהודה, ומצאתי בו ענינים הרבה יקרים ונכבדים, והרבה שמחתי במה שהוצאת לאור כי הרמב״ם בלבשו בגדים אחרים לא היה רק כבן י״ג שנה ולא מעצמו עשה, אלא עם אביו הרב והדיין ר׳ מיימון.

ולענין שהזכרת (עמוד 55) ס׳ ר׳ יוסף בן יהודה על המדות, הנה קאטאלאג אורי איננו בידי, אבל בכ״י Parente אשר הזכרתי בציון ה״א 118, ראיתי זה ימים ושנים מאמר לרבנו יוסף בר׳ יהודה בר׳ יוסף בריה דרבנא יעקב הדיין תנצב״ה ספרדי ברגלוני יהובר על ענינים שיצטרך לידיעתם מי שרוצה לדעת המשפטים ובקיאית התלמוד, אמר המחבר כוונתנו לבאר בזה המאמר העקרים שיצטרך לידיעתם הדיין בהבנת חכמת התלמוד, והם י״ב פרקים. פרק א׳ בכנויים אשר כּנו בהם קצת חכמי המשנה וחכמי התלמוד (וכו׳ וכו׳). מאמר גם לו ז״ל, אמר המחבר כוונתנו לקבץ מה שמצאנו מפוזרים במשנה ובתלמוד מן המטבעות והמשקלות והמדות והאמות ושיעורי התחומין והזמנים והשויתם מטה שבידנו בזמננו זה (וכו׳) וחלקנו זה לששה פרקים —

נראה ברור שאין זה יוסף בן יהודה בן שמעון המערבי.

גם לא אכחד ממך השערה שעלתה בלבי בקדאי (עמוד 59) הן לב אחד ושפה אחת לשוננו, והוא כי צ״ל לְשַׁנֵינו — בקרב הימים אקוה למצוא מוביל שי לך מאתי.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ח פה פאדובה היום ז׳ שבט תר״י.

ידידך מכבדך ועבדך שד״ל.

Nr. CDXLV.

An Herrn O. H. Schorr in Brody.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 696. Vol. VIII. Nr. 64.

21. 1. 1850. ח׳ שבט התר״י.

לכבוד ידידי היקר כש״ת מהר״ר יהושע העשיל שור ברכה ושלום עד העולם.

בשמחת לבב ראיתי כי שבת לביתך בשלום, וכי עדיין לא נשכחתי מלבך. גם אני ולבי אתך כימי קדם, אבל מה אעשה ואינני עוד בהיר, כי באתי בשנת החמשים, ואור עיני גם הם אין אתי, כי עין שמאלי כהה כהתה,

ומלבד כל זה הזמנים רעים, והקהלות פיחתו משכרי עשרים למאה, והייתי קצת זמן חיי צער, עד שהעיר ה' את לב קצת מאוהבי ובקשו מנדיבי עיר מושבי ומנדיבי עיר מולדתי, והזילו מכיסם עד מלאת הסך אשר פיחתו משכרי, תהי משכורת הגביר היקר כמ"ר גבריאל טריאסטי שלמה מעם ה' אלהי ישראל. ועדיין יודע אני שיש בגלילות האלה אנשים אשר כל הפצם להשבית הקאללעגיום, מפני כובד ההוצאות ואני אל ה' בטחתי, וכל זמן שיש לי פת בסלי איננו אומר מה אוכל למחר.

החכם גיינער בקש ממני להגמיאהו מעט מהשגות דונש על רס"ג, ואני אמרתי אליו גם אתה שתה וגם גמליך אשקה, והעתקתי ההשגות ההן מראש ועד סוף ושלחתי לו מעט מעט באגרות. בימים ההם היו הרצים יוצאים דחופים באגרותיו אלי, מלאות אהבה וכבוד, וגם אני מלבד העתקת השגות דונש הייתי ג"כ כותב אליו בעניני תושיה ככל הפצו, ופניתי מכל עסקי וזנחתי כל ידידי למען עבוד עבודתו. ועתה זה שני ירחים השלמתי עבודתי, ושלחתי לו סיום הס' ההוא, ומאז והלאה לא ראיתי עוד כתב ידו. אין ספק שהוא עוסק בהערות והגהות וביאורים, למען הוציא הס' לאור מתוקן ומקובל וטוב ויפה, יהי ה' אתו ויצליחהו במלאכתו.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ה פה פאדובה היום ה' שבט תר"י.

ידידך שד"ל.

Nr. CDXLVI

An Herrn Simcha Pinsker in Odessa.

Nr. d'ordre dans l'Ind. rais. 698. Vol. VIII. Nr. 65.

3. 3. 1850. י"ט אדר התר"י.

לכבוד ידידי החכם היקר, תעלומות חכמה דורש וחוקר, ומשפטן יוציא לאור בבקר בבקר, כש"ת מהר"ר שמחה פינסקער, ברכה ושלום עד העולם.

בשמחה רבה ראיתי באגרת ידידנו הנחמד יה"ש נ"י שאלתך אשר בקשת ממנו לשאול אותי, והיא ביאור דברי ראב"ע בסוף יסוד מספר כ"י וז"ל: על כן טעה האומר כתבו בן שלש ועשרים להפר עצת עבן אשר קשר ומרד —

דע ידידי כי קצת מן המשוררים הקדמונים התירו לעצמם לומר שְׁנַים עשרים, שתַים עשרים, להוראת 22, בהשמטת וי"ו החבור, וכן שלש עשרים, ארבע עשרים, וזולתם, על דרך שאומרים שְׁנֵים עשר, שתים עשרה, וכו' בלא וי"ו. ככה מצאתי במחברת ר"ש גבירול על הדקדוק, בבית 59 ובבית 68 שתים

Bayerische Staatsbibliothek München

עשרה, שאין לו הבנה, וצ״ל שְׁתֵּים עשרים, והכוונה 22, והמעתיקים שלא הבינו מליצת שתים עשרים, החליפוה בשתים עשרה. והנה ראב״ע אומר כאן שאין המליצה הזאת (שְׁתֵּים עשרים) נכונה, ושמי שאומרה אינו אלה טועה. והוא מביא לדוגמא משורר שאמר בשירו: כְּתָבוֹ בן שְׁלֹשׁ עשרים להפר עצת עכן אשר קשר ומרד. והיתה כוונתו לומר שכתב הס׳ ההוא בהיותו בן שלש ועשרים שנה והס׳ ההוא מה היה ענינו?

כאן נ״ל שנפלה ט״ס קטנה מאד, ובמקום עכן צ״ל ענן, הלא הוא ראש הקראים, אשר קשר ומרד בהכמי המשנה והתלמוד. ומי יודע אם המחבר אשר כתב הס׳ בהיותו בן כ״ג שנה, איננו רס״ג ז״ל? ומי יודע אם הס׳ ההוא איננו כתאב אלרד עלי ענן (עיין דוקעס מיטטהיילונגען, עמוד 33), ולפיכך בחר בהרוז רד (אשר קשר ומרד), כי אולי החרוז הראשון היה מסיים בשם הס׳ שהוא כְּתָב רַד. ואע״פ שהס׳ נכתב בל׳ ערבי אין לתמוה אם נכתב בראשו שיר בלה״ק, כי גם מחברים אחרים, והרמב״ם בכללם, עשו כזאת.

ועתה כאשר מלאתי שאלתך, כן גם אתה מלא נא שאלתי והודיעני אם מצאת דף או דפים מספרי אמ״ת מנוקדים ומוטעמים בנקוד אשורי.

ומדי דברי בנקוד האשורי אגלה את אזנך כי מתוך קונטרים פיננער אשר שלחת אלי נתברר לי כי משפטי השיר השקול נתקנו במזרח, בבבל, במקום שהיה נוהג הנקוד האשורי, וזה כי בנקוד ההוא אין וּ נוהגת בראש תבה אלא כשאחריה שוא (וּשְׁאֵתוֹ, וּמְליצה, וּלְאמים, וּתְהלתו, וּשְׁדמות), אבל כשאחריה תנועה אז הוי״ו נקודה שוא (וְמָדוֹן, וְפָשׁוֹ, וְפָרשיו, וְמַאכלו, וְמָה, וְבְאר, וְמַכביד, וְמוֹרֶה), והנה במשפטי השיר וּמָדוֹן הוא יתד ותנועה, אבל וּשְׂאתו הוא שלש תנועות; וימים רבים הייתי מצטער על זה, וזה ראו להלק בין וּ זו לזו, עד שראיתי הבקוק בנקוד האשורי ונתקררה דעתי.

עוד זאת אגלה את אזנך כי תרגום אונקלוס דפוס סביוניטה המדויק מאד ומשונה משאר נסהאות אין בו סגול אלא בשמות, כגון הֶבֶל, עֵדֶן, לֶמֶךְ, משֶׁה, אבל המלות הארמיות אין בהן סגול, אלא פתח כגון יַבַּשְׁתָּא, עַסְרִין, קוּדַשׁ, קְטוֹרַת, או הירק, כגון לְמִחְזֵי, חִטְאָה, אִמְחֵי, אִתְנִינָה, או צירי, כגון דְּפַקֵּידְתָּךְ, לְהֵין, לְוָתְהֵין, אֲבוּהֵין; ורק דרך זרות וט״ס נמצא כה וכה איזה סגול. וכל זה לדעתי היה מפני שהנסה המדויק הזה נעתק מס׳ אשורי שאין בו סגול. ואתה ידידי ברוק נא בתרגום עם נקוד אשורי שלפניך, והודיעני אם גם שם כתוב למִהזי וכו׳ בהירק, ואבוהין וכו׳ בצירי וביו״ד. גם תודיעני אם מצאת כלום מסרה על התרגום.

אתה עתה ברוך ה׳, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו״ה פה פאדובה היום י״ט אדר תר״י.

ידידך המצפה לתשובתך שד״ל.

רוב שלומות בשמי אל החכם הקראי, החוקר הנבון, התייר הגדול המוציא לאור צלמות, הלא הוא הר״א פירקאוויטץ נרו יאיר ויופיע, כזהר הרקיע, לאורך ימים דשנים וטובים, עם מצדיקי הרבים ככוכבים.

Sitomir, Datum des Poststempels.

שלום וברכת טוב לאדוני!

אתכבד להוריעהו רשימת ספרי המנוח ר׳ שמואל דוד לוצאטו (שד״ל) שאני מוכר בתור סוכן כללי, והם: ויכוח על הקבלה, קדמות ס׳ הזהר וקדמות הנקדות והטעמים, שד״ל, גוריציאה תרי״ב—10 . 1 רובל; ספר ישעיה מפורש עברית משד״ל (כולל 41 גליונות גדולים) פרובה תרכ״ז — 3 p 20 k.; הוספות משד״ל לס׳ „הערוך״ תרי״ט 18 קאפ׳; מאמר ביסודי דקדוק לה״ק, שד״ל, ווין תרכ״ה—18 קאפ׳; חרב המתהפכת, כולל 210 חרוזים להר׳ אברהם בררשי עם הערות שד״ל, אמשטרדם תרכ״ה—25 קאפ׳; חמשה חומשי תורה מפורשים עברית מלאכת שד״ל (תורה מפוארה בכלי מפואר—באור רחב ומספיק על כל התורה, הדפוס והנייר עד להפליא, 5 כרכים בערך 110 גליונות גדולים) פרובה תרל״ב=תרל״ז— 3 p. 75 k.; פירושי שד״ל על ירמיה, יחזקאל, משלי ואיוב, לבוב תרל״ו—90 קאפ׳; כנור נעים חלק שני (שירי שד״ל), פאדובה תרל״ט—1 p. 60 k. דרך ארץ, שד״ל פרובה תרל״ט—50 קאפ׳; יסודי התורה שד״ל, לבוב תר״ם — 40 קאפ׳; נחלת שד״ל ב׳ חלקים (הגאונים והרבנים, הפייטנים והפיוטים) הוצאת Dr. A. Berliner, ברלין תרל״ט=תר״ם— 1 רובל; טל אורות (כולל שירים קדמונים בלתי נדפסים שלקט שד״ל) פרזעמישל תרמ״א 60 קאפ׳; אגרות שד״ל ששה חלקים, תרמ״ב=תרנ״א—3 p. 75 k.; אגרות שד״ל חלק ששי לבד קראקא תרנ״א—70 קאפ׳; בית האוצר שד״ל לשנה א׳ הוצאה שניה לבוב תרמ״א — 40 קאפ׳; הנ״ל לשנה ב׳ כולל לשונות נרדפים, פרזעמישל תרמ״ה—70 קאפ׳; הנ״ל לשנה ג׳ קראקא תרמ״ט 35 קאפ׳; פניני שד״ל פרזעמישל תרמ״ה — 1 p. 60 k.; כל שירי קדש לר׳ יהודה הלוי עם הערות שד״ל, לבוב תרמ״ה— p. 10 k. — כל שירי רב האי גאון, לבוב תרמ״ט — 65 קאפ׳; כל שיר יוסף אלמנצי, קראקא תרמ״ט— 1 רובל; כל שירי המשוררת רחל מורפורגו—י 1 רובל; ספר הפרדס לר׳ ידעיה הפניני (בעל „בחינת עולם״) עם הערות הר״ר יוסף לוצאטו—25 קאפ׳; הקונה כל הספרים בפעם אחת יקבל הנחה 10% למו״ם הנחה 15%. אם יש לכבודו הרם הפץ בהם יכתוב לי ואמהר לשלוח על צד היותר טוב. אקוה כי כל איש יהודי—שעוד לא נתק הקשר בינו ובין ספרותנו העבריה (וספרי שד״ל אינם אצלו)—ימהר לאספם אל ביתו. ובסוף דברי אבקש מאדוני להראות מכתבי הנוכחי לאנשי בריתו אשר, לפי היהם ההומרים והרוהנים, יש לאל ידם לקנות את הספרים ואודהו על פעלו מקרב ולב עמוק.

ברגש כבוד

אברהם בן מרדכי כהנא.

כתבתי:

Sytomir, Abraamy Markowycy Kahany.

A. hebr. 862 8°

S.D. LUZZATTO'S

HEBRÄISCHE BRIEFE

gesammelt von seinem Sohne

Dr. Isaias Luzzatto

HERAUSGEBER

EISIG GRÄBER.

KRAKAU.
Druck von Josef Fischer.
1891.

Lippe

2–